

ADABIYOT

**UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARINING
5-SINFI UCHUN DARSLIK**

II QISM

Uchinchi nashr

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2015

UO'K 372.882(075)

KBK 83.3(50')

A 29

S. AHMEDOV, B. QOSIMOV,
R. QO'CHQOROV, SH. RIZAYEV

Mas'ul muharrir

NUSRATULLO JUMAXO'JA, filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

M.VALIYEVA – Yunusobod tumanidagi 274-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi;
SH.TOSHMIRZAYEVA – Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi filologiya fanlariga ixtisoslashgan
davlat umumta'lim maktabi o'qituvchisi.

*Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari
hisobidan chop etildi.*

A 29 **Adabiyot:** Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi
uchun darslik. II qism / S. Ahmedov, B. Qosimov, R. Qo'chqo-
rov, Sh. Rizayev. – T.: «Sharq», 2015. – 176 b.

UO'K 372.882(075)

KBK 83.3(50')

ISBN 978-9943-26-318-5

© Ahmedov S., Qosimov B., Qo'chqorov R., Rizayev Sh. 2007, 2015.
© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati, 2007, 2015.

OYBEK

(1905–1968)

Taniqli o‘zbek adibi Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek 1905-yil 10-yanvar kuni Toshkent shahrida bo‘zchi oilasida tug‘ilgan. Avval maktabda, keyin pedagogika texnikumida o‘qigan. 1925–1930-yillarda O‘rta Osiyo davlat dorilfununi (hozirgi O‘zbekiston Milliy universiteti)ning ijtimoiy fanlar fakultetida ta‘lim olgan Oybek o‘qishni bitirib, shu dorilfununda muallimlik qilgan.

She‘rlar yozish bilan ijodini boshlagan Oybekning dastlabki to‘plami «Tuyg‘ular» nomi bilan 1926-yilda chop etildi. Shundan so‘ng shoir yirik she‘riy janr hisoblangan dostonchilikka qo‘l uradi. Birin-ketin uning «Dilbar – davr qizi» (1931), «O‘ch» (1932), «Baxtigul va Sog‘indiq» (1933) singari turli mavzudagi o‘nlab dostonlari e‘lon qilinadi.

Bilasizki, eng katta daryolar ham dastavval tog‘lardan pildirab tushuvchi arg‘amchidek ingichka jilg‘alardan boshlanadi. Daryoning siz ko‘rgan qudratli oqimida o‘sha jilg‘alardan har birining o‘ziga yarasha ulushi bo‘ladi. Xuddi shunga o‘xshab Oybekning keyinchalik yozgan yirik nasriy asarlari – «Qutlug‘ qon» (1940), «Navoiy» (1944), «Quyosh qoraymas» (1958) singari romanlarining «xamirturush»i ham kichik-kichik hikoyalar bo‘lgandi. Ular sirasiga «Fanorchi ota», «Musicha», «Singan umid», «Tillatopar»,

«Gulnor opa» kabi hikoyalarni kiritish mumkin. Shunisi muhimki, bu asarlarning aksariyat qahramonlari keyin ham yozuvchi o‘y-fikrida yashashni davom ettirdi, ijodiy o‘sib bordi. Ma’lum vaqt o‘tib esa yuqorida sanaganimiz yirik romanlarda to‘laqonli qahramonlar bo‘lib maydonga chiqishdi.

Shunday asarlardan biri o‘tgan asrning 30-yillarida yozilgan «Fanorchi ota» hikoyasidir.

Keling, avval bu hikoyani birgalashib o‘qib chiqaylik.

FANORCHI OTA

(Hikoya)

Tor, qiyshiq ko‘chaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritardi. Uni har kuni kechqurun past bo‘yli, burushiq yuzli bir chol kelib, yoqib ketardi. Biz uni «Fanorchi ota» derdik. U juda yuvosh, indamas kishiydi; kichkina narvonchasini chaqqon qo‘yib, allaqanday ustalik bilan chiqar, qo‘ltig‘idan kir ro‘molchasini olib, avaylab fanor oynalarini artardi. Fanorni yoqqach, yerga tushib, obkashdek bukilgan yelkasiga narvonchasini qo‘yib, birpasda ko‘zdan yo‘qolar edi.

Fanor qurilgan vaqtlarda butun mahalla quvonib, unga allaqanday mehr ila qaragan bo‘lsalar-da, faqat bu mehr uzoqqa cho‘zilmagandi. Keyincha har kim unga parvosiz bo‘la boshladi.

Ayniqsa, mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg‘ondi. To‘planishib, avvalo, bir-birimizning do‘ppimizni otishar, fanorga do‘ppi kiygizgan o‘rtoq merganligi ila kerilardi. Keyincha bu ham bizni zeriktira boshladi, chunki piston qadalgan yoki har turli ipaklar bilan bezalgan do‘ppini kiyib olib, fanor chiroyli bir tus olardi, bizni xafa qilgandek bo‘lardedi. Shuning uchun ham qo‘limizga tosh, kesak olib, fanorga hujum qilishni o‘rgandik. Bunda u juda kuchsiz edi: kichkina bir kesak yoki tosh parchasi bechora fanorning oyna ko‘zlarini o‘pirib tushirardi. Keyin-keyin Fanorchi ota haftada uch-to‘rt marta unga «yangi ko‘zoynak» taqib ketishga majbur bo‘lardedi. U ketdi, darrov biz

yangi «ko‘z»ni o‘yib olardik. Shunday bo‘lsa-da, Fanorchi ota «lom» deb og‘iz ochmasdi. Uning bu qiligi bizga sira yoqmas, tutib olish uchun poylasa, hatto birontamizni tutib ursa ekan, der edik. Ammo shu tilaklardan bittasi ham yuzaga chiqmasdi.

Bir kun namozshom vaqti ko‘chada bolalar ko‘p edi. Ichimizda eng ko‘p qo‘rqmaydigan, eng battol Qosim cho‘loq: «Bolalar!» – dedi. Changga botgan yuzlarimiz yangi bir narsa kutib, uning ko‘zlariga tikildik.

– Fanorchi ota keladigan vaqt yaqin. Sindiramiz. Nima qilar ekan? – dedi-da, qo‘lga ilinadigan bir narsa qidira boshladi.

Qo‘llarimizdan g‘izillab uchgan tosh-kesaklar fanorning hamma ko‘zlarini teshib o‘tgan edi. Uzoqdan Fanorchi otaning bukilgan kichkina qomati yaqinlasha boshladi. Narvoncha yelkadan tushib, ta‘zim ila devorga suyandi. Fanorchi ota uning ustiga chiqdi-da, «chirt» etib gugurtni yoqdi: fanor to‘rt tarafdin qulagan uy kabi ajava tusda, yana bir tomonga qiyshayib turar edi. Biz hammamiz kerilib turar edik. Ba‘zilar «piq-piq» kulishdi. Chol kasal odamga o‘xshab sekin-sekin pastga tushdi. O‘siq qoshlari tagida qisilib yotgan ko‘zlari ila hammamizga yalingansimon qaradi-da, mayin bir tovush bilan:

– Tentak bolalarim, bu qanday gap? Fanorga tegmasanglar, bir narsa bo‘ladimi? U yuqorida, sizlar pastda o‘ynay beringlar-da.

Bolalar jim bo‘lgan edi.

– Sizlar hali yosh, ko‘zlaringiz o‘tkir. Qorong‘i ham, yorug‘ ham baravar. Xufton bo‘lmasdan onalaringizning quchog‘ida pish-pish uxlab qolasiz hammangiz. Bizga o‘xshash qari-qartanglar uchun chiroq judayam kerak, – dedi.

Bolalarning ko‘zi cholda edi.

– Tunov kuni kechasi qattiq yomg‘ir yog‘ib turgan edi. Bu yoqqa kelsam, ko‘cha qop-qorong‘i. Fanorning teshik oynasidan shamol kirib o‘chirib qo‘ygan. Ana u ariqning bo‘yiga borganimda bir nima suvni chapillatardi. Yopiray, nima ekan, deb fanorchamni ariqqa tutsam, mendan ham qari bir kishi ariqdan chiqolmay yotgan

ekan. Darrov qo‘lidan tortdim, bir amallab chetga chiqardim, hamma yog‘i loy, jiq-jiq suv.

Bolalardan biri:

– Voy, boyaqish, soqoliyam, yuziyam loymi? – dedi.

– Hamma yog‘i loy bo‘lgan... Keyin yetaklab uyiga eltib qo‘ydim, – dedi chol.

Mening ko‘zimga Fanorchi otaning degani shunday ko‘rinib kelgandi, Qosim cho‘loq:

– Yolg‘on-yolg‘on! – deb baqirdi.

Bolalar birdan:

– Rost! – deb javob qaytarishdi.

– Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga, – dedi Ahmad.

Fanorchi ota:

– Ha, barakalla, endi sindirmaysizlarmi? – dedi.

– Yo‘q-yo‘q, – javob berdik shu zamon.

Kichkina narvonni yana yelkasiga ilib, chol qorong‘ilikka kirib yo‘qoldi.

Shundan beri, haqiqatan, fanorga hech shikast yetmadi. Hozir shu fanorning o‘rnida simto‘r bilan o‘ralgan tuxumdan kattaroq elektr lampochkasi yonib turadi. Uning uchun na yoquvchi, na gugurt, na moy kerak. Hech bir bola tegajaklik qilib tosh ham otmaydi. Uning yorug‘ida yurganda yoshligimning bir parchasi va Fanorchi otanigina xotirlayman.

* * *

Oybekning «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangan hodisalar, aslida, sizning yoshingizdagi bolalar tez-tez guvoh bo‘ladigan voqealar sirasiga kiradi. Axir, ko‘chada futbol o‘ynayotganingizda qo‘ni-qo‘shnilarning derazalari necha marotaba sinib tushmaganmi? Yoki qo‘shni mahallada joylashgan, gir atrofi paxsa devor bilan o‘ralgan bog‘da meva g‘arq pishgan payti sodir bo‘lgan bir-biridan qiziq sarguzashtlarni eslang.

XX asr boshlarida esa hali uy va ko‘chalarni elektr chiroqlari yoritmas, xonadonlarda shamchiroq, qorachiroqlardan foydala-

nilardi. Ko‘chalarga fanorlar ilinar, ular elektr toki bilan emas, kerosin bilan yondirilardi. Fanorlarning moyini, shisha ko‘zlarini almashtirish uchun maxsus xizmatchilar birlashtirib qo‘yilardi.

Oybek hikoyasining asosiy voqealari mana shunday fanorlardan biri tevaragida kechadi. Tursunqul aka degan kishining darvozasi ustiga ilingan chiroqqa shu atrofda yashaydigan bolalar dastidan tinchlik yo‘q. Ayniqsa, battol Qosim cho‘loq har kuni bir zarar-kunandalikni o‘ylab topadi. Sheriklarini fanor ko‘zlarini sindirishga, shu yo‘l bilan kekxa Fanorchi otaning g‘ashiga tegishga da‘vat etadi. Fanorchi ota esa «unga yangi ko‘zoynak» taqib ketishdan zerikmaydi. Bolalarga cholning bu yuvoshligi, indamasligi sira yoqmasdi. Ularga qolsa, voqea yana davom etgani yaxshi. Ya‘ni chol bolalarni «tutib olish uchun poylasa, hatto birortamizni tutib ursa ekan», deb «orzu» qilishadi. Biroq Fanorchi ota, xuddi atay qilgandek, biror marta ularga «tish qayramaydi»...

Fanorchi otaning qalbi shafqatga, mehrga, bir so‘z bilan aytganda, insoniy hislarga limmo-lim to‘la. Uning uzoq vaqt bolalarning bema‘ni qiliqlariga chidab kelgani ham aynan shu fazilati bilan izohlanadi.

Xayriyatki, bu hislar hozirgina beboshlik qilib, kekxa kishining urinishlaridan kekxayib turgan, hatto uning ustidan «piq-piq» kulayotgan bolalar ko‘ngliga ham ko‘chadi, ularni insof, shafqat ko‘chasiga yetaklaydi.

Endi battol Qosim cho‘loqning gapini «cho‘rt» kesib tashlaydigan, faqat fanor emas, Fanorchi ota himoyasiga ham dadil chiqqan oladigan, «Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga», deya oladigan Ahmad singari mardona bolalar ham paydo bo‘ladi...

Agar Oybekning bu hikoyasini, biz yuqorida namunasini keltirganimizdek, sinchiklab, hafsala bilan tahlil qilishga urinsangiz, undan yana ko‘p-ko‘p ma‘no-mazmunlar topishingiz tayin.

Ishonamizki, bu mustaqil ijodiy mashg‘ulot sizga kelajakda Oybekning yirik asarlari – qissa va romanlarini tushunish, ularning mohiyatini to‘laroq anglashda, albatta, asqatadi. Zero, Oybek adabiyotimiz xazinasini o‘zining juda ko‘p go‘zal asarlari bilan

boyitgan zahmatkash yozuvchi hisoblanadi. Yozuvchining ijodiy merosi 20 jildni tashkil etishi ham buning yorqin dalilidir.

Oybek o‘z ijodi davomida bolalik mavzusiga qayta-qayta murojaat etishdan charchamaydi. «Fanorchi ota»dan tashqari, uning avvalgi darslarda eslatganimiz «Gulnor opa», «Musicha», «Tillatopar», «Singan umid» singari kichik hikoyalari ham aynan bolalik xotiralari asosida dunyoga kelgan. Agar 1944-yilda yozilgan «Navoiy» romanida buyuk mutafakkirning ziddiyatlarga to‘la hayoti tasvirlangan bo‘lsa, «Alisherning bolaligi» qissasi to‘laligicha bo‘lg‘usi shoirning yoshlik pallalaridan hikoya qiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Yozuvchi bolaligida guvoh bo‘lgan voqealar adabiy asarga aylanishi uchun muallifdan nimalar talab qilinadi?
2. «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangandek hodisa sizning hayotingizda ham bo‘lganmi? Agar bo‘lgan bo‘lsa, u sizda qanday taassurot qoldirganini gapirib bering.
3. «Tor, qiyshiq ko‘chaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritar edi». Shu tasvir bilan yozuvchi o‘sha davr hayoti, kishilar ahvoli to‘g‘risida qanday ma‘lumotlarni bermoqchi bo‘lgan deb o‘ylaysiz?
4. Hikoyadagi «mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg‘ondi» degan gapni izohlashga harakat qiling. Bu «dushmanlik»ning sababi nima bo‘lishi mumkin?
5. O‘ylab ko‘ring-chi, Qosim cho‘loqning shunday laqab olishiga nimalar sabab bo‘lgan ekan?
6. «Fanorchi ota» hikoyasini yozma tahlil qilishga harakat qiling.

Oybek hayotining so‘nggi yillarigacha bolalik kunlarini o‘z-gacha sog‘inch bilan xotirlardi. Uning bu esdaliklari «Bolalik» nomli hajman katta qissasining dunyoga kelishiga zamin bo‘ldi.

Sizning hozirgi vazifangiz bu qissani to‘liq o‘qib-o‘zlashtirish emas. Yuqori sinflarga o‘tganingizda bu ishga navbat keladi,

albatta. Bugun «Bolalik» asaridan bir parchani o‘qiyimiz-da, xuddi bir hovuch suvga qarab dengizni his qilishga uringandek, shu qissaga xos bo‘lgan muhim jihatlarni sezishga intilamiz.

BOLANING KO‘NGLI POSHSHO

(«Bolalik» qissasidan)

...Ko‘cha bugun jonlangan. Bo‘zchilar tanda¹ yoyib, ipni ko‘k bo‘yoqqa bo‘yaydilar, bir tomoni dag‘al, qilli, g‘o‘laday og‘ir asbobni tanda ustidan yuritib, ipni silliqalaydilar. Bo‘zchilarning ko‘pi qari-qartang odamlar. Sal sho‘xlik qilsang: «G‘ivillama oyoq ostida!» – deb jerkishadi ular.

Men ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» o‘ynab o‘tirsam, uyidan o‘rtog‘im A‘zam otilib chiqadi. Ko‘zlari allanechuk besaranjom. Qarasam, qo‘lida bir tilim handalak. Men unga: «Shirinmi?» deb tikilaman. U havasim kelganini biladi, shekilli, qo‘lini orqasiga oladi-da, boshini liqillatib maqtanadi:

– Dadamlar olib keldilar, yana bor. Ah, shirin...

Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman. Supuriqsiz, qarovsiz qolgan keng hovlida juda baland, beo‘xshov eski paxsa devorli xonaning kichkina, shaloq darchasi oldida bobom o‘rtog‘i bilan gaplashib o‘tiribdi. Men pinjiga tiqilaman:

– Buva, handalak...

Chol quloq solgisi kelmaydi, hassasining uchi bilan yerni urib, gapiradi:

– Bilaman, bilaman, Musulmonqulning odami edi u, shaytonga dars berardi...

– Balli, esingizda ekan... – eski do‘ppili boshini og‘ir chayqab, so‘zini davom ettiradi Mirahmad ota: – Ana shu oqpadarga qamti

¹ **Tanda** – mato to‘qish uchun uzunasiga tortilgan ip, o‘rish.

kelib qolsam bo‘ladimi! U otda, men yayov. Qo‘limda shashpar¹... O‘ziyam devday baquvvat, zug‘umli yigit edi-da...

Men chollarning gapiga beixtiyor berilaman. Dam bobomga, dam uning o‘rtog‘iga tikilaman. Ular allaqanday xonlar, beklar, qo‘rg‘onlar, urushlar to‘g‘risida so‘zlashadi. Allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib qo‘ygan, kimlardir shaharga suv bermagan, bog‘dorlar qaylargadir qochib ketgani uchun bog‘larda mevalar pishib, sasib-chirib ketgan. Bu gaplar menga ertakdan ham qiziq tuyuladi. Nihoyat, chollar jim bo‘lishadi, go‘yo yoshliklarini sog‘inganday, boshlarini quyi solishadi.

Men bobomning qo‘lidan tortaman:

– Handalak...

– Tek tur, huvari. Hali pishgani yo‘q... – deydi bobom.

Men yana qistayman. Qo‘lidan astoydil tortaman. Mirahmad ota meni aldamoq uchun gavronday hassasini qo‘ldan qo‘lga chaqqon olib, xirillagan ovoz bilan qandaydir qiziq ashula aytib beradi. Yo‘q, menga kor qilmaydi. Axiri, bobom o‘rtog‘iga deydi:

– Nima qilamiz? Bola. Bolaning ko‘ngli poshsho...

Bu gapning ma‘nosiga tushunaman. Chunki men o‘z tilagimni unga qabul qildirsam, u har vaqt atrofdagilarga yoki o‘z-o‘ziga shunday deb qo‘yardi.

Bizning uydan tor ko‘cha bo‘ylab yuz qadamcha yurilsa, tosh terilgan katta ko‘chaga – «Oqmachit» mahallasiga chiqiladi. Bu yerda uchta do‘kon bor: biri qassoblik, ikkisi baqqollik. Musa baqqolning do‘koni ko‘zimga har vaqt quruq ko‘rinadi. U faqat sabzi, piyoz, un, kerosin sotadi. Ammo muloyim, shirinso‘z, sersoqol keksa Sobir baqqolda esa pashshalardan qoraygan shoda-shoda teshik-kulcha, «ot non»lardan, qurtlagan jiyda va turshaklardan tortib, to toshko‘mir, quruq beda, «makkaisano»²gacha har narsa topiladi.

¹ **Shashpar** – uchiga yumaloq, g‘adir-budur temir o‘rnatilgan uzun dastali gurzi, cho‘qmor.

² **Makkaisano** – tropik va subtropik o‘lkalarda o‘sadigan ko‘p yillik buta va daraxtlarning umumiy nomi, ularning surgu dori sifatida qo‘llaniladigan bargi.

Biz shu do‘konga boramiz. Sobir baqqol ohangdor mayin ovoz bilan: «Barakalla, azamatcha, buvalari to‘ylarini ko‘rsin», – deb meni erkalab qo‘yadi.

Bobom qalashib yotgan handalaklardan bitta kichkinasini oladida, hidlab qo‘limga tutqazadi, keyin bahosini so‘raydi. Baqqol bir nima deydi. Bobom o‘siq qoshlarini chimirib, bir qaraydi-da, uzun, keng oq surp ko‘ylagining cho‘ntagidan bir necha chaqa chiqaradi, har birini ko‘ziga yaqin tutib, obdan tikilib, baqqolning oldiga tashlaydi. Sobir baqqol boshini chayqaydi.

– Bo‘lmaydi, otajon, picha qo‘shing, – deydi.

– Bas. Bahosi yaxshi bo‘ldi, – deydi bobom jerkib, uyga buriladi.

Sobir baqqol orqadan yana astoydil qichqiradi:

– Dadaqo‘zi ota, bir nima qo‘shmasangiz bo‘lmaydi!

Bobom unga qiyo boqmaydi. Tor ko‘chaga kirgach, o‘z-o‘zicha gapirib ketadi: «Insof bilan sot-da. Og‘zingga siqqanicha aytaverasanmi!» Keyin mendan ham ranjiydi: «Tentak, sabrni bilmaysan. Bozordan kattasini olib kelardim».

Men handalakni qo‘ltiqlaganimcha shamolday yuguraman. Ayvonda do‘ppimi, jiyakmi tikib o‘tirgan onamdan pichoq so‘rayman. Akam ham, bir chekkada nimanidir o‘zicha chatib-tikib o‘tirgan opam ham sevinishadi. Mana, chol ham asta kirib keladi.

– Qimmatga oldim. Bozorga tushardim-u, lekin ko‘nmadi o‘g‘ling, – deydi u onamga. – Bolaning ko‘ngli tilla... Omon bo‘lsin, orqamda qolsin. Bu tentakni juda yaxshi ko‘raman.

Shundan keyin chol har ikki-uch kunda eshikdan terlab-pishib kiradi, qo‘ynidan kattaligi piyoladay «yo‘l-yo‘l» handalakni chiqarib beradi, keyin onamgami, buvingami bozorning g‘ovurg‘uvuridan shikoyat qiladi...

* * *

Qissadan olingan kichkinagina lavhadayoq biz o‘zimizni bir-daniga yozuvchi bolaligi kechgan davrga tushib qolgandek his qilamiz. Ko‘z oldimizda XX asrning boshlaridagi ko‘hna Toshkentning g‘ala-g‘ovur ko‘chalari namoyon bo‘ladi.

Boʻzchilarning oʻz ishlarini koʻchaga olib chiqqanlaridan bilamizki, ularning hovlilari unchalik katta emas. Qolaversa, qorongʻi qishda tor hovlida dimiqqan, zerikkan keksa hunarmandlar bahor quyoshidan bahra olgilari keladi. Axir, issigʻi handalakni pishirishga yetib qolgan quyoshning tafti kimning taniga yoqmaydi, deysiz...

Yosh Musoning «ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» oʻynab» oʻtirishidan ham kunlarning ancha isib qolgani bilinadi.

Oybek bolalar xarakterini shu darajada yaxshi biladiki, yozuvchi tasvirida ular juda tabiiy gavdalanadi. Aʼzamning oxirgi maqtovi – «Ah, shirin...» – degani Musoning barcha sabr-u bardoshiga nuqta qoʻyadi. Uning koʻziga oʻzi suygan mashgʻulot – «poq-poq» oʻynash ham birdan koʻrinmay qoladi: «Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman...»

Mirahmad otaning hovlisi keng boʻlsa-da, uning supuriqsiz, qarovsiz qolganidan bu uydagi yosh-yalang boshiga biror koʻrgilik tushgani seziladi...

Shu hovlida ikki qariya xuddi suvdek oqib oʻtib ketgan yoshlik davrlarini eslab oʻtirishibdi. Bola guvoh boʻlgan suhbatidan anglashiladiki, ularning ayni kuchga toʻlgan paytlari Musulmonqullar, yaʼni Qoʻqon xonligi davriga toʻgʻri kelgan. (Siz keksalarning «allaqanday xonlar, beklar, qoʻrgʻonlar, urushlar toʻgʻrisidagi soʻzlari», «allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib» qoʻygani, «kimlardir shaharga suv bermagani» haqidagi suhbatining asl maʼnosini yuqori sinflarda, albatta, bilib olasiz. Masalan, Abdulla Qodiriyning «Oʻtkan kunlar» romanida ham shu hodisalar haqida hikoya qilinadi.)

Agar «Bolalik» qissasini topib, toʻliq oʻqib chiqsangiz, juda qiziq voqealarga boy bu asar Oybekning bolaligi, oʻsmirligi toʻgʻrisidagi tasavvurlaringizni kengaytirishi aniq.

Oybek faqat isteʼdodli shoir va mashhur yozuvchigina boʻlib qolmay, yirik olim, publitsist va tarjimon ham edi. U rus adabiyotining quyoshi sanalgan Pushkinning «Yevgeniy Onegin» sheʼriy romanini, Lermontovning «Maskarad» asarini, arman xalq eposi

«Sosunli Dovud» dostonini va boshqa o‘nlab asarlarni ona tili-mizga mahorat bilan o‘g‘irgan. U 1943-yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a‘zosi etib saylangan, «O‘zbekiston xalq yozuvchisi» degan yuksak unvonga sazovor bo‘lgan edi.

Oybek 1968-yilning 1-iyulida 63 yoshida og‘ir xastalik tufayli hayotdan ko‘z yumdi. Yozuvchi ona xalqiga ulkan adabiy-ilmiiy meros qoldirdiki, bu meros kelajakda ham avlodlarimiz ma’naviyati yuksalishiga beminnat xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan 2010-yilda poytaxtimiz Toshkentning eng so‘lim mas-kanlaridan biri – Alisher Navoiy nomidagi Milliy bog‘da Oybek-ning muhtasham haykali qad rostladi. Bu mashhur yozuvchining ijodiy merosi va xotirasiga ko‘rsatilgan ulkan hurmat va e‘zozning yorqin ifodasi hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Oybekning bolalik mavzusida yozgan asarlari nomini sanab, ularning biri to‘g‘risida kengroq ma’lumot bering.
2. «Bolaning ko‘ngli poshsho» hikoyasi adibning qaysi qissasidan olingan? Siz bu asarni to‘liq o‘qiganmisiz?
3. Hikoyadagi bolaning qiliqlarini (bobosini handalak olib berish-ga ko‘ndirganini) «erkalik, tantiqlik» deb baholash mumkinmi? Fikringizni isbotlab berishga harakat qiling.
4. Boboning Sobir baqqol do‘konida «qalashib yotgan handalak-lardan bitta kichkinasini» tanlashi bilan hikoya oxiridagi gap o‘rtasida qanday bog‘liqlik bor?
5. Bobo bir joyda «Bolaning ko‘ngli poshsho» desa, boshqa joyda «Bolaning ko‘ngli tilla», deydi. Har ikki ibora mazmunini izohlashga urinib ko‘ring.

Foydalanilgan asosiy manba:

Oybek. Mukammal asarlar to‘plami. 11-jild. – T.: «Fan», 1977.

Usmon NOSIR

(1912–1944)

Dunyo adabiyoti tarixida shunday shoirlar o‘tganki, ularning umri va ijodi xuddi qorong‘i osmonni birdan yoritib yuborgan chaqmoqqa o‘xshaydi. Bilsangiz, bir lahzada chaqnab o‘tib ketadigan chaqmoqda ko‘plab elektrostansiyalar yillar davomida ishlab chiqaradigan quvvat bo‘ladi. Rus shoiri Lermontov, tatar ijodkori Abdulla To‘qay, o‘zbek adabiyotining favqulodda iste’dodli namoyandasi Usmon Nosir mana shunday yorqin siymolardandir. Garchi juda kam umr ko‘rgan bo‘lsalar-da, ular yozib qoldirgan asarlarning ahamiyati asrlarga tatigulikdir.

Usmon Nosir bor-yo‘g‘i 32 yil yashagan bo‘lsa, shuning 6–7 yilidagina erkin ijod qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Bo‘lg‘usi shoir 1912-yilning 13-noyabrida Namangan shahrida dunyoga keldi. Uning hunarmandchilik bilan ro‘zg‘or tebratadigan otasi bu paytda og‘ir xasta bo‘lib, bola go‘dakligidayoq olamdan o‘tadi. Usmon o‘z otasi mehrini, uning erkalashlarini ko‘rmay o‘sdi. To‘rt yasharligida onasi Xolambibi shu yerlik Nosirhoji degan kishiga turmushga chiqadi va oila Qo‘qonga ko‘chib keladi. Usmonjon shahardagi internatda o‘qiydi, tarbiyalanadi.

1931-yilda Usmon Nosir Samarqanddagi O‘zbekiston dorilfununi (hozirgi Samarqand davlat universiteti)ga o‘qishga kiradi. U tengdoshlari orasida o‘zining o‘tkir fikri, fanlarni tez o‘zlashtira olishi, shoirlik iste’dodi va sho‘x-sha’n tabiati bilan yaqqol ajra-

lib turardi. Usmon Nosir nafaqat adabiyotni, balki dunyo tarixi, falsafasi, san'atini ham chanqoqlik bilan o'zlashtirishga, buyuklarga ergashib ijod qilishga oshiqardi. Bu intilishlar shoirning dastlabki asarlaridayoq o'zini ko'rsatdi. Uning bitiklarida katta g'oyalar, badiiy tafakkurning erkin parvozlari, fikrning o'tkir yolqinlari yaqqol aks etardi. Mana, uning Samarqanddan onasiga yozgan she'riy maktubi – «Oq yuvib, oq tarab» she'ridan ayrim lavhalar. Unda shoir bolaligida ko'rgan sargardonliklarini tabiat manzaralariga uyg'un holda qayta jonlantiradi, o'quvchini o'z xotiralariga oshno etadi:

*Esingdami, g'arib ona,
U qishlarning zahri?
Yuzni momataloq qilgan
U yillarning qahri?
Mehribonim, yodga tushdi,
Bir kuni kuz nahori,*

*Sarg'ayib yerga tushgani
Bir ko'm-ko'k yaproqning.
Qon, yoshlar-la to'lganda
U ko'zlaring seni,
Tuproqqa yuz tutganda
Umring bahori...*

Usmon Nosir uchun tabiat manzaralari she'riy asarni qo'shimcha tashbihlar bilan bezash, go'zallashtirish vositasi emas edi. U tabiatni go'yo ona anglab, o'zini esa shu ona bag'riga doimiy talpinuvchi farzand hisoblardi. Uning she'rlarida har bir fasl, yer, osmon, quyosh, yulduz va oy, daraxtlar va chechaklar, qushlar va hayvonlar badiiy umumlashma, obraz darajasiga o'sib chiqadi.

Bu jihatdan uning to'rt misradan iborat quyidagi she'ri e'tiborga loyiqdir.

BOLALIGIMGA

*Kapalakning gul emganin ko'rdim,
Eslab ketdim seni, malagim...
Sen berdingmi shuncha shirin she'rni,
Ey barglari ko'm-ko'k palagim?*

Badiiy obrazlarga to'la bu mo'jaz she'rda bolalik yashnoq «gul»ga, «barglari ko'm-ko'k palak»ka, go'zal «malak»ka o'xsha-

tilsa, shoir o‘zini gul hidini emuvchi, dilbar malak boshi uzra parvona bo‘luvchi kapalakka mengzaydi. (Bir narsaga, albatta, e’tibor bering: shoir o‘zini gul nektari – shirasini yig‘uvchi asal-ariga emas, balki aynan gul hidiga oshiq, shundan mast bo‘lguvchi kapalakka o‘xshatadi!)

Shoir tarjimayi holi to‘g‘risida gapirganimizda, uning bolalik davri ancha qiyinchilikda o‘tganini aytgandik. Shunisi qiziqki, har qancha og‘ir, musibatli bo‘lmasin, inson o‘zining beg‘ubor bolaligini boshqacha sog‘inish bilan xotirlaydi. Chunki bolalikning ozorlari, tashvishlari ham vaqt o‘tgan sayin kishiga qadrli bo‘lib, tansiq bo‘lib boradi.

Usmon Nosir talqinidagi lirik qahramon tabiat bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri muloqotga kirishadi, uni erkalaydi, unga erkalanadi, undan arazlaydi, undan kechirim so‘raydi.

Mana qarang, siz har kecha ko‘radigan oy va uning nurlari, bahor chog‘i gullagan bodomning oydin kechadagi suratini shoir oddiy so‘zlar bilan qanday chizadi:

Oydin kecha –

Sutdek oppoq

Har yer,

Har bir joy,

Doirayi kamondan

Boqar kumush oy.

Oy nurini

Deraza

Taqib suv oqar,

Jimirlab

Oy aksi yotar.

Oy nurini

Ko‘zga solib

Ko‘rdim yalangdan –

Bodom gullab qolibdi

Och pushti rangda...

Endi shu tasvirning o‘zidan usta musavvir qanday surat yaratishi mumkin ekanini o‘ylab ko‘ring. Shoir esa siz bilan bizga oddiy tuyuladigan so‘zlar rangini, ularning ohangini ilg‘aydi, bo‘yoq bilan emas, so‘z bilan go‘zal kartina chizadi.

Modomiki, suhbatimiz shoir tasvirida qayta jonlangan oy to‘g‘risida borar ekan, keling, uning shu mavzudagi bir she‘rini o‘qiylik.

YURGANMISIZ BIRGA OY BILAN

Yurganmisiz birga oy bilan
 Oqshom payti ko‘m-ko‘k o‘rmonda?
 Maysalarga shabnam qo‘nganda
 Shunday yaxshi, tinch bo‘lar ekan!

Shitir-shitir o‘ynar shabada,
 Barglar musiqasi bir shirin...
 Havo go‘yo tiniq, sof boda,
 Ko‘ngil sezar hayotning sirin.

Men mast bo‘lib qoldim bir kecha,
 Sil o‘pkamni ancha yayratdim.
 Uxlamasdan to tong otguncha,
 Dilginamni rosa sayratdim.

She‘rning birinchi misrasidanoq ko‘kda go‘yo jim turgandek tuyuladigan oy harakatga tushadi. U shoirga hamroh tutinib, ko‘m-ko‘k o‘rmon oralab birga kezadi. Bu holat shoirga hozirga qadar izlab yurgan tanqis muhitni – sokinlik, tinchlikni hadya etadi.

Xo‘sh, nega shoir ko‘ngli tinchlikni bu qadar qo‘msaydi, undan najot izlaydi?

Gap shundaki, ushbu she‘r 1935-yilda, Usmon Nosir davolanish uchun shimolga – Boltiq va Oq dengiz bo‘ylariga safar qilgan davrda yozilgan. Bu paytda sobiq sho‘ro davlatida mafkuraviy talvasalar juda kuchaygan edi. Xalq orasidan yetishib chiqqan ko‘plab ziyolilarni ta‘qib etish avj ola boshlagandi. Gazeta va jurnallar, tez-tez chaqirib turiladigan majlislarda, ayniqsa, shoir va yozuvchilar haqida ko‘pdan ko‘p tuhmat gaplar aytilardi. Usmon Nosir o‘ziga ustoz deb bilgan Cho‘lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari ijodkorlarga tinimsiz hujumlar uyushtirilardi. Yurtidan uzoqda bo‘lsa-da, shoirning navqiron ko‘ngli bularning baridan ozor chekmasligi mumkin emas edi. Shu tufayli ham shoir o‘zining ayni kunlardagi kayfiyatini ifodalab:

*Men mast bo‘lib qoldim bir kecha,
Sil o‘pkamni ancha yayratdim.
Uxlamasdan to tong otguncha,
Dilginamni rosa sayratdim, –*

deydi. Bu yerda shoir «sil o‘pkam» deya faqat o‘zining jismoniy xastaligi to‘g‘risida gapirmaydi. Balki yuqorida aytib o‘tganimiz – biqiq, tuhmat-u razolatga to‘la muhitda siqilgan ko‘nglini – ruhini nazarda tutadi. Bunday muhitda esa dilning sayrashini – emin-erkin ijod qilish to‘g‘risida gapirmasa ham bo‘ladi. Zamondosh shoirimiz Xurshid Davron bir she‘rida: «Eng dahshatli sukunat – shoir jim yursa!» – deydi. Shundan kelib chiqilsa, Usmon Nosirning o‘ziga oy hamrohlik qilgan, yalangoyoqlarini shabnamlar chaygan kimsasiz kechada dilginasini rosa sayratganini – to tong otguncha uxlamay erkin qo‘shiqlar kuylaganini tushunsa bo‘ladi!

Ko‘ryapsizki, Usmon Nosir o‘zidagi kuchli hayotiy dardlarni ham tabiat lirikasi qatlariga singdirib, qalb sirlarini shu orqali o‘quvchisiga yetkaza olgan.

Shoirning xuddi shu yili yozilgan boshqa bir she‘rida asl hayot va yosh ko‘ngilning undan olgan taassurotlari o‘zaro muqoyasa qilinadi. Bu she‘rda go‘yo hali bolalik zavqidan voz kechishni istamagan shoir ko‘ngli bilan shafqatsiz hayotning achchiqchuchugini totib, sergak torta boshlagan shoir aqli o‘zaro muloqotga kirishadi.

YUR, TOG‘LARGA CHIQUAYLIK...

Yur, tog‘larga chiqaylik.
Mayli, yur!
Eh... qandayin chiroylik
Oppoq nur...
Olmos kabi oppoq qor
Yaltirar.
Nega muncha dil oqar,
Qaltirar?

Bilasanmi, yoshlik bu –
To‘ymagan!
Tinim bilmas, go‘yo suv –
O‘ynagan...
Shuncha a‘lo, chiroylik
Ko‘rinur...
Yur, tog‘larga chiqaylik.
Mayli, yur!

Avvalo, she'rd a aks etgan tog'larning ulug'vorligi, ular bag'rini qoplagan olmos yanglig' oppoq qor nuri o'quvchi diliga yorug'lik olib kiradi. Butun olam oqlikka burkanganini ko'rgan yoshlar yuragida hozirga qadar bo'lmagan g'alati toshiqish, hayajon bosh ko'taradi. Bu hayajon navqiron yuraklarga sig'may to'lib-toshadi, dilni titratib yuboradi. Zero, bolalik, yoshlikning o'zi ham doimiy harakatga talpinuvchi, bir joyda tinim bilmaydigan sharqiroq suvday toshqin fasldir. Uning ko'ziga dunyodagi barcha narsa mo'jiza bo'lib ko'rinishi, u har bir hodisadan kashfiyot izlashi ham tabiiydir. Tog'lar sari ko'tarilarkan, bu mo'jaz qalb go'yo qanot chiqarib uchadi, tog'larning ulug'vorligini o'zida ham his etishni juda-juda xohlaydi. Oppoq nur yoshlikning ko'zini qamashtiradi, hayotni jozibador, faqat go'zallikdan iboratdek qilib ko'rsatadi...

Yuqorida eslatganimizdek, o'tgan asrning 30-yillarida sho'rolar davlatida avj olgan qatag'on yosh Usmon Nosir ko'nglini ham chuqur dardlarga to'ldirdi. Mana shu darddoshlik tuyg'ulari shoirning ko'plab she'rlarida o'z izini qoldiradi. Jumladan, yuzaki qaraganda, yosh yigitning hayot bo'ronlariga ko'ksini ochib yashash ishtiyoqi tasvirlangandek tuyuladigan «Yo'lchi» she'ri ham bu fikrni tasdiqlaydi. Mo'jaz bu she'rni to'lig'icha o'qiymiz:

YO'LCHI

Yo'lchiman, manzilim dengizdan nari,
Lojuvard ufqning tubiga yaqin.
Ko'nglimda dardlarim daryodek oqin,
Chayqalar ko'zlarim tikilgan sari.

O, yo'llar!

Chu, qora toychog'im! Chu, qora yo'rg'am!
Murodga qasd qilib yugurgan yetur.
Bo'ronni sevmasa, dil nechun tepur?
Tiriklik ne kerak bemehnat, beg'am?!
Chu, qora yo'rg'am!

Mazkur she'ri turli yo'sinda tushunish va talqin etish mumkin. Uni, yuqorida aytilganidek, yashashga tashna o'spirinning orzulariga to'la hayot dengizi osha yorug' manzillarga talpinishi tarzida talqin etish ham xato bo'lmaydi. Zero, shoir bu she'ri yozganida endigina 23 yoshga kirgan, demak, hayotga shunday yondashishga u to'la haqli ham edi. Biroq she'rning uchinchi misrasi «Ko'nglimda orzular daryodek oqin» shaklida emas, balki aynan «Ko'nglimda dardlarim daryodek oqin» tarzida bayon etilgani bizni o'ylantirmasligi mumkin emas. Shu yoshdagi shoirning ko'ngli ne dardlarga to'lganki, bu dardlar daryodek oqsa? U ne manzillarni ko'zlaganki, tikilganda ko'zlari chayqalsa? Nega u borar manzil ufqning tubida, demakki, ko'z ilg'amas uzoqlarda?

«Yo'lchi» she'rini o'qigan chinakam muxlis ko'ngli bir narsani aniq ilg'aydi. U ham bo'lsa, lirik qahramon – shoir ko'pchilik oddiy odamlar singari yetishish mumkin bo'lgan orzular ko'yida yurgan odam emas. Uning talpingan manzili «murodga qasd qilib yugurish»ni talab qiladi. Bu manzillarga yetmoq hali ne-ne mehnat va g'amni, ko'plab shiddatli bo'ronlarni uning boshiga solishi mumkin.

Bu qahramonning bizga ibratli jihati shundaki, u o'zi tanlagan taqdir yo'llarida duch kelishi muqarrar bo'lgan qiyinchiliklarga tik boqa oladi. Nafaqat tik boqadi, balki qora yo'rg'asini mashaqqatlar sari yanada tezlaydi.

Afsuski, fidoyi shoir Usmon Nosirga o'zi ko'zlagan nurli manzillarga yetib borish nasib etmadi. 1937-yilda ustozlari Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy va yana ko'plab ijodkorlar qatori Usmon Nosir ham «xalq dushmani» degan tuhmat bilan ayblandi. U sovuq Sibir o'lkalariga surgun qilindi. Bu paytda shoir bor-yo'g'i 25 yoshga kirgan edi.

Qamoqlarda tortgan cheksiz azob-uqubatlari, yurtini sog'inib chekkan fig'onlari oxir-oqibat shoirning jism-u jonini yemirdi. Usmon Nosir 1944-yilning mart oyida Rossiyaning Kemerovo viloyatidagi mahbuslar lagerida vafot etdi.

Usmon Nosir to'g'risidagi darsimizni shoir hayoti va ijodini chaqmoqqa qiyoslash bilan boshlagan edik. Qarangki, shoirning o'zi «Yurak» nomli she'rida:

*Itoat et!
Agar sendan
Vatan rozi emas bo'lsa,
Yoril! Chaqmoqqa aylan sen,
Yoril! Mayli, tamom o'lsam! –*

deya qalbiga xitob qilgan edi. Shoirning chaqmoqdek yorqin umri va ijodi hali ko'p asrlar xalqimiz qalbini yoritib turajak.

* * *

Usmon Nosirning quyidagi ikki she'rini, darslikda berilgan namunalarga qarab tahlil etishga harakat qiling. Bu ijodiy mashg'ulot sizning shoir badiiy dunyosiga chuqurroq kirib borishingizga yordam beradi.

YOSHLIK

Kunlarimni yoshligimdan ayamadim,
Menda yoshlik nokaslikni hech ko'rmadi.
Qiz sevganda, ho'ngir-ho'ngir qon yig'ladim,
Go'yo qalbim amri azmimni bir so'rmadi.

Yoshligimning tarozusi beposangi,
Bir pallasi bahor toshi bilan og'ir:
Sevinchim ko'p... shodligim zo'r... tilim biyron,
Qaysi umr shunday yoshlik ko'rdi, axir?

Yuraginga achchiq-achchiq botar edi,
«Bog' ko'cha»da sharsharakning mungli kuyi...
Hayron bo'lib, bolalikda o'ylar edim,
Qaydadir deb bu oftobning yotar uyi?

Bolaligim gul bog'larni ko'rolmagan,
G'arib bo'lib, mungsib yurgan ko'chalarda.

Yulduz sanab, yildan uzun kechalarda
Hisobiga sira azal yetolmagan.

Ayamadim yoshligimdan kunlarimni,
Nokaslikni ravo ko‘rmay sevintirdim,
Chunki unga yuragimda o‘lib qolgan
Bolaligim erkaligin tiriltirdim.

Yoshligimning sarguzashti benihoyat,
Bisoti ham tasodifga to‘lib bitgan...
Keyin bilsam, tasodiflar zarur ekan,
Hodisani yetaklarkan sababiyat.

GULZOR – CHAMAN...

Gulzor – chaman. Yur, bog‘larga
Eltay yetaklab.
Binafshalar terib beray
Senga etaklab...

Chakkangga taq! To‘lib tursin
Oydek yuzlaring.
Kunday yorug‘, tunday qora
Ekan ko‘zlaring.

Tingla, erkam, o‘rtog‘imsan,
Ko‘nglimni ochay,
Qonim she‘r bo‘lib oqsin-da,
Men qayta ichay.

Istaymanki, oqar qonim
Tamom bo‘lmasin,
Istaymanki, sevar yorim
Tashlab ketmasin.

Chunki do'stlik mehri bilan

Shodligim o'sar.

U har qachon yonboshimda

Soyamday yurar.

U sen, qo'zim. Yur, bog'larga

Eltay yetaklab.

Binafshalar terib beray

Senga etaklab.

– Bu shoir, – deb, – bu yengil, – deb

Asti o'ylama!

O'pgan o'pichlarim haqqi

Inontiraman.

Agar darkor bo'lsa har choq,

Chorlasa Vatan,

Qo'lyozmalarimni tashlab,

Shinel kiyaman.

Uddasidan chiqolmasam

Ahdimni, unda –

Brauningni qo'limga ber,

Qop-qora tunda.

O'z jazomni o'zim beray,

Azob-la o'lay...

Yo'q!.. Hamdam bo'l, qo'limdan tut,

Janglarga kiray!

Savol va topshiriqlar

1. Usmon Nosir hayoti va ijodi qaysi jihatlari bilan sizda ko'proq taassurot qoldirdi?
2. Usmon Nosir she'rlarida tabiat qanday ranglarda, obrazli ifodalarda kuylanishini aniq misollarda ko'rsating.

3. Shoirning «Yoshlik» she’ri bilan darslikda tahlili berilgan she’rlar o’rtasida qanday o’xshashlik va farqlar bor?
4. «Kunlarimni yoshligimdan ayamadim» degan misrani tushunish va tushuntirishga harakat qiling.
5. Usmon Nosirning «Gulzor – chaman...» deb boshlanuvchi she’rida lirik qahramon kimga murojaat qilyapti? U shoirdan nimalarni kutadi?
6. She’rdagi
«Kunday yorug‘, tunday qora
Ekan ko‘zlaring»
misralarida ifoda etilgan tasvirda qarama-qarshilik yo‘qmi?
Fikringizni asoslab bering.
7. Sho‘ro davri qatag‘oni qurboni bo‘lgan yana qaysi ijodkorlar to‘g‘risida eshitgansiz?
8. Usmon Nosir she’rlaridan ikkitasini yod oling.

Foydalanilgan asosiy manba:

U. Nosir. Yurak. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1984.

MIRTEMIR

(1910–1978)

*Ko‘l-u tog‘lik,
Bog‘-u rog‘lik o‘zbek elim.
Momo yurti,
Bobo yurti Chambilbelim.
Zar-u gavhar – yaltiroq tosh,
nedir olmos,
Sen biz uchun ham non, ham osh,
mangu meros.*

O‘quvchining xotirasiga bir o‘qishdayoq muhrlanib qoladigan bu quyma satrlar O‘zbekiston xalq shoiri Mirtemir qalamiga mansub.

Mirtemir Tursunov 1910-yilda, o‘zi yozganidek, Qoratog‘ etaklarida – Turkiston shahrining Iqon qishlog‘ida tug‘ilgan. Avval bobosi qo‘lida, keyin eski maktabda tahsil olgan. So‘ng Toshkentga kelib, «Almai» nomidagi bolalar namuna ish maktabida tarbiya ko‘radi. Samarqanddagi O‘zbekiston davlat pedagogika akademiyasida o‘qiydi. O‘qishni bitirib, maktablarda muallimlik qiladi, nashriyotlarda, Yozuvchilar uyushmasida ishlaydi.

Shoirning birinchi she‘ri «Tanburim ovozi» 1926-yilda, 16 yoshida e‘lon qilinadi. 1928-yilda uning «Shu‘lalar qo‘ynida» nomli ilk she‘riy to‘plami nashr etiladi. Keyin «Zafar», «Qaynashlar», «Tong» to‘plamlari dunyo yuzini ko‘radi.

O‘ttizinchi yillarda u juda ko‘p vaqtini tarjimalarga bag‘ishlaydi. A.S. Pushkin, M.Y. Lermontov, N.A. Nekrasov, T.G. Shevchenko she‘rlarini, dostonlarini o‘zbekchaga o‘giradi. Umuman, tarjima sohasida Mirtemir nihoyatda barakali ijod qilgan. Antik dunyo shoiri Homer, shuningdek, Sh. Rustaveli, H. Hayne, R. Tagor, Maxtumquli, Berdaq, N. Hikmat she‘riy asarlari, «Manas» qirg‘iz xalq eposi, «Qirq qiz» qoraqalpoq xalq dostoni Mirtemir zahmatlari tufayli o‘zbek o‘quvchisiga yetib kelgan.

Shoir umri davomida o‘nlab she‘rlar va dostonlar to‘plamlarini chop ettirdi. «Bong», «Poytaxt», «O‘ch», «Surat», «Qoraqalpoq daftari», «Tingla, hayot!», «Izlaganim», «Tog‘day tayanchim», «Yodgorlik» kabilar ularning ichida eng mashhurlaridir. Bu to‘plamlarning mundarijasiga qarasangiz, inson hayotining barcha pallalaridagi kechmishlar, tuyg‘ular, taassurot va xotiralar jamuljam bo‘lganini ko‘rasiz. Chunki Mirtemir xoh yirik doston yozsin, xoh katta-katta asarlarni tarjima qilsin, bundan qat‘i nazar, biron kun ham she‘r yozishni tark etmagan. Ko‘nglidan kechgan barcha tuyg‘ulari she‘rga ko‘chgan. U gohida O‘zbekistonimizning paxtazor dalalarini kezib, mehnatkash dehqonlar bilan tanishib, barchaning bunyodkorlik bilan yashayotganidan ta’sirlanib, zavqqa to‘lib shunday satrlar bitadi:

*Shavkatim, faxrim mening,
Dengiz-u nahrim mening,
Yuragim, bag‘rim mening –
Paxtakor Respublikam.*

Shoirni to‘lqinlantirgan tuyg‘ular mo‘l. U goh tarix sahifalarini varaqlab, ota-bobolarining ulug‘vor ishlaridan hayratga tushadi. Gohi bu hayratlari o‘z zamonasining mard, tanti insonlari bilan muloqotlardan she‘rlarga ko‘chadi.

Shoirning ijodidagi bosh mavzu nima deb so‘ralsa, yurtga, tabiatga oshiqlik, bolalik xotiralariga sadoqat, o‘z xalqidan faxrlanish, uni chin dildan sevish va ardoqlash deb aytish mumkin.

Mirtemir she'rlarida bu mavzular ko'pincha birikib, omuxtalashib keladi. Bir she'rning o'zida ham tabiat go'zalligi, ham xotiralar, ham iftixor tuyg'usi va yana hayotga muhabbat kabi tushunchalarning ifodalanishini ko'rish mumkin.

Shoir umrining oxirida «Yodgorlik» deb nomlangan she'riy to'plam tayyorladi. Va unga so'nggi yillardagi eng sara she'rlarini jamlab, o'zidan keyingi avlodlarga ma'naviy tuhfa qilib qoldirdi.

Mirtemir 1978-yil 24-yanvarda 68 yoshida vafot etdi.

Shoirning avlodlarga qoldirgan ijodiy merosi ardoqlanib, to'rt jildlik «Asarlar»i nashr etildi.

Mustaqillik yillari Mirtemirning xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishdagi ulkan xizmatlari taqdirlanib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni berildi.

BULUT

I

Ko'k yuzida pag'a bulut – oq bulut,
Oq bulutdan sut yog'armi yoki qut?
Pag'a bulut – yaxshi ko'klam elchisi,
Havolarda yomg'ir isi, sel isi...

Ko'k yuzida dam qaldiraq, dam sukut,
Yog'may o'tma, pag'a bulut – oq bulut!
Yog'ib o'tsang – tizza bo'yi o't bo'lur,
O't bo'lur, ham sut bo'lur, ham qut bo'lur.

II

Ko'k yuzida pag'a bulut – oq bulut...
Bir qarasang – osmon to'la oqquvlar,
Bir qarasang – baland qorli cho'qqilar,
Bir qarasang – ko'z ilg'amas oq barqut.

Ko'k yuzida – yorug', oydin bir ro'yo...
Usta rassom chizmish ajib manzara –
Tepa-tepa paxta – beg'ubor, sara,
Kuzgi xirmonlarning akslari go'yo...

BALIQ OVI

Bizning qishloq tog' bag'rida,
Tog' bag'rida – bog' bag'rida,
Etagida chopqillar soy.
Yozda tiniq,
Kuzda tiniq,
Suvda quyosh yuz bir siniq,
Ko'klam chog'i soy butun loy.
Qirg'og'ida jambil, yalpiz,
Quhog'ida balig'i mo'l.
O'ltiraman ba'zan yolg'iz,
Suvga tushmay usti bosh ho'l.
Qarmog'imga ilinmaydi,
Suzmoqdami yo chopmoqda,
Suv tagidan ne topmoqda?
Yuz tikilsang, bilinmaydi...
Tashlay qolsam non ushog'in,
Yugurishib kelar talay,
Ulgurishib kelar talay.
Ilinsaydi ulkanrog'i,
Eltar edim jon buvimga.
– Hay, rostanmi, hay, baliqmi,
Tangalikmi, chaqalikmi?
Balli, derdi, uquvimga...
Ilinmaydi lekin hozir.
Bundan keyin to'r tashlayman,
Tashlasam ham zo'r tashlayman,
Qo'lga tushar bari oxir.

TO‘RG‘AY

Yoz boshi, dalalar soz,
 O‘z ko‘rkini yoymish yoz,
 Chechaklarda hali noz,
 Ko‘llar to‘la suqsur, g‘oz,
 Oq bulutlar cho‘g‘lanib,
 Tong otar yallig‘lanib,
 Ko‘l osmoni bug‘lanib,
 Ko‘rinar go‘yo sayoz.
 Shu vaqt allaqaylardan,
 Qaydam, qanday joylardan,
 Dashtdanmi yo soylardan
 Yangrab ketar sho‘x ovoz,
 Hech o‘xshashi yo‘q ovoz.
 Tut bargi kesganlardan,
 Suvga chim bosganlardan
 Un chiqmas, tinglashar jim.
 Kim u o‘zi, qani, kim?
 Qushlar ham qilmas parvoz.
 Jonvorlar ham tinglardi.
 Bog‘bon ham, paxtakor ham,
 Sholikor, chorvador ham,
 Butun odam tinglardi,
 Go‘yo olam tinglardi,
 Qandoq tinmagur ovoz!..
 Men chopib cho‘lga chiqdim,
 Hech kim ko‘rinmas edi.
 Kattakon yo‘lga chiqdim,
 Hech kim ko‘rinmas edi.
 Keyin boqdim osmonga:
 Kuy taratib jahonga,

Ko‘k osmon cho‘qqisida,
 Moviy rang ko‘zgisida,
 Bir nuqtada pirillab,
 Bir nuqtada chirillab,
 Nuqtaday bir qush uchar,
 Go‘yoki behush uchar...
 – Hoy, – dedim, – o‘zing
 kimsan,
 Bunchalar betinimsan,
 Javroqisan bunchalar,
 O‘ynoqisan bunchalar,
 Tinmay tushib o‘yinga,
 Lol etasan kuyingga?
 – Men-ku, men to‘rg‘ay, –
 dedi. –
 Ko‘k yuzi soz joy, – dedi,
 Dema, chala ko‘rinar,
 Butun dala ko‘rinar.
 Ko‘k yuzida chirillab,
 Yuz bir qo‘shiq to‘qisam,
 Bir nuqtada pirillab,
 Keng vodiya o‘qisam –
 Yomonmi, hoy sho‘x o‘g‘lon?
 Hayotni maqtaganim,
 Tongni ardoqlaganim –
 Yomonmi, hoy sho‘x o‘g‘lon?
 – Ha, tongni ardoqlagin,
 Hayotni ham maqtagin,
 Uchib o‘ynayver, – dedim, –
 Kuylab quvnayver, – dedim.

SHUDRING

Tong belgi bergandanoq
 O'tib osma ko'prikdan,
 Jar ketiga chopardim –
 Jar keti o'zga olam.
 To'ldirib chanoq-chanoq
 Go'yo sutdek ko'pikdan,
 Tutgandek g'oyib qo'llar –
 Jilvagar ko'zga olam.
 G'o'za yaproqlarida,
 Ko'katlarning bargida,
 Chechaklarning bag'rida
 Yaltirar lak-lak inju.
 Sho'x soy qirg'oqlarida,
 Nihollar kurtagida,

Sal epkinda simobday
 Qaltirar lak-lak inju.
 Yaltirar suyri tepa,
 Yaltirar qir uzunchoq,
 Kelinlar taqinchog'i,
 Uzuk ko'zlarimi yo.
 Chor atrof sabzalarda
 Jimir-jimir ko'zmunchoq,
 Bo'y-bo'y dilrabolarning
 Suzuk ko'zlarimi yo?
 Yo'q, bu giryon ko'zlarning
 Yarqiroq zamzamas.
 Kechasi onam tag'in
 Yig'labdi-da chamasi...

QISHLOG'IM

Qishlog'im, nechog'liq suluvsan bugun,
 Yashilga burkanib, yashnabsan shuncha.
 Nechog'liq to'kissan, nechog'liq to'kin,
 Meni o'rab oldi xayol, tushuncha:

Qay qo'raga kirsang – eshigi ochiq,
 Bir nima tatiysan, qo'ymas aslo och.
 Qoraqumg'on qaynar, yozilur chochiq,
 Zog'orami, so'kmi, yovg'on yo umoch.
 Borini ayamasi, barini qo'yar,
 Yupqami yo go'ja, tolqon, qo'g'irmoch,
 Qurutmi yo jiyda – o'rtaga uyar,
 Juda bo'lmaganda qatig'-u ko'moch.
 Agar so'ygan bo'lsa kecha bo'rdoqi,
 Qozonda qovurdoq, o'rtada ko'za.
 Danak, qovunqoqi, suzgun ko'z soqi,

Yo qimiz suzilar, yo achchiq bo‘za.
 Agar so‘ygan bo‘lsa uloq yo qo‘zi,
 O‘ho‘, no‘xat sho‘rva yoki kulchatoy.
 Juda qashshoq bo‘lsa – bor yaxshi so‘zi,
 Shundoq yaxshi so‘zki, go‘yo sarimoy.

... Yoramazon aytar edik ba‘zi kez,
 Shom payti, chang-tutun qishloq ko‘chasi,
 Pul oshimi, to‘qoch – olib chiqar tez,
 Tonggacha jaranglar oydin kechasi.
 Kelin yo‘lin to‘sib machit oldida,
 Aylanishar edik yoqib alanga.
 Hammasi qolarkan go‘dak yodida,
 Boshdan sochilguvchi turshag-u tanga.
 Qish kuni to‘yu bazm yo yayov uloq,
 Yo nargi qishloqdan nogahon qorxat.
 Esimda go‘daklik – unutilmas choq,
 O‘sha kunlarimdan qalbidan bor xat...
 Qishlog‘im, tag‘in ham suluvsan bugun,
 Tag‘in ham suyuksan, mening ardoqlim.
 Nechog‘liq to‘kissan, nechog‘liq to‘kin,
 Dunyo turguncha tur, qo‘li qadoqlim.

MIRTEMIR SHE‘RLARI HAQIDA

Mirtemir she‘rlari o‘zbek she‘riyatini har jihatdan boyitgan mazmunan teran va badiiy yuksak namunalardir. Ularda tabiat va inson hayotining xilma-xil ko‘rinishlari, taassurot va kechinmalari g‘oyat topqirlik va noziklik bilan aks ettiriladi. Shu ma‘noda muxlislar Mirtemirni lirik shoir deb biladilar va qadrlaydilar.

Uning tabiat hodisalarini kuzatish orqali teran falsafiy xulosalar, go‘zal qiyoslar, betakror obrazlar yaratish mahorati XX asrning 50–60-yillarida yozgan «Bulut» va «Shudring» nomli she‘rlarida yaqqol seziladi.

Bulut – bu yomg‘ir darakchisi. Osmonda bulut paydo bo‘lishi bilan barchaning xayolidan yomg‘ir yog‘adi, degan fikr o‘tadi. Shunga yarasha taraddud va ehtiyot choralari ko‘riladi. Albatta, bemavrid yomg‘ir yog‘sa, kayfiyat buziladi, ko‘ngil g‘ash tortadi. Bu, odatda, qop-qora bulut butun osmonni qoplab, kunni tundeq qorong‘ilikka chulg‘agan damlarda bo‘ladi. Ammo shoirning qo‘liga qalam tutqizgan bu tabiat hodisasi yorug‘lik, to‘kinlik belgisi. Pag‘a-pag‘a oq bulut, odatda, bahor faslida yog‘adigan yomg‘irlarni buvularimiz «obirahmat» deydilar. Buning ma‘nosi shuki, ko‘klam yomg‘iri tabiatni yashnatib, dov-daraxtga, o‘t-o‘larga kuch-qudrat, quvvat ato etadi. Ekilgan ekinlarning barq urib yashnashi, daraxtlarning mo‘l-ko‘l meva berishi uchun qiyg‘os gullashiga sabab bo‘ladi. Bu o‘z navbatida xonadonlarga rizq-u nasiba, to‘kinlik kirishidan belgi. Shuning uchun ham shoir bu bulutni sutga, barqutga o‘xshatadi. Uning sharofatidan paydo bo‘lajak qut-baraka, tog‘-tog‘ uyilajak oppoq paxtani orzulab, bulutga murojaat etadi. Momaqaldiroq guldurab, goh to‘lib-toshib sel bo‘lib kelsada, yomg‘ir yog‘sin, yog‘may o‘tmasin, deydi.

*Ko‘k yuzida dam qalldiroq, dam sukut,
Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!
Yog‘ib o‘tsang – tizza bo‘yi o‘t bo‘lur,
O‘t bo‘lur, ham sut bo‘lur, ham qut bo‘lur.*

E‘tibor bering, qanday quyma satrlar! Shoir «o‘t», «sut», «qut» so‘zlarini marjondek bir qatorga tizib, ham kuchli ma‘no, ham yoqimli ohangdoshlikni ta‘min etadi. O‘quvchi qalbiga tabiatni sevishdan zavq ola bilishdek go‘zal tuyg‘ularni joylaydi.

Mirtemirning «Shudring» she‘ridan ham kitobxon xuddi shunday zavq tuyadi. E‘tiborli tomoni shundaki, sarlavhadan boshqa she‘rning biror misrasida shudring so‘zini uchratmaymiz. Shoir faqat tasvir, o‘xshatish, qiyoslash, jonlangan tasavvurlar orqali tabiatning shudring deb nomlangan yana bir bag‘oyat nozik va go‘zal hodisasini aks ettiradi. Bu she‘r ham bolalik xotiralari bilan hayotiy kuzatishlarning uyg‘unligi asosiga qurilgan. Lirik

qahramon – yosh, balki siz qatori yigitcha, chor atrofda bahoriy ilqlik kezgan nahor pallasi – erta tongda qishlog‘idagi jar ustiga qurilgan osma ko‘priklardan o‘tib, o‘t-o‘lanlari toptalmagan qirlarga oshiqadi. Undagi ko‘katlar bargida, nihollar kurtagida, g‘o‘za yaproqlarida dur-marvarid misol yaltirab, jilvalanib turgan shudringni kuzatadi. Uning jilvalaridan lol bo‘lib, yana boshqa o‘xshatishlar topadi. Xususan, kelinlar taqinchog‘iga, uzuk ko‘zlariga, ko‘zmunchoqqa, qizlarning suzilib turgan ko‘zlariga qiyoslaydi. Va nihoyat, juda o‘ziga xos ramzlarga ishora qilib, shunday beqiyos obraz yaratadi:

*Yo‘q, bu giryon ko‘zlarning yarqiroq zamzamasi,
Kechasi onam tag‘in yig‘labdi-da chamasi...*

Shoir fikrni rivojlantirib, shudringni ko‘z yoshlarga o‘xshatadi. Ko‘z yoshlari dona-dona bo‘lib to‘kilganda, yaltirab ketadi. Odatda, kimnidir intiqlik bilan kutayotgan odamning ko‘zlari to‘rt bo‘ladi. Kuta-kuta toqati toq bo‘lgach, yo sog‘inch, yo o‘kinishidan ma’yus tortib, dona-dona yosh to‘kadi. Shudring ana shu ko‘z yoshiga o‘xshaydi. Shoir nazarida bunday intizorlikdan ko‘z yosh to‘kuvchi kimsa bu – ona. Onaning munis-mushfiq mehribonligini nazarda tutib tabiatni ham ona deymiz.

Shudring ana shu ma’noda ona, ya’ni tabiatning ko‘z yoshi degan nihoyatda nozik bir o‘xshatish topadi shoir. Bu juda o‘ziga xos, o‘ta nafis kuzatish. Go‘yoki tabiat ko‘z yoshlarini to‘kib, barcha dov-daraxt, sabzalarning chang-u gardlarini yuvadi, g‘uborlaridan forig‘ etadi.

Odatda, xayolot dunyosi keng, butun olamga o‘z nigohi bilan qaray oladigan va so‘z vositasida uni aks ettira biladigan mahoratli shoirlarni so‘z musavvirlari deymiz. Mirtemir ana shunday san’atkor shoir, haqiqiy so‘z ustasi edi. Uning ijodiy merosida bunday she’rlar juda ko‘p. «To‘rg‘ay» nomli mashhur she’r ham fikrimizning yaqqol isbotidir.

Shoir sayroqi to‘rg‘ay misolida o‘z hayoti va ijodining butun mazmunini belgilagan bir haqiqatni ramziy ifodalagandek tuyu-

ladi. Ya'ni tongni sevish – bu yorug'likni sevish, unga intilish demak. Tong hayot nishonasi, ezgu orzularning amalga oshmog'i uchun umid bag'ishlovchi paytdir. To'rg'ay, ba'zi kishilar nazdida, go'yoki tong saharlab barchaning halovatini buzib, betinim sayraydigan yengiltak javroqi qush. Lekin u keng dalalarning moviy osmonida charx urib, o'ynab sayrar ekan, sholikor-uchorvadorni, bog'bon-u paxtakorni – barcha mehnat ahlini uyg'otadi, mehnatga, yaratuvchilikka chorlaydi. G'aflatda qolmaslikka, yorug' daqiqalarni boy bermay, bunyodkorlik bilan mashg'ul bo'lishga undaydi. Shuning uchun ham uni – tongni ardoqlaguvchi, hayotni maqttaguvchi bir qushni ezgulik darakchisi deb biladi shoir. Bu shunchaki qushni maqtash, uning bir xislatini namoyish etish emas. Balki to'rg'ay misolida shoirning o'ziga va o'z hamkasblariga: «Haqiqiy shoir o'z xalqining ovozi bo'lishi, uni ezgu ishlarga chorlashi, yorug' tuyg'ularni kuylashi kerak», degan murojaatidek tuyuladi. Mirtemir butun umri davomida ana shu aqidaga amal qilib yashadi. Xalqimizning to'y-tantanalarini, eng yaxshi insoniy xislatlarini kuyladi, kishilarimizni ezgu ishlarga ilhomlantirdi, mardlikni, jasoratni, samimiylilikni ulug'ladi.

Shoir lirik merosida tabiat manzaralari va bolalik xotiralari bilan bog'liq she'rlar salmoqli o'rin egallaydi. Uning o'zi «Baliq ovi» she'rida yozganidek:

*Bizning qishloq tog' bag'rida,
Tog' bag'rida – bog' bag'rida.
Etagida chopqillar soy,
Yozda tiniq, kuzda tiniq.*

Demak, shoir Turkiston shahrining Iqon qishlog'idagi Qoratog' etaklarida tug'ilib o'sgani, ya'ni tabiatning barcha go'zalliklaridan bahramand bo'lganini yodga olarkan, she'rlarida ana shu mavzularning yetakchilik sababini tushuntirgandek bo'ladi. Bu satrlarni o'qiganda, ko'z o'ngingizda aniq bir manzara namoyon bo'ladi. Tog' bag'ridagi qishloq, atrof daraxtzor, mevali bog'. Uning etagida sharqirab soy oqmoqda. Soy tabiatning ikki faslida

tiniq oqadi – yozda va kuzda. Qishda suv kamayadi yo butkul to‘xtaydi. Bahorda esa, ayniqsa, erta bahorda soy to‘lib, loyqalanib oqadi. Xo‘sh, muhtaram she‘rxon, buning sababini nimada deb o‘ylaysiz? Xuddi kimdir soy boshiga to‘g‘on qurgan-u, uni vaqti-vaqti bilan o‘z xohishiga qarab ochadigandek fikr paydo bo‘ladi. Aslida tabiatning o‘zi eng oliy mo‘jizadir. Har bir hodisada bir sabab va bog‘liqlik bor. Qish sovuq kelib, tog‘- u toshni qor bosganda, hamma yoq muzlab, soy ham to‘xtaydi. Bahor kelib, kunlar iliqlasha borgani sari qorlar erib, soy to‘lib oqa boshlaydi. Tog‘ cho‘qqilaridan tushib kelayotgan suv yo‘lidagi butun xor-u xaslarni, qum-u tuproqlarni ham qo‘shib bo‘tana bo‘lib, loyqalanib ketadi. Bu holat bahor so‘ngiga qadar davom etib, o‘zan tozalanib bo‘lgach, yoz va kuzda suv tiniqib qoladi. Shoir she‘rida aynan shunga ishora qilib, «ko‘klam chog‘i soy butun loy» deya real manzara chizadi va ayni chog‘da shu bo‘tana suvlardan oziqlanib, soy qirg‘oqlari jambil-u yalpiz kabi turli ko‘katlar bilan qoplani-shini tasvirlaydi. So‘ng shoir bolalik xotiralariga o‘tib, o‘zining baliq ovlaganini hikoya qiladi. Ko‘klam butun borliqni uyg‘otganidek, to‘lib oqayotgan soyning har yerida bekinib yotgan baliqlarni ham uyg‘otadi go‘yo. Shoirning lirik qahramoni, ya‘ni bolalik paytidagi o‘zi, suv bo‘yida baliqlarning suzib, o‘ynoqlashini tomosha qilib o‘tirarkan, biror kattaroq baliqni ushlab ilinjida suvga non ushoqlarini tashlaydi. Buni ko‘rib toshlar orasida bekinib yotgan baliqlar suzib keladi. Bolaning mo‘ljali ulkan baliqni tutib, buvisiga olib borsa-yu, undan maqtov eshitsa. Biroq qo‘liga sira baliq ilinmaydi. Sirg‘alib chiqib ketadi-yu, tutqich bermay qochadi. Shunda bola to‘r tashlab, bitta emas, barchasini ushlab olishni mo‘ljallaydi. Siz ham, aziz o‘quvchi, baliq oviga borgan yoki ko‘l-u daryo bo‘ylarida qarmoq tashlab, jimgina tikilib, xayol surib o‘tirgan odamlarni kuzatgan bo‘lsangiz kerak. Qarmoqqa baliq ilinishi bilan na kiyim-boshi ho‘l bo‘lishini va na qoqilib yiqilishi mumkinligini o‘ylamay o‘ljasiga intilgan ishqibozlarning xatti-harakatlaridan zavqlangan bo‘lsangiz kerak. Shoir ham o‘z boshidan kechirgan shunday manzarani tasvirlar

ekan, she'rdan ibratli xulosalar chiqarishga asos beradigan bir fikrni anglatmoqchi bo'ladi. Ya'ni bundan keyin «To'r tashlasam ham, zo'r tashlayman» misrasi bilan o'zini katta orzular va katta ishlarga chog'lanayotganini bildirib o'tadi.

Har bir badiiy asar, jumladan, ko'rib o'tganimiz mazkur she'r ham ma'lum bir maqsad va g'oya tashiydi. Shoir tabiat ko'rinishlari bilan bolalik xotiralarini uyg'unlikda tasvir etar ekan, o'quvchiga yorug' kayfiyat bag'ishlash bilan birga uni ulug'vor niyatlarga ham chorlaydi. Go'zallikni his etish orqali ma'naviy yuksalishga da'vat etadi.

«Qishlog'im» she'rida shoir endi kamolotga yetgan, hayotning ulg'aygan pallasida xotiralarga berilgan bir inson sifatida gavdalalandi.

*Esimda go'zallik – unutilmas choq,
O'sha kunlarimdan qalbmida bor xat...*

Lirik qahramon oradan bir necha o'n yillar o'tib, qishlog'ini ziyorat qilishga kelganida avvalgiday mehmondo'stlik va bag'rikenglikning guvohi bo'ladi. Va beixtiyor «yoramazon aytar» pallalarini qo'msaydi. Bu tuyg'uni go'yo o'quvchi qalbiga ham singdirmoqchi bo'lib, qishloq hayotining jozibasini anglatuvchi turli tafsilotlarni keltiradi.

O'zbek qishloqlari hamisha to'kinlik va saxovat ramzi bo'lgan. Qishloqqa borgan odam hech qachon e'tiborsiz qolmaydi. Mehmonni otaday ulug'lash, unga bor mehrini berib, ehtirom ko'rsatish qishloqlarimizda azal-azaldan qolgan udum. Har bir xonadon egasi uyiga kirgan mehmonni tansiq taomlar bilan siylashga harakat qiladi, borini dasturxonga to'kadi. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, odatda, qishloq uylari qulflanmaydi. Doimo eshik ochiq. Uzoqmi, yaqinmi biror qarindosh, do'st-yor, tanish-bilishlar kelsa, albatta, dasturxon yoziladi. Qishloqda mehmonni siylaganda qanaqa taomlar tortilsa, she'rdan bari sanaladi. Zog'ora-yu so'koshi, yovg'on-u go'ja, yupqa-yu tolqon, qovurdog'-u kulchatoy. Juda bo'lmaganda, qatiq, qurut, jiyda, danag-u qovunqoqi qo'yadi.

Mabodo bular ham bo‘lmay qolsa, sariyog‘day yoqadigan yaxshi so‘z bilan qishloq ahli ko‘nglingizni oladi. Mana shularni aytar ekan, shoir bolalik davrining betashvish, beg‘ubor, o‘yinqaroq pallalarini yodga oladi:

*Qishlog‘im, tag‘in ham suluvsan bugun,
Tag‘in ham suyuksan, mening ardoqlim.
Nechog‘liq to‘kissan, nechog‘liq to‘kin,
Dunyo turguncha tur, qo‘li qadoqlim.*

Yuqoridagidek quyma, mag‘zi to‘q satrlar, bir o‘qishdayoq xotirada o‘rnashib qoladigan qofiyalar, hamohang tovushlar shoir Mirtemirning naqadar katta iste‘dod egasi bo‘lganidan dalolat beradi.

Savol va topshiriqlar

1. Mirtemir hayoti va ijodi haqida so‘zlab bering.
2. Shoirning birinchi she‘ri va to‘plami qanday nomlanadi, ular qachon e‘lon qilingan?
3. Shoir ijodidagi bosh mavzular haqida so‘zlang.
4. Mirtemirning tavsiya etilgan she‘rlaridan birini yod oling.
5. «Bulut» she‘rida badiiylik, jumladan, ohangdoshlik nimalarda ko‘rinadi?
6. «Shudring» she‘rida shoir tabiat hodisasini nimalarga o‘xshatadi va uni qanday badiiy izohlaydi?
7. «Baliq ovi» she‘rida shoir tug‘ilib o‘sgan yurt tasviri haqida so‘zlang.
8. Mirtemir she‘rlarida bolalik xotiralarining o‘rnini qanday izohlaysiz?
9. Nima uchun shoir qishlog‘ini «qo‘li qadoqlim» deb ataydi?

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. *Mirtemir*. Asarlar. 2-jild. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1981.
2. *Mirtemir*. Asarlar. 3-jild. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1982.

Asqad MUXTOR

(1920–1997)

Asqad Muxtor degan yozuvchini eshitganmisiz, aziz o‘quvchi? Eshitmagan bo‘lsangiz, bilib qo‘ying. O‘nlab nasriy, she‘riy asarlarning muallifi, qadimgi Yunoniston, Hindiston, Ukraina va Rossiya adabiyotining mashhur namoyandalari asarlarining tarjimoni, bir nechta sahna asarlarini yaratib, o‘zbek teatri ravnaqi uchun ham ko‘p xizmatlar qilgan atoqli o‘zbek yozuvchisi bo‘ladi Asqad Muxtor.

Adib 1920-yil 23-dekabrda Farg‘ona shahrida tug‘ilgan. Otasidan yosh paytida yetim qolgan Asqad, asosan, bolalar uyida tarbiya topgan. O‘rta maktab, O‘rta Osiyo davlat universitetida o‘qigan. U yoshligidan she‘r yozishni mashq qila boshlagan. O‘n besh yoshlarida ilk she‘rlari gazetada e‘lon qilingan. Asqad Muxtorning shundan keyingi yillarda ellikdan ortiq kitoblari bosilib chiqdi. «Po‘lat quyuvchi», «Hamshaharlarim», «Rahmat, mehribonim», «Sizga aytar so‘zim» kabi she‘riy to‘plamlari, «Daryolar tutashgan joyda», «Qoraqalpoq qissasi», «Bo‘ronlarda bordek halovat», «Buxoroning jin ko‘chalari» qissalari, «Opa-singillar», «Tug‘ilish», «Davr mening taqdirimda», «Chinor», «Amu» kabi qator romanlari dunyo yuzini ko‘rdi.

Asqad Muxtor o‘zbek teatr san‘ati uchun ko‘p xizmatlar qilganligini aytdik. Buning isboti uning «Mardlik cho‘qqisi», «Yaxshilikka yaxshilik», «Zar qadri», «Samandar» pyesalaridir. Shu

bilan birga u Sofokl, Yevripid, Lermontov, Aleksandr Korneychuk kabi jahon dramaturgiyasi namoyandalarining sahna asarlarini tarjima qilib ham sahna san'atimiz rivojiga hissa qo'shgan.

Asqad Muxtor o'zbek bolalar adabiyoti tarixida ham o'z o'rniga ega adib edi. «Chin yurakdan» nomli she'rlar to'plami, «Hayotga chaqiriq», «Dunyo bolalari» hikoyalar to'plamlari ellik yillar avval nashr bo'lganiga qaramay o'sha vaqtda ham, hozirgi davrda ham o'z o'quvchilariga ega kitoblardir. Shoir, yozuvchi, dramaturg, tarjimon Asqad Muxtor 1974-yilda «Chinor» romani uchun Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. Unga «O'zbekiston xalq yozuvchisi» unvoni berilgan edi. O'zbekistonning ana shunday atoqli va ardoqli vakili Asqad Muxtor 1997-yil 17-aprelda vafot etdi.

Yuqorida adibning siz bolalarga atab yozilgan she'riy va hikoyalar to'plamlari nashr etilganini aytdik. Bu asarlar turli mavzularga bag'ishlangan, qiziq-qiziq voqealardan, ibratli hodisalardan iborat kichik-kichik asarlar to'plamlaridir. Keling, yaxshisi, Asqad Muxtorning aynan sizlarning yoshingizga mos ma'rifiy she'rlaridan ayrimlarini mutolaa qilaylik.

HAFTA

«Haft» degani – yettidir,
Oilada – yettimiz.
Oyga, yilga nisbatan
Biz, albatta, mittimiz.
Ammo-lekin biz bo'lmasak,
Na oy bor-u, na yil bor.
Bizdagi mazmun bilan
Odamning umri dilbar.
Yettovlonmiz, yetti o'g'lon,
Yetti og'ayni botir.
Ana, birinchi bo'lib
Yakshanba kelayotir.

Yakshanba

«Yak» degani – bir degani,
To'ng'ichiman haftaning.
Yak bo'lsam ham, yakka emas,
Bir jangovar safdaman.
Vazifam bor – dam beraman,
Mehnat qilgan kishiga.
Har haftasin bezayman,
Yakun yasab ishiga.
Mehnatkashning vijdoni pok,
Rohat qilib uxlagan.
Bolalarni ergashtirib,
Yori-do'stin yo'qlagan.

Dars ham yo‘q, ish ham yo‘q,
O‘yin-kulgi, tomosha.
To‘y ovozi – karnay-surnay,
Devor osha, tom osha...

Katta yo‘lning gulshaniman,
Orom oling gulshanda.
Har haftada mehmonimsiz,
Mening otim Yakshanba.

Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
Yetti og‘ayni botir.
Ana, ikkinchi bo‘lib
Dushanba kelayotir.

Dushanba

«Du» degani ikkidir,
Mehnat bizning zotimiz.
Yakshanbaning ukasiman,
Qofiyadosh otimiz.

Yoqtirmaydi meni yalqov,
Og‘ir, deb urishadi.
Ammo bugun ish yurishsa,
Bir hafta yurishadi.

Hordiqdan so‘ng lanjlikni
G‘ayrat bilan yenginglar.
Yangi kuch-u havas bilan
Bel bog‘laydi ming-minglar.

Mehnat mendan start olar,
Men ochaman haftani.
Mehnat esa yurgizadi
Zavod, dizel, shaxtani.

Meni tanir bolalar ham
Tongim sabolaridan.
Maktabdagi qo‘ng‘iroqning
Kumush sadolaridan.

Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
Yetti og‘ayni botir.
Ana, uchinchi bo‘lib
Seshanba kelayotir.

Seshanba

«Se» degani – uch degani,
Hafta uchga kiradi.
Hamma joyda, hamma joyda
Mehnat kuchga kiradi.

Ajrab turgan joyim yo‘q,
Oddiygina bir kunman.
Ammo shon-u shuhratdan
Toj kiyishim mumkin man.

Bilasizmi, Gagarin
Seshanba kun uchgandi.
Sirdaryoning Farhod GESi
Shu kun ishga tushgandi.

Tasodifmi? Bo‘lsa bordir,
Shunisi qonuniyki,
Bir haftada nima bo‘lsa,
Beshdan biri – meniki.

Ha, oddiyman, ko‘p qatori
Hech «Men – buyuk»,
demasman.

Ammo ko‘rib turibsizki,
Uncha oddiy emasman.

Juma

Olti – asli «shash» bo‘ladi.
 Qofiyasiz yuraman.
 «Shash – shanba»ni aytish qiyin,
 Shuning uchun jumaman.
 Juma degan bola ham bor,
 Juma kuni tug‘ilgan.
 Uginamas, hammangiz
 Mehrim bilan yo‘g‘rilgan.
 Har boringga baxt keltiray,
 Ilhom solay dilingga.
 Kunlar qadriga yeting,
 Ixlos qo‘ying bilimga.
 Kunlar to‘plar misqollab
 Bayramlar shodligini.
 Kunlar bunyod etadi
 Umring obodligini.
 Umr o‘zi kunlardandir,
 Shu kunlarning biriman.
 Men oxirgi mehnat kuni,
 Haftaning taqdiriman.
 Yettovlonmiz, yetti o‘g‘lon,
 Yetti og‘ayni botir.
 Ana, yettinchi bo‘lib
 Shanbavoy kelayotir.

Shanba

Yak, du, se, chor, panj... emas,
 Men shunchaki shanbaman.
 Ish haftasi bekildi,
 Men misoli tambaman.

Ammo maktablar ochiq,
 Dam kuni deb ovunmang.
 Ishchi ko‘proq dam olsin deb,
 Yakshanbaga movinman.
 Teatrga, ovga borsin,
 Ko‘proq o‘qisin kitob.
 Sog‘lig‘iga madad bo‘lsin
 Sof havo, suv, oftob.
 Shunday hurmatga loyiq
 Bizning elda ishchilar.
 Butun boylikni yaratgan
 Eng tabarruk kishilar.
 Yaqinda shunday bo‘ldim,
 Hali yoshman bu ishda.
 «Shanbaliklar» belgisi deb,
 Hamma mendan sevinchda.
 Shunday qilib, biz mehnatda,
 Yetti og‘ayni botir.
 Quloq soling: bir zvenodek,
 Haftangiz kelayotir!
 «Haft» degani – yettidir,
 Oilada – yettimiz.
 Oyga, yilga nisbatan
 Biz, albatta, mittimiz.
 Ammo-lekin biz bo‘lmasak,
 Na oy bor-u, na yil bor.
 Bizdagi mazmun bilan
 Odamning umri dilbar.

«HAFTA» SHE’RI HAQIDA

Har tong erta turib, maktabga ketishga tayyorgarlik ko‘rar ekansiz, bugun qanday kun deb xayolingizda aniqlik kiritib olasiz. Chunki shunga qarab kundalik qiladigan ishlaringizni, dars jadvalingizni belgilab olasiz. Ammo sira o‘ylab ko‘rganmisiz, hafta degani nima, yakshanba, dushanba ... va boshqa kunlar nima uchun shunday nomlanadi deb. Shoir bobongiz sizga xuddi shu narsani anglatmoqchiki, avvalo, har bir odam o‘tayotgan vaqtining qadriga yetmog‘i kerak. Ikkinchidan, shu vaqt, kun, haftalar mazmuni nima, uni qanday xayrli ishlar bilan to‘ldirish mumkin? Shu ma’noda, she’r sizga ko‘makchi bo‘ladi.

She’r dastlab hafta degan so‘zning mazmunini tushunib olishdan boshlanadi. Hafta «haft» – yetti degani ekan va, demak, u oyu yillarga nisbatan «mitti» bo‘ladi.

Oy 30–31 kun, yil esa 365–366 kun bo‘ladi. Agar shular bilan qiyoslasak, yetti, albatta, «mitti» bo‘ladi-da. Lekin shu mittisiz oyni ham, yilni ham tasavvur eta olmaysiz. Yil o‘n ikki oydan tashkil topganidek, oy haftalardan, haftalar esa kunlardan, kunlar soatlardan, soatlar minutlardan, minutlar sekundlardan... Anglayapsizmi, aziz o‘quvchi, shoir garchi oshkora aytmasa ham hafta, kun degani bir-biriga qanchalik bog‘liq va bir-birisiz bo‘lishi mumkin emas ekan. Hayotda, tabiatda ham hamma narsa bir-biriga bog‘liq, xuddi zanjirning halqalari kabi bir-biriga ulangan. Bitta halqa tasodifan uzilib qolsa ham vaqt doirasidan hamma narsa buzilib, izdan chiqib ketadi. Uni tiklash qiyin. Shuning uchun o‘sha zanjir halqalari kabi chambarchas birikkan kun, hafta, oyu yillarni «vaqt birligi» deb tushunaylik-da, uning biror qismini bo‘lib tashlamaylik. Agar qaysidir ishni, vazifani yalqovlik qilib ertaga qoldirsak, biz o‘sha «vaqt birligi»ni buzgan bo‘lamiz, ya’ni bugunimizni behuda o‘tkazib, ertaga yoki undan keyingi kunlarga qo‘shib yuboramiz. Demak, vaqtning qadriga yetmay qolamiz. Bu kelgusida juda ko‘p noxushliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, she’rda ta’riflab berilganidek, haftaning birinchi kuni

yakshanba – o‘z nomi «yak» – «bir» degani bilan bu ma‘lum. Yakshanba, odatda, dam olish kuni bo‘ladi. Kattalarga ishga, o‘quvchilarga esa maktabga borishdan dam beriladi. Ko‘pchilik bolalar ham, kattalar ham shu kunni yaxshi ko‘rishadi. Sababi – shu kuni maza qilib uxlashing, o‘z ishlaring bilan shug‘ullanishing, kino, teatr, sirk va yana boshqa tomoshaxonalarga borishing mumkin. Yoki mahallangda, qarindoshlaringnikida bo‘layotgan to‘ylarga chiqishing mumkin. Tasavvur qilingki, hafta davomida ulgurmagan ishlaringizni siz yakshanbaga olib o‘tiribsiz. Demak, dam ham olmaysiz va to‘y-tomoshaga ham borolmaysiz. Yaxshilab hordiq chiqarmagan odam qolgan olti kun – ish va o‘qish kunlari to‘laqonli ish bajara olishi mumkinmi yoki o‘qishlarini to‘la o‘zlashtira olarmikan?! Ana shunday odamlarni, odatda, rejasi yo‘q, betartib, o‘z vaqtida ishini qilmagan yalqov deydilar. Betartib, yalqov odam dam olmagan uchun dushanba ishga, o‘qishga kelib qiynalsa, bahona qiladi: «Dushanba – og‘ir kun», – deydi. Aslida esa, dushanba barcha ishlarning boshlanishi, yaxshi niyatlarning debochasi bo‘ladi. Aksincha, betartib, yalqov odam yana turli bahonalar bilan o‘zini oqlab, boshqa kunlarning rejalarini ham buzib yuborib, «vaqt birligi»ni buzgan, halqani uzgan bo‘ladi.

Shoir haftaning har bir kuni o‘z xislati, fazilatiga ega ekanini aytib, aniq misollarda buni isbot etadi.

Seshanba – «se» uch ma‘nosini anglatib, har qanday ishlarning bir maromda davom etishi, odatdagi yumushlar bajarilishini bildiradi.

«Chor» – to‘rt ma‘nosida keladigan chorshanba ham, «panj» – «besh» so‘zidan olingan payshanba ham haftaning xayrli, mehnat va o‘qish bilan, yaratish va zavq bilan to‘liq kunlari. Juma ham shunday. Agar bu kunlarni yanada mazmunliroq o‘tkazaman desangiz, biri-biridan farqlanib tursin desangiz, kunlar xosiyati bilan bog‘liq har xil maqol, matal, ibora, xayrli voqealarni eslab yuring. Masalan, chorshanbani bizning ota-bobolarimiz insonning

ezgu ishlari amalga oshadigan «murodbaxsh kun» deb biladilar. Eng yaxshi, katta niyatlarni shu kuni amalga oshirish, boshlash xayrli deydilar.

*Bo'lsa deyman ma'nolik
Minutlarim barchasi.
Nega desang, men ham sening
Umringning bir parchasi.*

Payshanba haqida aytilgan bu satrlar hafta orasidagi barcha kunlar mazmun bilan to'liq bo'lganidek, boshqalaridan kam bo'lmasligi, mehnat va o'qish bilan, yangi-yangi bilimlar, orzular bilan to'liq bo'lishi kerak.

Juma, odatda, hafta yakuni. Besh kun halol, g'ayrat bilan mehnat qilgan odamlar shanba va yakshanba dam oladilar. Shuning uchun juma keyingi ikki kun uchun rejalar tuziladigan, o'z oilang, yaqinlaring yoki boshqa biror shaxsiy yumushlar bilan shug'ullanadigan, mo'ljallaringni belgilab oladigan, tayyorgarlik ko'radigan kun. Lekin juma bu kattalar uchun haftaning so'nggi ish kuni. O'quvchilar uchun esa o'qish olti kun. Buning sababi nima deb qiziqsangiz kerak, albatta. Gap shundaki, o'quvchilar, talabalar xoh tushga qadar, xoh tushdan keyin bo'lsin, asosan, yarim kun o'qiydilar. Kunning bir qismi sinf xonalarida muallimlaringizdan bilim olishga, ikkinchi qismi shu bilimlarni o'z vaqtida mustahkamlab olishga sarflanishi kerak. «Bilim takror bilan quvvatlidir», – deydi donishmandlar.

Muallim-ustozdan eshitganlaringizni qo'shimcha adabiyotlar orqali yanada to'ldirib qo'ysangiz, u bir umr sizning boyligingiz bo'lib qoladi, yoddan ko'tarilmaydi. Ana shu maqsadlarda o'quvchilar yarim kun o'qiydilar va shanba kuni ham maktabga boradilar. Otalaringiz, akalaringiz esa, agar biror korxonada ishlalasalar, shanba va yakshanba hordiq chiqaradilar.

Hafta ana shunday birin-ketin keladigan xosiyatli kunlardan iborat. Xosiyat degani nima ekanini tushunsangiz kerak? O'zbek tilidagi 80 ming so'zni izohlab bergan besh jildlik izohli lug'atda

bu soʻz oʻziga xoslik, xususiyat, fazilat, yaxshi xislatlar deb keltiriladi. Demak, hafta kunlarimiz fazilatlarga boy ekan. Shuning uchun ham ota-bobolarimiz kunlarning xosiyatini nazarda tutib, biror xonadonda farzand tugʻilsa, Chorshanba, Payshanbi yo Panji va yoki Juma, Jumavoy deb ham ism qoʻyadilar. Bu bilan oʻsha chaqaloq tugʻilgan kun xosiyati bolaga butun umr hamroh boʻlsin, deya niyat qiladilar.

Xoʻsh, muhtaram oʻquvchi, oʻtayotgan kunlaringiz haqida oʻylay boshladingizmi? Kunlarning qadriga yetish qanchalik muhim ekanini ozgina boʻlsa-da, tushunishga urinyapsizmi? Siz kelgusida katta ishlarni amalga oshiradigan, hurmatli odam boʻlishni, Vataningiz, xalqingizga, oʻz oilangizga, yaqinlaringizga naf keltiradigan va hatto shon-u shuhratlar yogʻdiruvchi ulugʻvor vazifalarga qodir boʻlishni orzu qilyapsiz. Juda yaxshi, orzungizga yeting! Ammo unutmangki, erta bugundan, kelajak hozirdan boshlanadi. Kunlarimizni birlashtirgan haftalarni qanchalar foydali, unumli oʻtkazsak, kelgusi yillarimiz xuddi shunday fazilatlarga boy, umidlar roʻyobga chiqqan farahli damlar boʻladi. Demakki, umringiz mazmunli, hayotingiz shodliklarga toʻla boʻladi. Ana shuni nazarda tutib, shoir bobongiz haftaning 7 kuni – yetti oʻgʻlon, yetti ogʻayni botir ekanligini qayta-qayta uqtirib, oʻz sheʼriga mana bu satrlar bilan nuqta qoʻyadi:

*Oyga, yilga nisbatan
Biz, albatta, mittimiz.
Ammo-lekin biz boʻlmasak,
Na oy bor-u, na yil bor.
Bizdagi mazmun bilan
Odamning umri dilbar.*

Aziz oʻquvchi, Asqad Muxtor ijodidan siz oʻqiydigan keyingi sheʼr oʻsha hafta kunlariga mazmun bagʻishlamoqchi boʻlgan tengdoshingiz haqida.

Ular bu yangi uyga
Ko‘chib keldi shu bugun.
Po‘lat ham ko‘ch tashidi,
O‘yinchog‘i bir tugun.
O‘rnatildi jihozlar,
Darpardalar qoqildi.
So‘ng Po‘lat yangi uyni
Toza tomosha qildi.
Oynavonlik peshayvon,
Ikki, uch, to‘rt, besh xona!
Biri yotoq, biri to‘r,
Eng kichigi oshxona.
Devorlari havorang,
Shipda gulning surati,
Burama-burama quvur pech,
Ichidan par yuradi.
Jo‘mrangi ham, dushi ham
Bir xonada hammasi.
Suv oqadi tizillab,
Oq chinnidan vannasi.
Po‘lat to‘ymas sayr etib,
Ushlab-ushlab ko‘radi...
Keyin chopib keldi-da,
Oyisidan so‘radi:
– Oyi, buning barini
O‘zi qurganmi dadam?
– Yo‘q, o‘g‘lim, dadang emas,
Buni qurgan ko‘p odam.
– Dadam bunga to‘lashga
Qaydan opti shuncha pul?
– U odamlar dadangdan
Pul olmaydilar butkul.

– Bo‘lmasa, u odamlar
Qarindoshmi dadamga?
Yoki biz ham ularga
Boramizmi yordamga?
– Yo‘q, bizga u odamlar
Na qarindosh, na tanish,
Bitta misol keltiray
(Bu emasdir maqtanish):
Mana, dadang injener,
Mashinalar quradi.
Kechalari uxlamay
Shu haqda o‘y suradi.
Mashina xizmat qilar
Hamma-hamma odamga.
U odamlar na tanish,
Na qarindosh dadangga.
Ahillik bilan bezar
Odamlar turmushini,
Beminnat qilishadi
Bir-birining ishini.
Bir kishi hamma uchun,
Hamma bir kishi uchun.
Birov kuchin ayamas
Ko‘pchilik ishi uchun.
Chunki ko‘pchilik har vaqt
Uning uchun g‘am yeydi.
U ham shu g‘amxo‘rlikka
Munosib bo‘lay deydi.
Mana shunday. Odamlar
Bo‘lsalar ham «begona»,
Qarindoshday yaqinlar,
Maqsadlari yagona.

Mana shu gapdan keyin
 Po‘latning xayoliga
 Hamma ko‘rgan-bilgani
 Keldi galma-galiga.
 Ko‘chada odamlarning
 Daraxt o‘tqazganlari,
 Bog‘cha yo‘lin tekislab,
 Asfalt yotqizganlari.
 Kecha kelib tiklashdi
 Katta soyning ko‘prigin.
 (O‘shanda ko‘rsang edi,
 Odamlarning ko‘pligin).
 Uchtasi tunuka bilan
 To‘sib olib yuzini,
 Elektr bilan teshdi
 Tramvayning izini.
 Keyin uni ulagach,
 To‘rttasi yerni qazdi,
 Temiryo‘lining tagidan
 Suv quvuri o‘tkazdi.
 Dam olish kuni bo‘lsa
 Soyning chap tomoniga
 Katta haykal qo‘yishdi,

Gullar ekib yoniga.
 Bu odamlar hech qachon
 Shu ko‘chada turmagan.
 Po‘lat bo‘lsa ularni
 Ilgari hech ko‘rmagan.
 Shunday ekan, odamlar
 «Begona» bo‘lsalar ham,
 Bir-biriga azaldan
 Do‘st bo‘larkan chinakam.
 Ahillik bezar ekan
 Odamlarning turmushin.
 Beminnat qilisharkan
 Bir-birining yumushin.
 Shuni o‘ylab Po‘latjon
 Uxlamadi kechasi.
 Bir ish mo‘ljallab qo‘ydi –
 Tayyor bo‘ldi rejasi:
 Qor erigandan keyin,
 Yer qurigandan keyin,
 Do‘stlari bilan birga
 Eng serqatnov bir yerga
 Yuzta ko‘chat ekmoqchi!

«PO‘LATJON YUZ TUP KO‘CHAT EKMOQCHI» SHE’RI HAQIDA

Buyuk fransuz adibi Aleksandr Dyumaning «Uch mushketyor» asarini o‘qimagan, kinolarini ko‘rmagan o‘quvchilar bo‘lmasa kerak. Chunki bu asar do‘stlik, do‘stga sodiqlik, ahillik kabi fazilatlarni ulug‘lagani va shu xislatlarni juda qiziqarli sarguzashtlar orqali ifoda etgani bilan shuhrat qozongan va yaratilganidan beri o‘tgan bir yuz oltmish yildan ortiqroq davr mobaynida jahondagi necha millionlab odamlarning ma’naviy tarbiyasiga xizmat qilgan. Shu kitobdagi «Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun»

degan ibratli g'oya asarning mashhur bo'lishi va barcha zamonlar uchun ahamiyatini yo'qotmasligiga asosiy sababdir. Haqiqatan ham do'stlik, ahillik insonning go'zal fazilatidir. Donishmand otobobolarimiz «Boylik boylik emas, ahillik boylik», «Ahil ishlang, ish unar, har mushkul oson bo'lar» kabi ko'plab maqollarni bekorga aytmagan. Odamlari ahil yurtni dushman yengolmaydi, faqat ahil insonlar buyuk ishlarga qodir bo'ladilar. Mana shu fikrlar Asqad Muxtorning «Po'latjon yuz tup ko'chat ekmoqchi» she'rinin ham butun mazmunini tashkil etadi.

Yangi, ko'p qavatli uyga ko'chib kelgan Po'latjon hayron. Uy shunday qulay, chiroyli, shularning barchasini dadam qurgan, uni qurgan ustalar dadamga qarindosh-tanishlar bo'lsa kerak, deb o'ylaydi. Ammo onasining gaplari uni o'ylantirib qo'yadi. Ma'lum bo'lishicha, bu uy butunlay notanish odamlar tomonidan qurilgan. Har kim o'z kasbini bilib, shuni halol bajarsa, bundan boshqa birovga naf yetadi. Otasi injener bo'lib, mashinalar yasaydi. U ixtiro etgan mashinalar hamma odamlar xizmatida. Qachonki ahillik bilan kishilar bir-birlarining xizmatiga yaroqli bo'lsalar, el-yurt rivojlanadi, ravnaq topadi. Po'latjon anglyadiki, onasining: «Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun», – degani maqsadi bir bo'lgan odamlarning bir-birlari uchun g'amxo'rlik qilishlaridir, demak, shu tufayli garchi ular begona bo'lsalar-da, qarindoshday yaqin bo'lib ketishar ekan. Shularni o'ylab, Po'latjon o'zi ko'rgan voqealarni eslaydi. Kimdir daraxt o'tqazgani, yo'llarni tekislab, asfalt yotqizgani, ko'priklar qurgani va yana boshqa ko'plab odamlarning bunyodkorlik ishlari bilan shug'ullanayotgani xayoliga keladi. Axir, ular ham bir-biriga begona-ku! Ammo barcha uchun foydali ish qilyapti. Ahillik degani shu ekan-da! Ahillik tufayli odamlar farovonlikka, qulayliklarga ega bo'lar ekan-da! Po'latjonning ana shu xulosasi o'zini ham odamlar uchun foydali biror ish qilishga undaydi. U bahorga chiqib, do'stlari bilan birgalashib odamlar qatnaydigan gavjum yerga kelgusida soya solib, hammaga naf yetkazishi uchun yuz tup ko'chat ekishga ahd qiladi.

Ana shu kichkina hayotiy voqea hikoya qilingan she'r mazmuni ibrat olishga, o'zgalarga naf yetkazish insonga sharaf bag'ishlashiga sabab ekanini anglashga yordam beradi.

Siz-chi, aziz o'quvchi, boshqalarga nafi yetadigan, shu yurtga, Vatanga, yurtdoshlaringizga, o'z oilangiz, do'stlaringizga foydasi tegadigan biror ish qildingizmi? She'r sizlarga ham xayolingizda shunday savollar tug'ilishiga turtki bera olishi bilan ahamiyatli. Ulug' bobomiz hazrat Alisher Navoiy aytadilarki, kimki o'zgalarga biror naf yetkazsa, bu naf, avvalo, uning o'ziga yetgan bo'ladi. Demak, ahillik, o'zgalarga naf yetkazish bu oliyjanob fazilatdir.

Savol va topshiriqlar

1. Asqad Muxtor hayoti va ijodi haqida so'zlab bering.
2. Asqad Muxtorning qanday she'riy to'plamlarini bilasiz?
3. Adibning romanlari va qissalarining nomlarini ayting.
4. «Hafta» she'ridagi asosiy fikr nimada?
5. Hafta kunlari mazmunini kuzatishlaringiz asosida izohlab bering.
6. Chorshanbani ajdodlarimiz qanday kun deb bilishgan?
7. «Kelajak bugundan boshlanadi», – degan hikmatli iborani qanday tushunasiz?
8. Xalqimizda ahillik fazilatiga oid qanday maqol va hikmatli so'zlarni bilasiz?
9. Po'latjon yangi uyga ko'chib kelib, nega hayron bo'lib qoldi?
10. Odamlarni begona qiladigan illatlar nima-yu, do'st-ahil qiladigan xislatlar nima?
11. Nega Po'latjon yuz tup ko'chat ekishga ahd qildi?
12. Qanday fazilatlar insonga sharaf bag'ishlaydi?

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Muxtor. Tanlangan asarlar. 4-jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974.

O‘tkir HOSHIMOV

(1941–2013)

Aziz o‘quvchilar! Siz ijodini o‘rganishga kirishayotgan O‘tkir Hoshimov adabiyotimizning mashhur vakili. O‘ndan ortiq roman va qissalar, biri-biridan ta’sirchan ko‘plab hikoyalar, bir nechta hayajonli dramatik asarlar muallifi. Dastlabki qissasi bilan yirik adib Abdulla Qahhorning nazariga tushgan. O‘. Hoshimovning «Cho‘l havosi» qissasini o‘qigan adib yozuvchiga maktub bitib, asar uni suyuntirib yuborganini aytgan, «sof, samimiy, tabiiy, iliq, rohat qilib o‘qiladi»gan asar yozgani bilan tabriklagan edi.

O‘tkir Hoshimov 1941-yilda Toshkentning Do‘mbirobod mahallasida tug‘ilgan. Yoshligidan ilmga, adabiyotga, san’atga qiziqqan bo‘lajak yozuvchi 5-sinfda o‘qib yurgan vaqtidayoq, demak, siz tengi yoshlarida she’r mashq qila boshlagan edi. Dastlabki kitobi esa yozuvchining talabalik yillarida nashr etilgan. O‘tkir Hoshimov hayot qozonida qaynagan, yozuvchi sifatida hayotdan bir qadam ham ajramay qalam tebratgan ijodkor edi. U butun hayoti davomida amaliy va ijodiy ishni teng olib bordi.

Adibning hayot yo‘liga nazar tashlaydigan bo‘lsak, uning xat tashuvchi, musahhih, muxbir, gazetada bo‘lim mudiri, nashriyotda va jurnalda bosh muharrir kabi bosqichlarni bosib o‘tganiga guvoh bo‘lamiz. Keyingi yillarda bir necha marta xalq deputatligiga saylangan adib Oliy Majlisda qo‘mita raisi sifatida ham faoliyat ko‘rsatgan. Biroq bir lahza bo‘lsa-da, adabiy ijod bilan aloqani

uzgani yo‘q. Keyingi 8–10 yilda ham adibning qator sermazzun kitoblari, publitsistik maqolalari chop etildi. Hozirda adibning «Urushning so‘nggi qurboni», «Muhabbat» kabi ko‘plab hikoyalari, «Nur borki, soya bor», «Ikki eshik orasi», «Tushda kechgan umrlar» nomli romanlari, «Odamlar nima derkin», «Shamol esaveradi», «Ikki karra ikki – besh», «Bahor qaytmaydi», «Dunyoning ishlari» nomli qissalari, «Daftar hoshiyasidagi bitiklar» nomli hikmatlar to‘plami respublikamiz va xorijda sevib o‘qilmoqda. «Qatag‘on», «Inson sadoqati», «To‘ylar muborak» dramalari mamlakatimiz teatrlarida sahnalashtirilgan. Respublika radiosida efirga berilayotgan, televideniyesida ko‘rsatilayotgan bir qancha radio va telespektakllar ham hassos yozuvchimiz asarlari asosida yaratilgan.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi, o‘tkir nafasli jurnalist, jonkuyar adib O‘tkir Hoshimov uzoq davom etgan xastalikdan so‘ng 2013-yilning 24-may kuni Toshkentda vafot etdi.

Bolalar, bugun siz bilan mashhur yozuvchining «Dunyoning ishlari» qissasi haqida gaplashamiz, chunki mazkur asar eng ezgu, eng samimiy tuyg‘ular haqida, eng e‘zozli zot – ONA to‘g‘risida hikoya qiladi. Onaning qanday inson ekanligini yaxshi bilamiz. U inson bolasini hayotga keltiradi, yuvib-taraydi, tarbiyalaydi. Ona uchun dunyodagi eng aziz ne‘mat, o‘g‘ilmi-qizmi, uning farzandi. Ona o‘z farzandi uchun hamma narsaga, hatto jonini qurbon qilishga ham tayyor. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ona haqida behisob she‘rlar to‘qilgan, dostonlar, katta-katta asarlar bitilgan. Kichik maqollardan tortib, muborak hadislarimizda ham ona madh etiladi, e‘zozlanadi.

O‘tkir Hoshimovning bu asari har biri mustaqil sujetli hikoyalardan tashkil topgan. Undagi «Gilam paypoq», «Oq-oydin kechalar», «Tush», «Alla», «Oltin baldoq», «O‘ris bolaning oyisi», «Iltijo» kabi hikoyalar kishini befarq qoldirmaydi. Ularda o‘g‘li uchun har qanday mashaqqatga, jon fido qilishga tayyor,

sharqona ma'naviyatni o'zida mujassam etgan ONA madh etiladi. Barcha hikoyalar mazmuni ona obrazi tufayli yaxlitlik kasb etadi. Asar ortiqcha maishiy tafsilotlar, jimjimadorliklardan xoli. Shu tufayli ham u katta qiziqish va hayajon bilan o'qiladi. Bu qissa, O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad aytganidek, «...dostondek o'qiladi. Uni o'qib, o'z onalarimizni o'ylab ketamiz».

Shu o'rinda qissadagi «Gilam paypoq» hikoyasiga diqqat qilaylik. Unda ona o'z jigarbandini kasallik xavfidan tezroq xalos qilish uchun har narsaga, hatto jonini ham berishga tayyor. Ona qattiq shamollab qolgan o'g'ilchasini olib, shosha-pisha: «Voy, endi nima qilaman?! Voy, bolam o'lib qoladi!» – degan tahlika bilan halloslagancha tabib Hoji buvining uyiga yuguradi. Bola darddan biroz yengil tortgach, ona o'z sog'lig'ini xavf ostiga qo'ygani – oyog'ini sovuqqa oldirgani ma'lum bo'ladi.

Asardagi «Alla» deb nomlangan bob ham nihoyatda ta'sirchanligi bilan kishi yodida qoladi. Alla – inson bolasi hayotda tinglaydigan ilk qo'shiq, u vujudimizga ona suti bilan singgan va umrbod unutilmasdir. Yozuvchi bu ezgu qo'shichni ilohiy kuchga ega bo'lgan, ko'ngilni eritadigan ohang sifatida ta'riflaydi. Ushbu bobni hayajonsiz, entikmasdan o'qish qiyin.

Qissaning «Iltijo» deb nomlangan bobida esa insonning ona oldidagi farzandlik burchi hech qachon to'lab bo'lmas qarz ekani nihoyatda ta'sirchan ifodalanadi. Chunki onalarimizning hayotimizdagi o'rni beqiyos. Ular bizni dunyoga keltiradi, oq sut berib boqadi, uzoq tunlar beshigimizni tebratib, atrofimizda parvona bo'ladi, parvarishlab voyaga yetkazadi. Buni teran idrok etgan yozuvchi onani qo'msash, uning beqiyos mehri oldidagi qarzdorlik tuyg'ularini g'oyat ta'sirli tasvirlay olgan.

«Qarz» hikoyasida qissaning bosh qahramoni Hakima ayaning yana bir insoniy fazilati qalamga olingan. Hakima aya kamtargina nafaqasini ham qo'shnilarining farzandlari xursandchiligiga sarflaydi. Ularning biriga tuffli olib bergan bo'lsa, boshqalariga uch oyoqli velosiped, ko'ylak sovg'a qiladi. O'g'illariga esa: «Qarz oluvdim, qarzimni uzyapman», – deya sirli gap aytadi...

Darhaqiqat, «Dunyoning ishlari» qissasini o‘qiganda qalbimizni bir-biriga tutash iliq his chulg‘aydi – u ham bo‘lsa o‘z onamizga va umuman, onalarga bo‘lgan mehr hissi. Haqiqatan ham, adibning o‘zi e‘tirof etganidek, asar uning o‘z onasi haqida emas, «...umuman, o‘zbek ayoli haqida va umuman, onalar to‘g‘risida». Qissada bir-biridan mazmunli, qiziqarli hikoyalar ko‘p. Shu tufayli ham sizga bu asarni, albatta, topib, to‘liq o‘qib chiqishni maslahat beramiz.

DUNYONING ISHLARI

(Qissadan boblar)

ALLA

Qabrison g‘ishtin devor bilan o‘ralgan. Darvozaning narigi tomonida – go‘rkovning hujrasi. Berigi tomonida – tashqarida uning hovlisi.

Darvozaga yaqin kelishim bilan ichkaridan – hujra tomondan tilovat sadosi eshitildi. Xuddi shu payt hovli tomondan alla ovozi yangrab ketdi:

Alla-yo alla, jonim bolam-a, alla...

Kim bo‘ldi bu? Go‘rkovning kelinimi? Qizimi?.. U hamon sokin tovushda davom etardi:

Uxla, qo‘zim, alla-yo, shirin qizim, alla...

Ertalab yong‘ir yog‘gan edi. Darvozaning temir panjaralarida suv tomchilari yaltiraydi. Ko‘lmakda quyosh jilolanadi. Muzdek tutqichdan ushlagancha turib qoldim. Bir tomonda tilovat sadosi, bir tomonda alla. Ajab, ular bir-biriga xalaqit bermas, bir-birini rad etmas, ikkalasi qo‘shilib, bahor nafasiga to‘lgan osmonda qabrison yo‘lkasidagi kuchala¹ chiqargan teraklar ustida parvoz qililar edi:

«Rabbano-o, rabbano-o-o...» «Alla-yo alla...»

¹ **Kuchala** – terak, tolning g‘uj guli.

Bir xil bo‘lib ketdim. Panjarador darvozaga suyanib uzoq turib qoldim.

Onam beshigim ustida alla aytganini eslay olmayman. Esimni taniganimda beshikda yotmaydigan bo‘lgan edim. Biroq oyim ukamga alla aytganini eshitganman. Ko‘p eshitganman.

Qish kechalari sandalga suqilib tizilishib yotardik. Uy nim qorong‘i. Piligi pastlatib qo‘yilgan chiroq xira nur sochadi. Shiftda lampa shisha uchidan chiqqan nur doirasi ko‘rinadi. Chiroq doim bir joyda turgani uchun shiftning o‘sha yeri sarg‘ayib qolgan. Hamma yoq jimjit. Shu qadar jimki, dadamning hujrasidagi soatning chiqillayotgani ham eshitaladi. Tashqarida bo‘ron guvullaydi. Quruq qorning derazaga chirsillab urilishi eshilib turadi. Ukamning beshigi g‘ichirlaydi. Onam alla aytadi:

*Alla, bolam, uxlay qola-a, alla,
Quhog‘imda orom ol, alla...*

Yo‘q, bu qo‘shiq emas. Oyimning ovozi qandaydir boshqa narsa bor. Mungmi, iltijomi...

*Tog‘lardagi shunqorim-ey, alla,
Beshikdagi qo‘chqorim-ey, alla...*

Ukam ovunib qoladi. Oyimning o‘zi ham beshikni quchoqlagancha mudrab ketadi. Bir mahal beshik ustidagi qo‘li shilq etib yoniga tushdi. Ukam uyg‘onadi, beshik yana g‘ichirlaydi. Oyim ham cho‘chib ko‘zini ochadi. Beshikni ohista tebratadi:

*Yigitlarning sardori bo‘l, jonim-a,
Yuragimning madori bo‘l, alla...*

Yana jimlik cho‘kadi. Soat chiqillaydi, qor derazaga chirsillab uriladi. Sekin-sekin ko‘zim uyquga ketarkan, qulog‘im ostida yana o‘sha ma’yus sado eshitaladi:

*Oq uy – ola bargaklarda jonim-a,
Yonib turgan chirog‘imsan, alla...*

Keyin... katta bo'lganimda ham qayerda alla eshitsam, negadir yuragim shirin orziqish bilan talpinib ketar, nega bunaqa bo'layotganini o'zim bilmas edim. Bir yili uch-to'rt qalamkashlar olis tog' qishlog'iga bordik. Mashina yurmas edi. Ot minib o'rganmaganim uchun charchab qoldim. Manzilga yetmasimizdan qorong'i tushdi. Yaylovdagi qirg'iz o'tovida tunab qolishga to'g'ri keldi. Qimiz¹ ichdik, sovuq suzma yedik. Keyin birimiz namatga², birimiz po'stakka yonboshlagancha uxlab qolibmiz. Bir mahal sovuq qotib uyg'onib ketdim. Atrof jimjit. Faqat olisda it akillaydi. O'tov keragasidan shom yegan oy mo'ralaydi. Shu payt qo'shni o'tovda chaqaloq yig'isi, ketidan ayol kishining alla aytayotgani eshitildi. Men uning so'zlarini aniq bilmasam ham, alla aytayotganini his qilib turardim. Negadir yuragim shirin orziqib ketdi. Ayolning ovozi-mi, alla ohangimi, xuddi onamga o'xshab ketardi. Negadir shu ohang bilan qalbinga orom kirganday bo'ldi-yu, o'z-o'zidan ko'zlarim yumilib keta boshladi. Go'yo qirg'iz ayol bolasiga emas, menga alla aytayotganday. Yaqin orada bunaqa shirin uxlamagan edim.

Oradan uch-to'rt yil o'tgach, shunaqa holatni yana bir marta boshimdan kechirdim. Kislovodskka dam olishga borgan edik. To'rtta o'zbek yig'ilsa, osh qilish harakatiga tushib qoladi. Sanatori-y yaqinidagi xonadondan qozon topdik. Bu yerning aholisi yoz paytida uyiga dam oluvchilarni ijaraga qo'yadi. Bu xonadonda ham sibirlik juvon ijarada o'tirarkan. Sap-sariq sochli, barvasta gavdali, yuzini sepkil bosgan juvon qishloq ayollariga xos soddadillik bilan bizga darrov elakishib ketdi. Kichkintoy o'g'ilchasini ko'tarib goh sabzi archishadi, goh idishlarni yuvadi. O'zbek palovining ta'rifini ko'p eshitsa ham, hech yemaganini dilkashlik bilan aytib kuladi.

Birgalashib osh yedik, ko'k choy ichdik. Keyin sibirlik juvon kichkintoyini ko'tarib uyga kirib ketdi. Oradan chorak soatcha o'tgach, ichkaridan uning ovozi keldi:

Ba-yu ba-yushki bayu, ba-yu bay...

¹ **Qimiz** – ot sutidan tayyorlanadigan ichimlik.

² **Namat** – yungdan bosib ishlangan palos, kigiz.

Qiziq, yuragimda yana o'sha shirin orziqish uyg'ondi. Uning ovozi ham onamnikiga o'xshab ketadi. Do'stlarim gangir-gungur suhbatlashib o'tirishibdi. Men bo'lsam ichkaridan chiqayotgan alla sadosiga quloq solaman. «Ba-yu bay...»

Bu qanday holat?! Bu qanday sehr? Nima o'zi bu?

Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o'z seviklisiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo'shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol, dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan eng oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan alladan dunyoning narigi chekkasidagi go'dak bemalol orom oladi. Nega shunaqa? Nahotki, go'dak tushungan narsaga biz tushunmasak? Ehtimol, buning boisi boshqa joydadir. Ehtimol, ona tushungan narsani bizlar tushunmasmiz. Balki shuning uchun ham Ona – tabiatning eng buyuk ixtirosidir.

Bilmadim... Qabriston darvozasi oldida, bir tomonda tilovat, bir tomonda alla yangrayotgan darvoza oldida turib shularni o'yladim-u g'alati bo'lib ketdim.

HAQQUSH

Do'stlarim: «Juda siqilib ketdingiz, aylanib kelamiz», – deb tog'ga sudrashdi. Alla-pallagacha o'tgan-ketgandan gaplashib o'tirdik. Qiziq, har gal bosh ustiga bosib tushgudek mag'rur qad kerib turgan tog'larni, ulkan novvot parchasidek qirrador qoyalarni ko'rganda hayot abadiy emasligini o'ylayman. Qorong'i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o'xshaganlarning necha-nechasini ko'rdi ekan?.. Faqat ularning tili yo'q...

Kechasi tunagan joyimiz sovuq edi. Anchagacha uxlay olmadim. Tashqarida teraklar shitirlaydi. Qayerdadir, yaqin joyda daryo shovullaydi. Bir mahal qulog'imga dilni orziqtiruvchi mungli to-

vush chalindi: «Haq-qu, haq-qu...» Bir zum sukunat tushdi-da, ancha olisdan yana o'sha tovush takrorlandi: «Haq-qu, haq-qu...»

Bola edim, go'dak edim. Onam aka-ukalar haqida g'alati bir cho'pchak aytib bergan edi. Emishki, bir zamonlar ikki aka-uka yashagan ekan. Birining oti Ilhaq, ikkinchisiniki Is'hoq ekan. Ikkalasi bir-birini ko'rarga ko'zi yo'q, juda noahil ekan. Ularning ko'nglini olaman deb, ikki o'rtada onalari adoyi tamom bo'пти. Shunda qodir tabiatning qahri kelibdi-yu, ikkovining ham ko'zini ko'r qilib, qushga aylantirib qo'yibdi. Shundagina aka-uka bir-birini ko'rmasa turolmasligini, bir-biriga kerak ekanligini tushunibdi. O'shandan beri ikkalasi kechalari bo'zlab bir-birini chaqirib chiqarmish-u, topolmas emish...

Tashqarida hamon terak barglari shitirlaydi. Daryo shovullaydi. Mana shu shovullagan sukunat ichida dilni titratadigan iztirobli nido yangraydi: «Ilhaq!» «Is'hoq!...»

Bechora onam! O'sha iztirobli afsonani aytayotganingda inidan mo'ralagan qaldirg'och bolasidek ko'rpadan bosh chiqarib yotgan besh bolang bir-biri bilan inoq bo'lishini shunchalik xohlagan-miding!

...Onalar farzandlari hamisha birga bo'lishini istaydilar. Qismat esa ularni qanot chiqarishi bilan har yoqqa uchirib ketadi. Hayot loaqal shu masalada ham onalarga shafqat qilmaydi.

QARZ

Bir kuni gapdan gap chiqib, aka-ukalar oyimga hazillashdik:

– Har oy pensiya olasiz. Shuncha pulni qayoqqa qo'yayapsiz? Sandiqqa bosyapsizmi?

– Sandiq qatta, bolam? – deb kuldi onam. – Qarzlarim bor. O'shanga beraman-da.

Akamning qovog'i osildi.

– Qarz? Hali birovdan qarz ham olasizmi?

– E, sanga nima, bolam! Mening ishingam aralashib nima qilasan?

Keyin gap boshqa yoqqa aylanib ketdi. Bu suhbatni butunlay unutib yuborgan edim. Qaysi kuni ertalab hovlida aylanib yursam, qo‘shnimizning yetti yashar qizchasi Nilufar chiqib qoldi. Oppoq bantik taqib, atlas ko‘ylak kiyib olibdi.

– Ha, Nilu, yasanib olibsan, mehmonga ketyapsanmi? – dedim erkalab.

– Bugun man tug‘ildim, – dedi u qop-qora ko‘zlarini pirpiratib jilmayarkan.

– Iya, yubilyar ekansan-da, shoshmay tur-chi, hozir.

Uydan bir hovuch konfet olib chiqdim.

– Mana, o‘rtoqlaring bilan ye.

Nilufar kattalardek jiddiy bosh chayqadi:

– Men shokolad yemayman. Tishim tushgan. – Keyin yana o‘sha jiddiy ohangda qo‘shib qo‘ydi: – Bultur poshsha buvim menga tufli olib beruvdilar. Tug‘ilganimda, – qizcha o‘ylanib qoldi. – Keyin-chi, Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko‘ylak...

Qo‘limdan konfet tushib ketdi.

GILAM PAYPOQ

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelaman. Kavkaz tomonda ko‘p bo‘ladi. Juba deyishadi, jurabi deyishadi. Oyim xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, uzundan uzoq duo qiladi. Shundoq mehribon o‘g‘li borligini aytib qo‘shnilarga maqtanadi. Uning oyog‘i kasal. Salqin tushishi bilan shishib ketadi, og‘riydi.

Qo‘ni-qo‘shnilar ahvol so‘rasa, ularniyam, o‘ziniyam yupatadi:

– Ha, endi keksachilik-da, o‘rgilay.

Lekin onamning oyoq og‘rig‘i faqat keksalikdan emas. Buni boshqalar bilmasa ham, men bilaman. Yaxshi bilaman.

Bolaligimda ko‘p kasal bo‘lardim: qizamiq, ko‘kyo‘tal, bezgak... Shuning uchun oshxonadagi mixda ko‘k qarg‘aning patidan tortib, gultojixo‘rozgacha ilig‘liq turardi... Ayniqsa, tomoq og‘rig‘i yomon qiynaydi. Oyog‘im zaxga tegishi bilan tomog‘im og‘rishga

tushadi. Oyoq bilan tomoqning nima aloqasi borligini haliyam tushunolmayman.

O‘shanda necha yoshdaligim esimda yo‘q. Biroq juda kichkina edim. Bir kuni akalarim bilan yaxmalak o‘ynab terlab ketdim. Terlab turib muz yedim. Kechqurun isitmam ko‘tarildi. Quvquv yo‘talaman. Oyim tomog‘imni achchiqtosh bilan chayib ko‘rdi, bo‘lmadi, turshak qaynatib suvini ichirdi, bo‘lmadi... Oxiri tomog‘imni xippa bo‘g‘ib qo‘ydi. Og‘riqni sezmayman-u, nafas olishga qiynalaman. Hushimdan keta boshlaganimni es-es bilaman. Qulog‘im ostida onamning chirqillab yig‘lagani, hadeb bir gapni qaytarayotgani eshitiladi:

– Voy, endi nima qilaman?! Voy, bolam o‘lib qoladi!

Keyin meni shosha-pisha ko‘rpachaga o‘radi. Bir mahal onamning qo‘lida ketayotganim esimda bor. Gupullatib qor yog‘ayotganini his etib turardim-u, biroq yuzimga qor tushmas edi. Onamning issiq nafasi urilib turar, u sirg‘anib-sirg‘anib borar, og‘ir hansirar edi.

Xira chiroq miltirab turgan allaqanday uyga kirdik. Ko‘z o‘ngim yana qorong‘ilashib ketdi. Oyim hamon chirqillaydi:

– O‘lib qoladi! Bolaginam o‘lib qoladi!

– Vahima qilmang, poshsha, dardni bergan xudo, davosiniyam beradi.

Bu Hoji buvining ovozi ekanini g‘ira-shira idrok etdim.

Hoji buvi boshimni tizzasiga qo‘yib, chalqancha qilib yotqizdi. Doka o‘ralgan barmog‘ini og‘zimga tiqdi. Ko‘nglim ag‘darilib, tipirchilagancha yig‘lar, ammo Hoji buvining qo‘lidan chiqib ketolmasdim. U tomog‘imga nimadir qildi. Dod solib qo‘lini tishlab oldim. Qiziq, birpasdan keyin ahvolim yengillashdi. Ko‘zimni ochsam, Hoji buvi jilmayib turibdi.

– Nega tishlaysan, kuchukvoy? – dedi boshimni silab.

Keyin tepamga oyim engashdi. U hamon hansirar, sochlari to‘zg‘ib ketgan, yuzi jiqqa ho‘l edi.

Birpasdan keyin qaddimni rostlab, tanchaga¹ oyog‘imni tiqib

¹ **Tancha** – sandal.

o‘tirdim. Hoji buvi allaqanday taxir suyuqlik ichirdi. Keyin oyimga qaradi-yu bir xitob qildi:

– Voy, poshsha-a-a! Nima qilib qo‘ydingiz, tamom bo‘p-siz-ku!

Oyim talmovsirab goh menga, goh Hoji buviga qarar edi.

– Oyog‘ingizdan ayrilibsiz-ku! – dedi Hoji buvi boshini chayqab. – Shu ahvolda qandoq keldingiz?

Kavshandozda¹ turgan oyimning kalishini endi ko‘rdim. Kalishning ichi qorga to‘la edi.

– Sarpoychan kelaverdingizmi?! – dedi Hoji buvi hamon o‘sha vahimali ohangda. – Endi nima qilasiz? Qarg‘aning miyasini chaqib surmasangiz, cho‘loq bo‘lib qolasiz.

Oyim tanchadan oyog‘ini chiqardi. Ikkala oyog‘i qip-qizil go‘sht bo‘lib ketgan edi.

– Sovuq yegani yo‘q, – dedi sekin. – Qaytaga isib ketdi. Qorda o‘zi isib ketarkan.

Hoji buvi uning oyog‘ini uqalab ko‘rdi.

– Sezyapsizmi?

– Nimani? – dedi oyim oyog‘iga emas, menga qarab.

– Qo‘limni sezyapsizmi?

Oyim indamay bosh chayqadi-da, piqillab yig‘lab yubordi.

... Ertasiga u yotib qoldi. Uzoq yotib qoldi. Dadam bir joydan qarg‘a otib keldi. Hoji buvi qo‘lidan kelgancha dori-darmon qildi... Keyin oyim tuzaldi. Biroq salqin tushishi bilan oyoqlari shishib, azob beradigan bo‘lib qoldi...

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelardim. U xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, ketimdan uzoq duo qiladi, birpasda hamma qo‘shnilarga ko‘z-ko‘z qilib chiqadi, shundoq «mehribon» o‘g‘li borligini aytib maqtanadi. Shunda qor gupullab yog‘ib turgan mudhish kecha, onamning qip-qizil go‘shtga aylanib ketgan oyoqlari ko‘z o‘ngimga keladi-yu, indamay chiqib ketaman.

¹ **Kavshandoz** – uyning oyoq kiyim yechib kiriladigan joyi.

OQ MARMAR, QORA MARMAR

Bahor devorlarning oftobro‘ya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor go‘ristondan boshlanadi. Ilk maysalar mungli do‘ppaygan qabrlar yonboshidan unib chiqadi. To‘ng‘ich chuchmomalar eng avval sukutga cho‘mgan qabriston ustida ma‘yus qo‘ng‘irog‘ini chaladi. Bag‘ri qon qizg‘aldoqlar birinchi bo‘lib mana shu yerda ochiladi.

Kim bilsin, tabiatning marhumlar ruhiga yilda bir marta ko‘rsatadigan marhamati, ehtimol, shudir... Cho‘g‘dek lovullagan qizg‘aldoqlar, saf tortgan gulsapsarlar orasida marmartoshlar ko‘rinadi. Oq marmar, qora marmar, ko‘k marmar... «Onajon, sizni toabad unutmamiz», «Onajon, qildingiz bizga jon fido, e voh, taqdir sizdan ayladi judo», «Onajon, xotirangiz qalbimizda mangu yashaydi...»

Oq marmar, qora marmar... Bu so‘zlarning har bitta harfiga qanchadan qancha ko‘z yoshi tomganini bilaman. Ehtimol, bular inson bolasining hayotda aytgan eng rost so‘zlaridir. Faqat... har gal ularni o‘qiganda bir narsani o‘ylayman: mana shu so‘zlarni yurak-yurakdan, iztirob bilan aytgan farzand onasi hayot ekanligida qanchalik ko‘nglini ololdi ekan?

Xotiniga qimmatbaho po‘stin olib berayotganida onasiga bir kiyimlik ko‘ylak qo‘shib olish yodidan chiqmadimikan? O‘z uyini chet el mebeli bilan to‘ldirib qo‘yganida onasiga aqalli bo‘yradekkina gilamcha sovg‘a qilishni unutmadiykan? Qizini tug‘ilgan kunida atlas ko‘ylak, o‘g‘lini velosiped bilan qutlaganida onasiga oddiy bir paypoq olib berishni esidan chiqarmadimikan?

Bilmadim... Faqat bir narsani aniq aytishim mumkin. Mabodo Tangri marhumlarga qayta jon ato qilsa-yu onalar tirilib qolsa, hayot paytida mehr berganmi, bermaganmi – baribir farzandlarini maqtab gapirgan bo‘lardi. Onalar hatto vafotidan keyin ham onaligicha qoladi.

...Bahor devorning oftobro‘ya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor mana shu

yerdan boshlanadi. Qabrlar ustida qo‘ng‘iroq chalgan chuchmolar, lovullab yongan qizg‘aldoqlar onalarning farzandini yupatish uchun taqdim etgan chechaklari bo‘lsa, ajab emas...

ILTIJO

Oyi, men keldim... Eshityapsizmi, oyi, men yana keldim...

Qarang, oyi, tag‘in ko‘klam kirdi. Esingizdami, har yili bahor kirishi bilan sizni dalaga olib chiqardim. Siz charaqlagan oftobni, tiniq osmonni, ko‘m-ko‘k maysalarni ko‘rib quvonardingiz. Esingizdami, nevarangiz terib kelgan boychechaklarni ko‘zingizga surtib, «omonliq-somonliq» qilardingiz...

Bugun... o‘zingizning ustingizdan boychechak o‘sib chiqibdi... Yo‘q, yo‘q, oyijon... Yig‘layotganim yo‘q. Bilaman, men yig‘lasam, siz bezovta bo‘lasiz. Hozir... hozir o‘tib ketadi. Mana, bo‘ldi...

Ertalab-chi, oyi, yomg‘ir yog‘di. Qattiq yomg‘ir yog‘di. Siz bahor yomg‘irini yaxshi ko‘rardingiz... Keyin oftob chiqib ketdi. Qarang, oftob charaqlab yotibdi... Esingizdami, siz menga oftob to‘g‘risida cho‘pchak aytib bergan edingiz. O‘sha oftob charaqlab yotibdi... Ko‘ryapsizmi...

Esingizdami, oyi, ukamga alla aytardingiz. Men allaning ohangiga mast bo‘lib uxlab qolardim. O‘sha beshikda men ham yotganman. Allangizdan men ham orom olganman. Nima qilay, oyi, men alla aytishni bilmayman. Qabringizni silab qo‘ysam, orom olasizmi... Mana, oyijon, mana... Yo‘q, yo‘q, yig‘layotganim yo‘q. Hozir, hozir o‘tib ketadi.

Esingizdami, oyi, siz bir marta, atigi bir marta, o‘shandayam hazillashib: «Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o‘g‘lim», – degandingiz. Men: «Sizning nimangizni kitob qilaman, oyi?» – degan edim. Xafa bo‘lmang, men ham hazillashgan edim. Mana o‘sha kitob. Yo‘q, uni men yozganim yo‘q. Uni siz yozdingiz. Men uni qog‘ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o‘qishini xohlayman. Bilaman, dunyodagi hamma onalar yaxshi. Shundoq bo‘lsayam, ularning hammasi Sizga o‘xshashini xohlayman...

Savol va topshiriqlar

1. O‘tkir Hoshimov haqida nimalarni bilasiz? Gapirib bering.
2. «Dunyoning ishlari» asarida tasvirlangan ona obrazi bilan barchamizning onalarimiz o‘rtasida qanday o‘xshashliklar bor?
3. «Alla» bobidagi ona allasining barcha uchun tushunarli, ya’ni umumbashariy hodisa ekanligi haqidagi gaplarni sharhlashga harakat qiling.
4. «Qarz» hikoyasida qo‘shnining qizchasi Nilufar bilan suhbat chog‘ida nega adibning qo‘lidan konfetlar tushib ketdi? Muallif holatini izohlang.
5. «Haqqush» hikoyasida noahil aka-ukalar qanday jazoga tortildi?
6. «Gilam paypoq» hikoyasida onaning bolasiga fidoyiligi nimalarda ko‘rinadi?
7. Yozuvchining “Oq marmar, qora marmar...” bobida bayon etgan fikrlarini sharhlashga urining.
8. Qissaning «Iltijo» bobidagi «Esingizdami, oyi...» deb boshlanuvchi so‘nggi xatboshisini yod oling.

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. O‘. Hoshimov. Saylanma. 1–2-jildlar. – T.: «Sharq», 1993.
2. U. Normatov. Ruhiyat manzillari. – T.: «Sharq», 2001.

Antuan DE SENT-EKZYUPERI

(1900–1944)

Jahon adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri hisoblanmish Antuan de Sent-Ekzyuperi 1900-yil 29-iyunda Fransiyaning yirik shaharlaridan biri Lionda qashshoqlashgan zodagonlar oilasida dunyoga keldi. Otasidan erta yetim qolgan Antuan va uning akasi Fransua 1909-yildan 1914-yilgacha Man shahridagi kollejda ta'lim olishdi. Birinchi jahon urushi boshlangach, ularning onasi o'g'illarini Shveysariyadagi xususiy kollejlardan biriga o'qishga yuboradi. Afsuski, 1917-yilda akasi Fransua bevaqt olamdan o'tadi.

Yosh Antuan Nafis san'at akademiyasining arxitektura fakultetiga o'qishga kiradi, biroq 1921-yilda o'qishni tark etib, Fransiya harbiy havo kuchlari safiga xizmatga kiradi.

1926-yil Sent-Ekzyuperi uchun muhim yil bo'ldi. Shu yili u «Latiko-Eyr» aviakompaniyasiga ishga kirib, o'zining «Uchuvchi» nomli birinchi hikoyasini e'lon qildi. Shu kundan boshlab, to umrining oxirigacha Sent-Ekzyuperi uchuvchi bo'lib qoladi. Keyinchalik u G'arbiy Saxara (hozirgi Mavritaniya)ning Kap-Jubi shahri aeroportining boshlig'i, so'ngra bir fransuz aviakompaniyasining Argentinadagi bo'limi boshlig'i lavozimlarida ishladi.

Sent-Ekzyuperi o'zining bo'sh vaqtlarini adabiyotga, musiqaga va ixtirochilikka bag'ishladi. 1929-yilda u o'zining ilk yirik asari «Janub chopari» va 1931-yilda «Tungi parvoz» romanlarini e'lon

qildi. Sent-Ekzyuperining eng mashhur asari – «Erkaklar zamini» (1939) romani Fransiya akademiyasi tomonidan eng yaxshi roman uchun Gran Pri mukofotiga sazovor bo‘lgan.

Fashistlar Germaniyasi Fransiya hujum qilgan birinchi kundanoq Sent-Ekzyuperi harbiy havo kuchlariga xizmatga qaytgan va frontlarda razvedka uchishlari bilan shug‘ullangan. Fransiya urushda mag‘lubiyatga uchragach, u Amerika Qo‘shma Shtatlaridan boshpana topadi va 1942-yilda «Harbiy uchuvchi» novellasini, 1943-yilda esa «Kichkina shahzoda» falsafiy ertagini yaratadi.

1943-yilda Antuan de Sent-Ekzyuperi yana jangovar safga qaytadi. Fransiyaning Shimoliy Afrikadagi mustamlaka o‘lkalarida fashistlarga qarshi kurashadi. 1944-yil 31-iyulda u so‘nggi parvozga chiqadi – uning samolyotini fashist qiruvchisi urib tushiradi. Bu mudhish voqea adibning jonajon vatani Fransiya ozodlikka erishishiga atigi uch hafta qolganda yuz berdi.

«Kichkina shahzoda» ertagi Antuan de Sent-Ekzyuperining eng kichik asarlaridan biri bo‘lsa ham, unda adibning inson hayotining ma‘nosi va mazmuni haqidagi dardlari va falsafiy mushohadalari, insonlar o‘rtasidagi do‘stlik, birodarlik, hamdardlik va o‘zaro hurmat munosabatlari, yovuzlik va yomonlikka qarshi kurash g‘oyalari aks ettirilgan.

Adibning kasbi uchuvchi bo‘lganini bilasiz. Asarda tasvirlanishicha, navbatdagi parvozlarning birida uning samolyoti buzilib, kimsasiz Sahroyi Kabirga (Afrikadagi ulkan cho‘lga!) qo‘nishga majbur bo‘ladi. Huvullab yotgan sahroda, tong saharda uning tepasida bir g‘aroyib bola paydo bo‘ladi. Keyinroq ma‘lum bo‘lishicha, bu tillarang sochli, qo‘ng‘iroq tovushli bolajon mittigina olis sayyorada bir o‘zi yashar, bir yil muqaddam sayyoralararo sayohatga chiqib, nihoyat Yer sayyorasiga kelib qolgan ekan. U uchuvchi amakiga bir-biridan qiziq savollar berishdan, xuddi katta odamlardek u bilan tortishishdan charchamasdi (o‘zbek kinorejssori Zulfiqor Musoqovning «Abdullajon» filmini ko‘rgan bo‘lsangiz kerak!).

Muallif «Kichkina shahzoda» deb nom qo‘ygan bu bolaning aytishicha, uning sayyorasida «baobab» deb nomlanadigan xavfli bir daraxt urug‘i nihoyatda ko‘p ekan. Shahzoda har tongni endigina urug‘dan chiqqan baobab ko‘chatlarini yulib, o‘z sayyorasini tozalash bilan boshlarkan. U to Yerga kelgunga qadar bir nechta sayyoralarni o‘rganibdi. Ularning birida yakka-yolg‘iz qirol, boshqasida shuhratparast bir kimsa, keyingi sayyoralarda esa piyonista, korchalon, xonadan chiqmay yostiqday-yostiqday kitoblar yozadigan chol va tinimsiz fonus chiroq yoqish bilan band chiroqbonni uchratibdi. Shuningdek, Kichkina shahzoda Yerda ham talay mavjudot bilan muloqotda bo‘ladi. Ilon, tulki, gul, bekat nazoratchisi, savdogar shular jumlasidan...

Xo‘sh, «Kichkina shahzoda»da yozuvchining «dardli diliga yupanch beradigan» qanday mo‘jiza bor ediki, u bu qadar intiq kutmoqda?

Keling, sizni ham ortiq diqqat qilmay, «sir»ni ocha qolaylik. Gap shundaki, bu asarning uchuvchidan boshqa deyarli barcha qahramonlari (ular esa goh inson, goh hayvon, goh o‘simlik shaklida ishtirok etadilar) ramziy xarakterga ega. Adabiy asarlarda hayotning o‘zgarmas qonunlariga xos bo‘lgan azaliy sifatlarni o‘zida umumlashtiradigan ramziy obrazlar yaratish an‘anasi mavjud. Endi ana shu nuqtayi nazardan «Kichkina shahzoda» asariga qayta nazar tashlaylik. Axir, o‘ylab ko‘ring: bitta sayyorada birgina Kichkina shahzoda, birgina shuhratparast yoki piyonista yashashi mumkinmi? Demak, yozuvchi alohida nom qo‘ymay, 325, 326, 327 va boshqa raqamlar bilan belgilagan bu asteroidlar aslida odamlarga xos bo‘lgan fazilat va nuqsonlar ekan-da! Mana, piyonista yashaydigan sayyorada (demak, shu xavfli kasallikka muhtalo bo‘lgan insonlar qalbida!) kechgan suhbatga quloq tuting:

- Nima qilyapsan? – deb so‘radi Kichkina shahzoda.
- Ichyapman, – dedi piyonista xo‘mrayib.
- Nega?

– Unutmoqchiman.

– Nimani? – deb so‘radi Kichkina shahzoda piyonistaga rahmi kelib.

– Shu ishning uyatligini, – dedi piyonista tan olib va boshini quyi soldi.

– Qaysi ishing? – deb so‘radi Kichkina shahzoda, boyaqishga yordam berishni jon-dilidan istab.

– Ichishim uyat! – dedi piyonista va qaytib og‘iz ochmadi.

Anchadan so‘ng Kichkina shahzoda lol-u hayron bo‘lib, tag‘in yo‘lga tushdi.

«Ha, shubhasiz, kattalar juda-juda g‘alati xalq», – deb xayolidan kechirdi yo‘lida davom etarkan.

Kichkina shahzoda xuddi shu tarzda qirol, shuhratparast, korchalon (byurokrat), hech kimga nafi tegmaydigan kitoblar yozib o‘zini ovutadigan chol va boshqalar bilan suhbat quradi. Bu insoniy ojizliklar uning yuragini g‘ash torttiradi.

Xo‘sh, unda Kichkina shahzoda qiyofasida asarda qanday kuch namoyon bo‘ldi, deb so‘rarsiz?

Biz uni ezgulik deb nomladik! Negaki, ezgulikkina yovuz baobabning g‘ovlab ketishiga – olamni yomonlik egallab olishiga qarshi har kuni kurashga chiqadi. Qalbida ezgulik yashaydigan insongina o‘zi suygan feruza guli – sevgi-muhabbatini himoya qila oladi...

Ezgulikning «ko‘ngil ko‘zi ochiq» bo‘ladi!

Shunday o‘lmas asarni yaratgani uchun yozuvchining vatani – Fransiyada, Antuan de Sent-Ekzyuperi tug‘ilgan yurt – Lion shahri markazida unga ajoyib bir haykal o‘rnatilgan. Ko‘kka bo‘y cho‘zgan baland oq marmar ustun ustida adib o‘tiribdi, uning yelkasiga qo‘lini qo‘ygancha Kichkina shahzoda turibdi. Ular bu yuksaklik uzra hamon suhbat qurayotgandek tuyuladi kishiga. Darhaqiqat, Fransiyada va undan tashqarida adib ijodiga qiziqish va hurmat katta. Haykal ham shu katta hurmatning ifodasidir.

Bolalar, darslikda e'tiboringizga dunyodagi juda ko'p tillarga tarjima qilingan, barcha baravariga sevib o'qiyotgan «Kichkina shahzoda» asaridan ayrim boblar havola qilinyapti. Qissani o'qigach, uning nima uchun sevimli asar ekanini yanada yaxshiroq bilib olasiz.

KICHKINA SHAHZODA

(Asardan boblar)

Leon Vertga

Bu kitobchani katta yoshdagi odamga bag'ishlaganim uchun bolalardan kechirim so'rayman. O'zimni oqlash uchun shuni aytishim mumkinki, bu katta yoshdagi odam mening eng yaxshi do'stim bo'ladi. Buning ustiga, u dunyodagi hamma narsani, hatto bolalarga atab chiqarilgan kitobchalarni ham tushunadi va, nihoyat, u Fransiyada yashaydi, u yerda hozir hamma yoq sovuq, ocharchilik, do'stim esa taskin-tasalliga benihoya muhtoj. Agar bularning barchasi ham meni oqlayolmasa, u holda kitobchamni bir paytlar mana shu katta yoshdagi do'stimning o'rnida bo'lgan kichkina bolakayga bag'ishlayman. Axir, kattalarning hammasi ham avvalboshda yosh bola bo'lganlar, faqat buni ularning ozginasi biladi, xolos. Shunday qilib, mana, men bag'ishlovga tuzatish kiritaman:

Leon-Vertga – bir paytlar yosh bola bo'lgan do'stimga bag'ishlanadi.

Rasmlarni muallif chizgan

I

Olti yashar paytimda, osuda o'rmonlar haqida hikoya qiluvchi «Bo'lgan voqealar» degan kitobda g'alati bir suratga ko'zim tushib qoldi. Suratda bahaybat bo'g'ma ilonning bir yirtqich hayvonni tiriklay yutayotgani aks ettirilgan edi. Mana o'sha surat:

Surat tagiga shunday deb yozilgan edi: «Ilon oʻljasini chaynab oʻtirmay but-butunisicha yutib yuboradi. Shundan keyin u joyidan qimirlayolmay qoladi va to oʻljasini hazm qilib boʻlgunicha surunkasiga yarim yil dong qotib uxlaydi».

Men Junglidagi sarguzashtlarga toʻla hayot haqida uzoq xayol surdim, soʻng rangli qalam bilan umrimda birinchi marta rasm chizdim. Bu mening 1-raqamli rasmim edi. Mana, men chizgan narsa:

Ijodim namunasini kattalarga koʻrsatib, qoʻrqinchli emasmi, deb soʻradim.

– Shlapaning nimasi qoʻrqinchli ekan? – deb eʼtiroz bildirishdi menga. Ammo rasmdagi narsa sirayam shlapa emas edi. Bu – filni tiriklay yutib yuborgan boʻgʻma ilon edi. Oʻshanda, kattalarga tushunarli boʻlsin deb, ilonning ichki koʻrinishini ham chizdim. Axir, kattalarga hamma narsani doim tushuntirib borish kerak-da. Bu mening 2-raqamli rasmim edi.

Kattalar menga ilonlarning ichki-yu tashqi ko‘rinishini chizish o‘rniga jug‘rofiya, tarix, arifmetika va husnixatni ko‘proq o‘rganishni maslahat berishdi. Ana shundan keyin, olti yashar paytimda rassomlikning porloq istiqbolidan voz kechishga majbur bo‘ldim. 1- va 2-raqamli rasmlarim muvaffaqiyatsizlikka uchragach, o‘zimga nisbatan ishonchimni yo‘qotdim. Kattalar hech qachon o‘zlaricha biron narsani tushuna olmaydilar, ularga hadeb hijjalab tushuntirib beraverish esa oxir-oqibat bolalarning ham joniga tegib ketadi.

Shunday qilib, boshqa kasb tanlashimga to‘g‘ri keldi-yu, uchuvchilikni o‘rganib oldim. Osmon-u falak bo‘ylab qariyb butun dunyoni kezib chiqdim. Ochig‘ini aytish kerak, jug‘rofiya menga juda qo‘l keldi. Bir qarashdayoq Xitoyni Arizona shtatidan ajrata oladigan bo‘ldim. Kechasi samoda adashib ketsang, bu benihoya asqatadi-da.

Umrim davomida turli-tuman jiddiy odamlarni uchratdim. Kattalar orasida uzoq vaqt yashadim. Ularni yaqindan ko‘rdim, bildim va bundan, tan olishim kerakki, ular haqidagi fikrim yaxshi tomonga o‘zgarmadi.

Kattalar orasida boshqalardan ko‘ra aqlli va farosatliroq biror kishini uchratganimda unga 1-raqamli rasmimni ko‘rsatardim – men uni asrab qo‘ygan edim, doim yonimda olib yurardim. Bu odam chindan ham biror nimani tushunadimi-yo‘qmi, sinab ko‘rmoqchi bo‘lardim. Ularning barchasi rasmga qarab turib: «Shlapa-ku, bu», – derdi. Shundan keyin men ularga na bo‘g‘ma ilonlar, na junglilar, na yulduzlar haqida og‘iz ochardim. Ularning tushunchalariga moslashardim-da, brij va golf o‘yinlari haqida, siyosat va bo‘yinbog‘lar haqida gap boshlardim. Shunda kattalar menday bama’ni odam bilan tanishganlaridan behad mamnun bo‘lar edilar.

II

Men shu tariqa yolg‘izlikda yashardim, dilimni anglaydigan biror hamdardim yo‘q edi... Olti yil muqaddam samolyotimning motori buzilib, Sahroyi Kabirga qo‘nishga majbur bo‘ldim. Yonimda na mexanik, na birona hamroh bor edi. Qanchalik qiyin

bo‘lmasin, samolyotni amallab bir o‘zim tuzatishga ahd qildim. Yo motorni tuzataman, yo halok bo‘laman. Bir haftaga bazo‘r yetadigan suv qolgan.

Shunday qilib, birinchi kechani huvullab yotgan sahroda, qum ustiga uzala tushib o‘tkazdim. Minglab chaqirim narida ham tirik jon asari sezilmasdi. Kemasi halokatga uchrab, bepoyon okeanda sol uzra suzib borayotgan odam ham menchalik yolg‘iz bo‘lmagandir. Shu bois tong saharda meni kimningdir ingichka ovozi uyg‘otib yuborganda naqadar hayratga tushganimni tasavvur ham qilolmasangiz kerak.

– Iltimos... menga qo‘zichoq chizib ber! – degan qo‘ng‘iroqdek tovush yangradi yonginamda.

– A?..

– Menga qo‘zichoq chizib ber...

Tepamdan go‘yo yashin urgandek, sapchib o‘rnimdan turdim. Apil-tapil ko‘zlarimni ishqalab, atrofga alangladim. Qarasam – ro‘paramda allaqanday g‘aroyib bir bolakay menga jiddiy tikilib turibdi. Mana, uning eng yaxshi surati, men uni keyin chizishga muvaffaq bo‘ldim.

Albatta, bu rasmda u aslidagidek yaxshi chiqmagan. Nachora, bunga men aybdor emasman. Olti yashar paytimda kattalar, sendan rassom chiqmaydi, deb rosa miyamga quyishgani uchun men bo‘g‘ma ilonlarning ichki va tashqi ko‘rinishidan boshqa narsani chizishni o‘rgana olmadim.

Shunday qilib desangiz, ko‘zlarimni katta-katta ochganча bu g‘aroyib bolakayga qarab turardim. Odamzod makonidan minglab chaqirim olisdagi yaydoq biyobonda ekanim yodingizdan chiqmagandir. Shunisi g‘alatiki, bu bolaning aft-angoriga qarab, adashib qolgan yoki nihoyatda horib-charchagan, qo‘rquvdan yuragi yorilib, ochlik va tashnalikdan o‘lar holga yetgan, deb bo‘lmasdi. Kimsasiz sahroda, inson qadami tegmagan cho‘l-u biyobonda daf‘atan paydo bo‘lib qolgan bu bolaning ko‘rinishidan bunday fikrlarni xayolga ham keltirish mumkin emasdi. Nihoyat, menga yana til ato bo‘lib, asta so‘radim:

– Lekin... sen bu yerda nima qilib yuribsan?

U tag‘in ohistalik bilan va g‘oyat jiddiy ohangda:

– Iltimos... qo‘zichoq chizib ber... – dedi.

Bularning barchasi shu qadar sirli, anglab bo‘lmas bir tarzda ro‘y berayotgan ediki, rad qilishga jur‘atim yetmadi. Jazirama sahro qo‘ynida, hayotim qil ustida turgan bir pallada qanchalik bema‘ni ko‘rinmasin, cho‘ntagimdan qog‘oz-qalam oldim-u, lekin shu zahoti o‘zimning, asosan, jug‘rofiya, tarix, arifmetika va husnixatni o‘rganganim lop etib esimga tushdi-da, bolakayga qarab (hatto biroz achchiqlanib) rasm chizishni bilmasligimni aytdim. Bu gapimga u:

– Baribir qo‘zichoq chizib ber, – deb javob qildi.

Men umrimda qo‘zichoq rasmini chizib ko‘rmaganim uchun o‘zim bilgan o‘sha eski ikkita suratdan birini – bo‘g‘ma ilonning tashqi ko‘rinishini chizib ko‘rsatdim.

Ammo bolakay rasmni ko‘rib:

– Yo‘q, yo‘q! Menga ilon ham, fil ham kerak emas! Ilon haddan tashqari xavfli, fil esa haddan tashqari katta. Mening uyimdagi narsalarning hammasi kichkina. Menga qo‘zichoq kerak, qo‘zichoq chizib ber, – deb xitob qilganida nihoyatda hayron qoldim-da, shu rasmni chizib berdim:

U rasmni sinchiklab ko‘zdan kechirgach:

– Yo‘q, bu qo‘zichoq judayam ori‘q-ku, – dedi. – Boshqasini chizib ber.

Men boshqa qo‘zichoq rasmini chizdim:

Yangi do‘stim xushfe‘llik bilan muloyim jilmayib qo‘ydi.

– Bu qo‘zichoq emas-ku, – dedi u. – O‘zing ham ko‘rib turibsan-a, qo‘chqor-ku bu. Ana, shoxiyam bor...

Men qo‘zichoqni tag‘in boshqatdan chizdim. Biroq bu rasm ham unga ma‘qul bo‘lmadi:

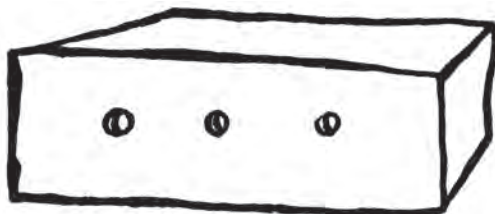

– E, bu o‘lguday qari-ku. Menga uzoq yashaydigan qo‘zichoq kerak.

Endi sabr-toqatim tugadi. Axir, tezroq motorni tuzatish kerak edi-da! Shuning uchun apil-tapil mana shu narsani chizib tashladim.

Keyin bolaga qarab:

– Mana senga quticha. Qo‘zichog‘ing shuning ichida yotibdi, – dedim.

Shunda meni butkul lol qoldirib, bu talabchan hakam gul-gul yashnab ketdi:

– Menga xuddi shunaqasi kerak edi-da! U ko‘p o‘t yermikan, nima deysan-a?

– Nima edi?

– Axir, mening uyimda unchalik serobgarchilik emas-da.

– Unga ko‘p narsa kerak emas. Men senga judayam kichkina bir qo‘zichoq beraman.

– U judayam kichkina emas... – dedi u boshini egib, rasmga termilarkan. – Qara! U uxlab qoldi...

Men Kichkina shahzoda bilan shu tariqa tanishdim.

III

Uning qayerdan paydo bo‘lganini hadeganda bilib ololmadim. Kichkina shahzoda meni savollarga ko‘mib tashlar, ammo o‘zidan biror nimani so‘rasam, eshitmaganga olar edi. Faqat anchadan keyin gap orasida tasodifan aytib qolgan ba‘zi so‘zlaridan uning sirli tashrifi birmuncha oydinlashdi. Masalan, samolyotimni birinchi marta ko‘rganida (samolyot rasmini chizib o‘tirmayman, negaki, buni baribir eplayolmayman), u shunday deb so‘radi:

– Bu qanaqa narsa?

– Bu narsa emas, samolyot. Mening samolyotim, u uchadi.

Keyin unga osmon-u falakda uchish qo‘limdan kelishini faxrlanib aytdim. Shunda u:

– E, shoshma! Sen hali osmondan qulab tushdingmi? – deya xitob qilib qoldi.

– Ha, – dedim kamtarlik bilan.

– Ana xolos! Qiziq-ku!..

Kichkina shahzoda shunday deb qo‘ng‘iroqdek tovush bilan kulib yubordi. Buni ko‘rib picha achchig‘im chiqdi: axir, men boshimga kulfat tushganda, odamlar bunga jiddiy munosabatda bo‘lishlarini yoqtiraman-da. Birozdan keyin u:

– Demak, sen ham osmondan tushib kelibsan-da, – dedi. – Xo‘sh, qaysi sayyoradan kelding?

«E, bu kimsasiz sahroda to‘satdan qayerdan paydo bo‘lib qoldi, desam, gap bu yoqda ekan-da!» – deb o‘yladim o‘zimcha va dabdurustdan:

– Bundan chiqdiki, sen bu yerga boshqa sayyoradan tushib kelibsan-da? – deb so‘radim.

Biroq u savolimga javob bermadi. Samolyotimni ko‘zdan kechirarkan, asta bosh chayqadi:

– He, buning bilan uzoqdan uchib kelolmaysan, ko‘rinib turibdi...

So‘ng nima haqdadir xiyla o‘ylanib qoldi. Keyin cho‘ntagidan

men chizib bergan boyagi qo‘zichoqni olib, uni go‘yo qimmatbaho xazinadek tomosha qilishga kirishdi.

«Boshqa sayyoralar» xususidagi bu chala-yarim e‘tirofdan so‘ng ko‘nglimdagi qiziqish hissi naqadar alanga olib ketganini tasavvur qila olsangiz kerak. Iloji boricha ko‘proq narsa bilib olish niyatida ustma-ust savol yog‘dira ketdim:

– Sen qayoqdan uchib kelding, bolakay? Uying qayerda o‘zi? Qo‘zichog‘imni qayoqqa olib ketmoqchisan?

U o‘yga cho‘mgancha jimib qoldi-da, keyin:

– Menga quticha berganing juda soz bo‘ldi-da, qo‘zichoq kechasi uning ichida uxlaydi, – dedi.

– Albatta. Agar aqlli bola bo‘lsang, senga arqon ham hadya qilaman – qo‘zichoqni kunduzlari bog‘lab qo‘yasan. Qoziq ham beraman.

Kichkina shahzodaning qoshlari chimirildi:

– Bog‘lab qo‘yasan? Nima keragi bor buning?

– Chunki bog‘lab qo‘ymasang, u biron yoqqa ketib, adashib qoladi.

Buni eshitib, do‘stim xandon otib kulib yubordi:

– E, qayoqqayam ketardi u?

– Bilib bo‘lmaydi-da. Boshi og‘gan tomonga ketaveradi, keta-veradi.

Shunda Kichkina shahzoda jiddiy tortib:

– Mayli, hechqisi yo‘q, – dedi. – Axir, men yashaydigan joy nihoyatda kichkina... – Birozdan so‘ng anduh bilan qo‘shib qo‘ydi: – Boshing og‘gan tomonga ketaverganing bilan uzoqqa ketolmaysan...

O‘zining mitti sayyorasidan zerikkan Kichkina shahzoda qushlar bilan koinot bo‘ylab sayr etishga qaror qiladi. Uning sayyorasi yaqinida bir nechta asteroid bor edi. Uning birida qirol, ikkinchisida shuhratparast, uchinchisida piyonista, to‘rtinchisida korchalon, beshinchisida chirog‘bon, oltinchisida esa jug‘rofiy olim yashar edi. Kichkina shahzoda bu asteroidlarning har birida bo‘lib, ularda yashovchi kimsalar bilan suhbatlashadi. Biroq bu suhbatlarning hech biridan uning ko‘ngli taskin topmaydi va u o‘z sayohatini yettinchi sayyora – Yerda davom ettiradi.

Kichkina shahzoda Yerda ancha kezib yuradi; tog‘ cho‘qqilariga chiqadi, qum barxanlari, muzliklardan, chamanzorlardan o‘tadi, bir tulki bilan tanishadi, bekat nazoratchisi bilan suhbatlashadi. Nihoyat, qissa boshida aytilganidek, samolyoti buzilib, sahroga qo‘nishga majbur bo‘lgan uchuvchiga duch kelib qoladi.

XXIV

Falokatga uchraganinga rosa bir hafta bo‘lgan edi, g‘aroyib ichimlik sotadigan savdogar haqida eshitgach, so‘nggi qultum suvimni ichib tugatdim.

– Ha-a, – dedim Kichkina shahzodaga qarab, – bu aytgan gaplaring hammasi qiziq, ammo men hali samolyotimni tuzatolganim yo‘q. Mana, ko‘rding, oxirgi tomchi suvni ham quritdim, agar to‘ppa-to‘g‘ri buloq boshiga borib qolsam, men ham o‘zimni behad baxtiyor hisoblardim.

– Men do‘st bo‘lgan tulki aytardiki...

– Azizim, hozir tulki-pulking qulog‘imga kirmaydi!

– Nega?

– Chunki tashnalikdan o‘lib ketishimga ko‘zim yetib turibdi...

U gap nimadaligini baribir tushunmadi-da, yana e’tiroz bildirdi:

– Do‘sting bo‘lsa yaxshi-da, qo‘rqmay o‘limga ham boraversang bo‘ladi. Mana men tulki bilan do‘st bo‘lganimdan shunday xursandmanki...

«Qanday dahshatli: balo xavf solib turganini u sezmaydiyam, bilmaydiyam. Umrida hech qachon na ochlikni, na tashnalikni ko‘rgan. Unga quyosh nurining o‘zi kifoya...»

Men buni tovush chiqarib aytmadim, o‘zimcha o‘yladim, xolos. Biroq Kichkina shahzoda menga qaradi-da, to‘satdan:

– Men ham chanqadam... Yur, quduq qidirib ko‘ramiz, – dedi.

Men horg‘in qo‘l siltadim: bu poyonsiz sahroda tasmollab quduq izlashdan nima ma‘no bor? Ammo baribir yo‘lga tushdik.

Uzoq vaqt bir-birimizga churq etmay bordik, nihoyat qorong‘i tushib, osmonda birin-ketin yulduzlar charaqlay boshladi. Tashnalikning zo‘ridan meni biroz bezgak ham tutmoqda edi, shu bois yulduzlarni tushdagidek elas-elas ko‘rardim. Kichkina shahzodaning gapi yodimga tushib, so‘radim:

– Demak, tashnalik nimaligini sen ham bilar ekansan-da?

Biroq u indamadi, faqat shunchaki so‘zlagandek:

– Suv ba‘zan yurakka ham kerak bo‘ladi... – deb qo‘ydi.

Uning nima demoqchiligini tushunmadim-u, so‘rab o‘tirmadim – uni so‘roq qilishning behuda ekanini yaxshi bilardim.

U nihoyat holdan toyib, qumga muk tushib o'tirdi. Men ham yoniga ohista cho'zildim. Allamahalgacha hech birimiz churq etmadik. Bir payt u sekingina:

– Yulduzlar judayam chiroyli, chunki qayeridadir guli bor, faqat ko'rinmaydi, xolos, – deb qoldi.

– Ha, albatta, – dedim men oy yog'dusida tovlanib yotgan qum to'lqinlariga tikilganча.

– Sahro ham chiroyli... – deb qo'shib qo'ydi Kichkina shahzoda.

Bu gap chindan ham to'g'ri edi. Sahro menga hamisha yoqadi. Qum barxaniga chiqib o'tirasana, hech narsa ko'rinmaydi, hech narsa eshitilmaydi, ammo baribir sahro qo'ynida nimadir bilinar-bilinmas yaltiraydi...

– Bilasanmi, sahro nima uchun yaxshi? – dedi u. – Chunki uning bag'rida, ko'z ilg'amas allaqayerlarda buloqlar yashiringan bo'ladi...

Hayratdan qotib qoldim. Birdaniga qumlardan taralib yotadigan sirli yog'duning nima ekanini angladim. Bir paytlar, yosh bola chog'imda ko'hna bir uyda yashardim. Naql qilishlaricha, bu uyga katta bir xazina ko'milgan ekan. Ravshanki, uni biror kimsa hech qachon topib ololmadi, kim bilsin, balki biror kimsa hech qachon qidirib ham ko'rmagandir. Ammo o'sha mish-mish tufayli uy go'yo tilsim qilingandek sehrli ko'rinardi – uning bag'rida sir pinhon edi...

– Ha-a, – dedim ohista, – yulduzmi, uymi, sahrumi, nimaiki bo'lmasin, undagi eng go'zal narsa – ko'zga ko'rinmaydigan narsadir.

– Do'stim tulki bilan hamfikir ekansana, judayam xursand bo'ldim, – dedi Kichkina shahzoda quvonib.

Saldan keyin u uxlab qoldi. Men uni qo'limda ko'targanча yo'lda davom etdim. O'z-o'zimdana hayajonlanib ketgan edim. Nazarimda, qo'limda nafis bir xazinani ko'tarib borayotgandek edim. Nazarimda, Yer yuzida bundan ko'ra nozik va nafisroq hech narsa yo'qdek tuyulardi. Oy yog'dusida uning bo'zdek oqargan

manglayiga, yumuq mijjaloriga, shamolda to‘zg‘ib yotgan tillarang kokillariga termilib borarkanman, o‘zimga o‘zim, bularning barchasi – shunchaki qobiq, der edim. Eng asosiy narsani ko‘z ilg‘amaydi, u siyratda, botinda pinhon...

Uning xiyol ochiq lablarida tabassum o‘ynardi, ularga tikilib turib o‘zimcha yana shunday deb o‘yladim: mana, Kichkina shahzoda beozorgina uxlab yotibdi, feruza guliga shunchalar sadoqatliki, odamning beixtiyor ko‘ngli erib ketadi, gulining yodi-xayoli sham shu‘lasining sharpasidek uni biron zum, hatto uyqusida ham tark etmaydi... Va shunda men uning aslidagidan ham ko‘ra nozikroq ekanini angladim. Axir, sham shu‘lasini ehtiyot qilish kerak – quturgan shamol uni o‘chirib qo‘yishi mumkin.

Alqissa, shu tariqa yo‘l yurdim-u mo‘l yurdim va tong chog‘i bir quduq boshiga yetib bordim.

XXVI

Quduqdan sal narida ko‘hna tosh qo‘rg‘onning vayronalari saqlanib qolgan edi. Ertasi oqshom ishni tugatib qaytarkanman, uzoqdan Kichkina shahzodaning chordevor ustida oyog‘ini osiltirib o‘tirganini ko‘rdim. Yaqinlashgach, ovozini ham eshitdim.

– Esingdan chiqdimi? – derdi u. – Bu gap xuddi shu yerda bo‘lmagan edi-yu, lekin...

Chamasi, kimdir unga javob qaytarmoqda edi, chunki shunday deb e’tiroz bildirdi:

– To‘g‘ri, bu gap bundan roppa-rosa bir yil avval bo‘lgan edi, lekin boshqa joyda...

Qadamimni tezlatdim. Ammo devorning tagida zog‘ ham ko‘rinmasdi. Biroq Kichkina shahzoda hamon kim bilandir gaplashib o‘tirardi:

– Albatta-da. Mening izimni qumdan osongina topasan. Keyin kutib turgin, bugun kechasi men o‘sha yerga kelaman.

Devorning oldigacha yigirma qadamlar chamasi qoldi, lekin men hanuz hech narsani ko‘rmadim.

Biroz jimlikdan so‘ng Kichkina shahzoda:

– Zaharing o‘tkirmi o‘zi? Ishqilib, meni ko‘p qiynamaysanmi? – deb so‘radi.

Turgan joyimda qotib qoldim, yuragim orqamga tortib ketdi, biroq hamon biror nimani tushunmas edim.

– Keta qol endi, – dedi Kichkina shahzoda. – Men pastga sakramoqchiman.

Shunda oyoq ostiga qaradim-u, ikki gaz nariga sapchib tushdim! Devorning shundoqqina tagida, odamni chaqsa, yarim minutda til tortmay o‘ldiradigan bir ilon bo‘ynini gajak qilganicha Kichkina shahzodaga tikilib turardi. Cho‘ntagimdagi to‘pponchani paypaslaganicha unga qarab yugurdim, ammo ilon sharpamni sezib, qurib borayotgan jilg‘adek, qum uzra asta sirg‘alganicha, bilinar-bilinmas ohanrabo sas chiqarib, toshlar aro g‘oyib bo‘ldi.

Rosa vaqtida yetib kelgan ekanman, boyaqish Kichkina shahzodamni dast ko‘tarib oldim. Rangi qordek oqarib ketgan edi.

– Nima qilganing bu, bolakay?! – dedim nafasim tiqilib. – Nega ilon bilan suhbat qurib o‘tiribsan?

Shunday deb, uning doimiy yo‘ldoshi – tillarang sharfini bo‘yniga taqib qo‘ydim, yuz-ko‘zini yuvib, majburan suv ichir-

dim, ammo boshqa biror narsani so‘rashga yuragim dov bermadi. U menga sinchiklab tikildi-da, bo‘ynimdan mahkam quchdi. Yuragining yarador qushdek betoqat tipirchilayotganini yaqqol eshitib turardim.

– Nihoyat mashinangni tuzatib olibsan, judayam xursand bo‘ldim, – dedi u. – Endi bemalol uyingga qaytishing mumkin...

– Shoshma, sen buni qayoqdan bilding?! – so‘radim hayratlanib, chunki barcha balolarni dog‘da qoldirib, samolyotimni tuzatishga muvaffaq bo‘lganimni aytmoq uchun endigina og‘iz juftlagan edim-da!

U savolimni odatdagidek javobsiz qoldirib, shunday dedi:

– Men ham bugun uyimga qaytaman.

Keyin g‘amgin ohangda qo‘shib qo‘ydi:

– Lekin mening safarim senikidan uzoqroq... Senikidan qiyinroq...

Xuddi go‘dak boladek mahkam bag‘rimga bosib turardim-u, lekin nazarimda u go‘yo og‘ushimdan sirg‘alib chiqqancha bo‘shliqqa singib ketayotgandek tuyulardi, uni tutib qolishga o‘zimni ortiq qodir emasdek his qilardim...

U olis-olislarga horg‘in, o‘ychan termilarkan:

– Menda sening qo‘zichog‘ing qoladi. Qutichayam. No‘xta ham... – dedi, dedi-yu g‘amgin kulimsirab qo‘ydi.

Men uzoq kutdim. U go‘yo asta-sekin o‘ziga kelayotgandek edi.

– Biror narsadan qo‘rqqanga o‘xshaysan, bolakay...

Qo‘rqmay ham bo‘ladimi, ammo u ohistagina kulimsiradi:

– Bugun kechqurun bundan battar qo‘rqsam kerak...

Muqarrar falokat tuyg‘usi tag‘in vujud-vujudimni muzlatib, karaxt qilib tashladi. Nahot, nahotki uning jarangdor kulgisini qayta eshitmasam? Axir, bu kulgi men uchun sahrodagi pokiza buloq bilan barobar-ku!

– Bolakay, kulgingni sog‘indim, bir kulgin...

U esa bunga javoban:

– Bugun bir yil to‘ladi, – dedi. – Yulduzim bir yil avval men qulab tushgan joyga rosa ro‘baro‘ keladi...

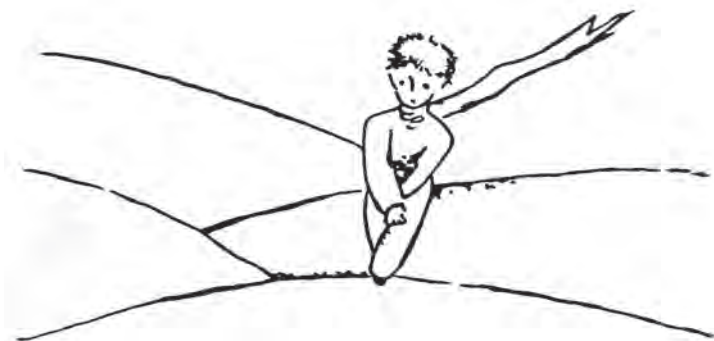
– Menga qara, bolakay, axir bularning barchasi – ilon ham, yulduz bilan uchrashuv ham ahmoqona bir tush-ku, to‘g‘rimi?

Negadir u gapimga indamadi.

– Eng asosiy narsa – ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydigan narsa... – dedi.

– Ha, albatta.

– Bu ham xuddi gulga o‘xshaydi. Agar olis yulduzlardan birida o‘sadigan gulni yaxshi ko‘rsang, kechasi osmonga boqib huzur qilasan. Ko‘z o‘ngingda yulduzlarning jami guldek ochilib yotadi...

– Albatta...

– Kechasi yulduzlarga termilasan. Mening yulduzim benihoya kichkina, uni senga ko‘rsatolmayman. Shunday bo‘lgani tuzuk.

U sen uchun osmon to‘la yulduzning biri bo‘lib qolgani ma’qul. Shunda sen osmonga boqishni yaxshi ko‘rib qolasan... Jamiki yulduz senga oshno bo‘lib qoladi. Keyin men senga nimadir sovg‘a ham qilmoqchiman... – U shunday deb kulib yubordi.

– Eh bolakay, bolakay, kulgilaringni qanchalar yaxshi ko‘rishimni bilsang edi!

– Senga bermoqchi bo‘lgan sovg‘am ham mana shu-da...

– Yo‘g‘-e?

– Har kimning o‘z yulduzi bor. Ba‘zilarga, aytaylik, sarbon-u sayyohlarga – ular yo‘l ko‘rsatuvchi, ba‘zilarga esa shunchaki mitti shu‘la, xolos. Olimlarga – yechish lozim bo‘lgan masala, men ko‘rgan korchalonga esa oltin bo‘lib ko‘rinadi ular, ammo bu odamlarning barchasi uchun yulduzlar bezabon. Sening yulduzlaring esa butunlay o‘zgacha bo‘ladi...

– O‘zgacha deysanmi?

– Kechalari osmonga boqasan-u men yashaydigan, mening kulgim yangrayotgan yulduzlarning barchasi jilmayib kulayotgandek tuyuladi. Ha, sening kula biladigan yulduzlaring bo‘ladi!

U shunday dedi-yu, kulib yubordi.

– Yupanganingdan keyin esa (oxir-oqibat doim yupanasan baribir) qachondir men bilan oshno bo‘lganingni eslab, yuraging quvonchga to‘ladi. Sen hamisha mening do‘stim bo‘lib qolasan, hamisha menga qo‘shilib kulishni istab yurasan. Ba‘zan dera-zangni mana shunday lang ochib yuborasan-u, shodumon bo‘lib ketasan... Shunda do‘stlaring, nega u osmonga boqib bunchalar xursand bo‘layotgan ekan, deb qattiq hayron bo‘ladilar. Sen bo‘lsang ularga: «Ha, ha, men doimo yulduzlarga boqib xush-xandon kulaman!» – deysan. Ular esa seni, aqldan ozib qoldimikan, deb gumon qilishadi... Ko‘rdingmi, qanday chatoq hazil boshladim sen bilan...

U yana qo‘ng‘iroqdek tovush bilan kulib yubordi.

– Go‘yo yulduzning o‘rniga senga bir shoda jarangdor qo‘ng‘iroq sovg‘a qilgandek bo‘ldim...

Yana xandon tashlab kuldi, so‘ng tag‘in jiddiy tortdi:

– Bilasanmi... bugun kechasi... yo‘q, yaxshisi kelmay qo‘ya qol.

– Men seni yolg‘iz qoldirmayman.

– Senga biror joyim og‘riyotgandek... hatto jon berayotgandek bo‘lib tuyulishim ham mumkin. Shunaqa bo‘ladi o‘zi. Kelmay qo‘ya qol, kerakmas.

– Men seni yolg‘iz qoldirmayman...

U nimadandir qattiq tashvishmand ko‘rinardi.

– Bilasanmi... haligi... ilonni o‘yLAYapman. Tag‘in u seni chaqib olsa-ya? Axir, u yovuz hayvon-ku. Birovni chaqsa, huzur qiladi.

– Men seni yolg‘iz qoldirmayman.

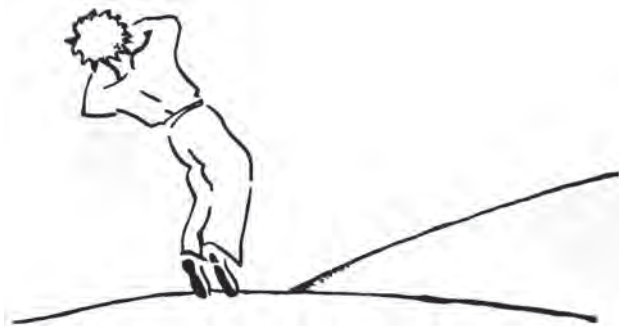
U birdan xotirjam tortdi:

– Ha, aytmoqchi, uning zahri ikki kishiga yetmaydi...

Kechasi uning qanday turib ketganini sezmay qolibman. U sassiz-sharpasiz sirg‘alib ketib qolgan edi. Nihoyat, quvib yetganimda, u jadal, dadil odim otib borardi. Meni ko‘rib:

– Ha, senmisan... – dedi, xolos.

So‘ngra asta qo‘limdan tutdi-yu, allanimadan cho‘chigandek darrov tortib oldi:

– Bekor kelyapsan men bilan. Ahvolimni ko‘rib qiynalasan. Nazaringda o‘layotgandek ko‘rinaman, lekin bu yolg‘on bo‘ladi...

Men indamay boraverdim.

– Bilasanmi... yo‘lim nihoyatda olis, jismim esa nihoyatda og‘ir. Men uni olib ketolmayman.

Men indamay boraverdim.

– Bu xuddi eski qobiqni tashlagandek bir gap. Hech bir qayg‘uradigan joyi yo‘q buning.

Men indamay boraverdim.

Uning biroz ruhi tushdi, ammo baribir zo‘r berdi:

– Mana ko‘rasan, juda soz bo‘ladi hali. Men ham yulduzlarga termilaman. Shunda jamiki yulduz g‘ichirlab aylanadigan chamberakli ko‘hna quduq bo‘lib ko‘rinadi va ularning har biri menga ichgani suv beradi...

Men indamay boraverdim.

– Bir o‘ylab ko‘rgin-a, qanchalik soz bo‘ladi o‘shanda! Senda besh million qo‘ng‘iroq bo‘ladi, menda esa – besh million buloq...

U birdan jimib qoldi – bo‘g‘ziga yig‘i tiqilib keldi.

– Mana, yetib ham keldik. Qo‘y endi meni, bu yog‘iga o‘zim boray.

Shunday deb qum uzra bemajol cho‘kdi – yuragini qo‘rquv chulg‘adi. Xiyol o‘tgach, sekingina shivirladi:

– Bilasanmi... gulim... men gulimga javobgarman, chunki u shunchalar zaif, nochorki! Soddaligini aytmay-sanmi? O‘zini himoya qilmoqqa to‘rttagina arziyas tikanidan boshqa narsasi yo‘q...

Men ham qumga muk tushdim, oyoqlarimdan mador qochib, chalishib ketmoqda edim.

– Mana... tamom endi... – dedi u.

Bir lahza tek qoldi-yu, so‘ng o‘rnidan turdi. Bir qadam ilgari bosdi...

Men esa hamon joyimdan qo‘zg‘alolmas edim.

Oyoqlari ostida go‘yo sariq yashin chaqnagandek bo‘ldi, bir daqiqa qotib qoldi. Yig‘lamadi, bo‘zlamadi. So‘ng xuddi bolta urilgan daraxtdek ohista quladi: na bir sharpa, na bir sas... Illo, qum zarralari tiq etgan tovushni ham yutib yuboradi-da.

Mana, o‘shandan buyon olti yil o‘tdi... Hanuzgacha bu haqda biror kimsaga churq etib og‘iz ochganim yo‘q. Qaytib kelganimda do‘stlarim meni tag‘in eson-omon ko‘rib sevindilar, biroq ko‘nglim benihoya g‘ash edi, so‘ragan odamga:

– Charchabman, shekilli... – deb qo‘ya qolardim.

Lekin asta-sekin baribir yupana boshladim. Batamom emas, albatta. Biroq shu narsani yaxshi bilamanki, u o‘z sayyorasiga qaytib ketgan, chunki tong yorishgach, qum ustida jasadini ko‘rmadim. Uning jismi unchalik og‘ir ham emasdi-da.

Kechalari yulduzlarga quloq tutib o‘tirishni yaxshi ko‘raman. Go‘yo besh million qo‘ng‘iroq shodumon jiringlayotgandek...

Buni qarangki, qo‘zichoqqa no‘xta chizib berayotganimda tasmachasini unutgan ekanman. Endi Kichkina shahzoda uni qo‘zichoqqa taqa olmaydi. Shu bois goh-goh o‘zimdan so‘rayman: u yoqda – do‘stimning sayyorasida ahvol qalay ekan? Tag‘in qo‘zichoq gulni yeb qo‘ygan bo‘lsa-ya?

Ba‘zan esa o‘zimga o‘zim: «Yo‘g‘-e, unday emasdir! Kichkina shahzoda kechalari feruza gulni shisha qalpoq bilan yopib qo‘yardi, qo‘zichoqqa ham ko‘z-quloq bo‘lib tursa kerak», – deb tas-kin beraman-u, birdan quvonib ketaman. Shunda yulduzlar ham ohista jilmayib kulayotgandek tuyuladi.

Gohida esa: «Ba‘zan nimadir xotiramdan faromush bo‘ladiku, axir... Unda har balo ham bo‘lishi mumkin! Bordi-yu, Kichkina shahzoda bir kuni shisha qalpoqni esidan chiqarib qo‘ysa yo qo‘zichoq kechasi sezdirmay qutichasidan chiqib ketib qolsa-ya...» – deb o‘ylayman vahimaga tushib. Shunda osmondagi qo‘ng‘iroqlarim ham unsizgina yig‘layotgandek tuyuladi...

Bularning barchasi allanechuk aql bovar etmaydigan sirli hodi-salardir. Aminmanki, sizga ham, Kichkina shahzodani yaxshi ko‘rib qolgan boshqa har qanday odamga ham, xuddi men kabi, koinotning allaqaysi burchagida biz hech qachon ko‘rmagan bir qo‘zichoq bizga notanish bir gulni yeb qo‘ygan-qo‘ymagani aslo

baribir bo‘lmasa kerak, dunyoning ko‘zimizga qanday ko‘rinishi ana shunga juda-juda bog‘liq...

Boshingizni ko‘tarib, bepoyon osmonga boqing. So‘ngra o‘zingizdan: «O‘sha feruza gul omon bormikan? Bordi-yu qo‘zichoq uni yeb qo‘ygan bo‘lsa-ya?» – deb so‘rang. Ana shunda ko‘rasiz – olam ko‘z o‘ngingizda butkul boshqacha jilvalana boshlaydi...

Birorta katta odam buning qanchalar muhim ekanini hech qachon tushuna olmaydi!

Bu yer, menimcha, dunyodagi eng go‘zal va eng hasratli makon bo‘lsa kerak. Sahroning bu kimsasiz parchasi sal yuqorida ham tasvirlangan edi, ammo uni yaxshiroq ko‘rib olishingiz uchun yana qaytadan chizmoqchiman. Xuddi shu joyda Kichkina shahzoda Yer yuzida birinchi bor paydo bo‘lgan, keyin xuddi shu joyda g‘oyib bo‘lgan edi. Diqqat bilan qarab, eslab qoling, agar qachonlardir Afrikaga, sahroga borib qolsangiz, bu joyni tanishingiz oson bo‘ladi. Mabodo shu yerdan o‘tar bo‘lsangiz, o‘tinib so‘rayman, mana shu yulduz ostida bir nafas to‘xtang! Bordi-yu, shu payt tillarang sochli bir bola yoningizga kelib, qo‘ng‘iroqdek tovush bilan kula boshlasa, birorta savolingizga javob bermasa, o‘ylaymanki, kimga duch kelganingizni, albatta, sezsangiz kerak. O‘shanda, sizdan o‘tinib so‘rayman, dardli dilimga yupanch berish esingizdan chiqmasin: uning qaytib kelganini menga zudlik bilan xabar qiling.

Savol va topshiriqlar

1. Antuan de Sent-Ekzyuperi haqida nimalarni bilasiz? Gapirib bering. Uning asl kasbi nima edi?
2. Adib «Kichkina shahzoda» qissasidan boshqa yana qanday asarlar yaratgan?
3. Uchuvchi Kichkina shahzoda bilan qay holatda tanishdi?
4. Kichkina shahzoda undan qanday qo‘zichoq chizib berishni iltimos qildi?
5. Qissada Kichkina shahzoda tilidan «ko‘ngil ko‘zi» degan ibora ishlatilgan. Uni izohlashga harakat qiling-chi.
6. Uchuvchi Kichkina shahzodadan ayrilganidan nega bunchalar o‘kinadi, deb o‘ylaysiz?
7. Kichkina shahzoda bilan ilon o‘rtasida bo‘lib o‘tgan suhbatni o‘qituvchingiz yordamida muhokama qiling.
8. «Kichkina shahzoda» qissasini to‘liq o‘qib chiqing.

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Ekzyuperi. Kichkina shahzoda. – T.: «Yangi asr avlodi», 2014.

Alisher NAVOIY

(1441–1501)

Har yili 9-fevral kuni butun O‘zbekistonda buyuk bobokalanimiz hazrat Alisher Navoiyning tug‘ilgan kuni keng miqyosda nishonlanadi. Barcha maktab va oliy o‘quv yurtlarida, kollej, litseylarda va boshqa muassasalarda bu sana bayram qilinadi. Bu – she’riyat bayrami, adabiyot bayramidir.

Alisher Navoiy millatimizni dunyodagi eng madaniyatli va ma’rifatli xalqlar qatoriga olib chiqqan ulug‘ siymolardan biridir. O‘zbekiston Prezidenti I. Karimov ham buyuk bobomizga yuksak ta’rif berib: «Agar bu ulug‘ zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir», – deydi.

Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Hirot shahrida tug‘ilgan. Bu shahar hozirda Afg‘onistonning markaziy shaharlaridan. Otasi G‘iyosiddin Muhammad edi. Uni «Kichkina bahodir» ham der ekanlar. Onasining ismi ma’lum emas.

Alisher juda kichik yoshlaridan she’r va musiqaga havas qo‘yadi, olim-u shoirlar davrasida ulg‘ayadi. Uning otasi temuriylar xonadoniga yaqin odamlardan edi. Ularnikiga zamonasining mashhur kishilari tez-tez kelib turishardi.

Yosh Alisher uch-to‘rt yoshlarida she‘r yod olib, ko‘plarni hayratga solgan. Besh yoshida maktabga borib, bo‘lajak sulton Husayn Boyqaro bilan birga o‘qigan.

1447-yilda mamlakat podshohi Shohrux Mirzo vafot etib, yurtida notinchlik boshlanadi. Alisherlar oilasi Iroqqa ko‘chadi. Olti yoshli Alisher yo‘lda bir tasodif bilan zamonasining mashhur tarixchisi Sharafiddin Ali Yazdiyga duch keladi. Odob va muomalasi bilan buyuk tarixchi mehrini qozonib, duosini oladi.

1452-yilda taxtga Abulqosim Boburmirzo chiqadi va Alisher-ning otasi Sabzavorga hokim qilib tayinlanadi. Alisher Sabzavorda o‘qishni davom ettiradi.

1452–1457-yillarda u dastlab Sabzavorda, so‘ng Mashhadda yashagan. She‘rga, musiqaga mehri oshib, Farididdin Attor, Nizomiy Ganjaviy, Shayx Sa‘diy, Xusrav Dehlaviy asarlarini se-vib o‘qigan. Ayniqsa, Attorning «Mantiq ut-tayr» («Qush nutqi») kitobi yosh Alisherning xayolini tamom egallab oldi. Ota-onasi tashvishga tushib, bu kitobni yosh Alisherdan olib, bekitib qo‘yishadi. Lekin Alisher kitobni butunlay yod olgan edi.

Bular bejiz ketmadi. Bo‘lajak shoir yetti-sakkiz yoshlaridan she‘r mashq qila boshladi. Ikki tilda she‘r yozdi, o‘zbekchalariga «Navoiy», forschalariga «Foniy» taxallusini qo‘ydi. «Navoiy» «navo» – «kuy» so‘zidan olingan, «Foniy» esa forschada «vaq-tincha» ma’nolarini berar edi.

Shunday qilib, Navoiy 12 yoshlarida o‘z she‘rlari bilan zamo-nasining eng mashhur shoirlarini hayratga soldi. Masalan, to‘qson yoshli Mavlono Lutfiy uning:

*Orazin yopg‘och, ko‘zumdin sochilur har lahza yosh,
Bo‘ylakim paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘och quyosh, –*

satrlari bilan boshlanadigan bir she‘rini tinglab, qoyil qolgandi.

She‘r chindan ham go‘zal edi. Undagi xayol mislsiz edi. «Yor yuzini yopgach, ko‘zimdan har lahza yosh sochiladi. Bu go‘yo quyosh botganida yulduzlar paydo bo‘lgani kabidir», – deb yozgan edi yoshgina shoir.

1457-yilda Abusaid Mirzo taxtga chiqdi. Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxt uchun kurashga tushib ketdi. Alisher Mashhad madrasalarida o‘qishni davom ettirdi.

U Hirotga 1464-yilda keladi, lekin ko‘p o‘tmay Samarqandga ketishga majbur bo‘ladi. Samarqandda u 1469-yilga qadar yashadi. Temuriylarning bosh shahri buyuk shoir hayotida o‘chmas iz qoldirdi. Bu haqda u ko‘p yozgan.

Nihoyat, Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxtga chiqishi bilan uni Hirotga chaqirib oladi va muhrdor qilib tayinlaydi. 1472-yildan vazirlik martabasiga ko‘tariladi, 1487–1488-yillarda Astrobodda hokim bo‘ladi. Umrining oxiriga qadar sultonning eng yaqin kishisi bo‘lib qoladi. Shu yillari mamlakat osoyishtaligi, yurt obodligi yo‘lida ulkan ishlarni amalga oshiradi.

Alisher Navoiy umr bo‘yi badiiy ijod bilan ham shug‘ullandi. Yettita she‘riy devon tuzdi. Nizomiy Ganjaviyning besh dostonidan tarkib topgan «Panj ganj» («Besh xazina»)ga javob sifatida o‘zining mashhur «Xamsa»sini yozdi. O‘ndan ortiq nasriy asar yaratdi. Bu asarlar, mana, besh asrdan oshibdiki, mumtoz adabiyotimizning cho‘qqisi bo‘lib turibdi.

Buyuk shoir 1501-yilning 3-yanvarida Hirotida vafot etdi.

«HAYRAT UL-ABROR» DOSTONIDAN

O‘NINCHI MAQOLAT

Har kishikim, tuzluk erur peshasi,
Kajrav esa charx, ne andeshasi?!

O‘qki, tuz o‘ldi tayaroni aning,
Bo‘lsa yer egri, ne ziyoni aning?

Yo‘l necha tuz, yo‘lchig‘a maqsad qarib,
Xamlig‘idin tushsa yiroq yo‘q ajib.

Nay tuz uchun istar ani ahli hol,
Chun tuz emas, egri ko‘rar go‘shmol.

Nayza bo‘lub tuzlugidin sarbaland,
Chirmosh uchun bandg‘a qolib kamand.

Sham’ bo‘yi tuz kelib ayvon aro,
Shohidi bazm o‘ldi shabiston aro.

Egri uchush birla chu ko‘p aylanib,
Qaydaki parvona borib o‘rtanib.

Sarvkim, ul to‘g‘ri chekib qomatin,
Ko‘rmayin osibi xazon ofatin.

Chirmashibon sunbuli tar bog‘ aro,
Egrilik oning yuzin aylab qaro.

Tuz durur egri qili to soz erur,
Egri bo‘lur emdiki, nosoz erur.

Bo‘ldi chu mistar xatig‘a tuz raqam,
Boshini olmas raqamidin qalam.

Bir xati gar egri tushar bir nuqat,
Nusxada har safhadadur egri xat.

* * *

Rostqalam xalq erurlar salim,
Egri durur xatki, emas mustaqim.

Rostdur ul kim, nazari to‘g‘ridur,
Kim iligi egridur, ul o‘g‘ridur.

Bo‘lsa ilik egrilik ichra samar,
El ani kesmakda tuz etgay magar.

Ko‘zki erur egri aning xilqati,
Birni iki ko‘rmak erur san’ati.

Har kishikim, istasa tuzlukka g‘avr,
Angladik onikim, erur ikki tavr:

Bir buki, tuz bo‘lsa kishining so‘zi,
Yo‘q so‘zikim, ham so‘zi-yu ham o‘zi;

Bir buki, yolg'ong'a taassuf bila,
To'g'ri degay so'zni takalluf bila.

Yaxshidur avvalg'isi xud begumon,
Lek ikkinchisi ham ermas yomon.

Har kishi yolg'onni desa, lek kam,
Bo'lg'ay edi kosh bu davronda ham.

Lek bu chinlikki, Haq etmish ato,
Ko'rki ulus ollida uldur xato.

Ulki xato so'ziga oyin erur,
Zu'mida ulkim, bu xato chin erur.

Kimki bu davronda qilur rostliq,
Yo'qtur ishi g'ayri kam-u ko'stliq.

Davr chu kajlikka qilur iqtizo,
Sen tilasang rost, emastur rizo.

Egri-yu tuz vasfi muhaqqaq durur,
Botil erur egri-yu tuz haq durur.

Sham'ki, tuzluk bila masrur erur,
Garchi kuyar boshtin ayoq nur erur.

Barqki, egrilik o'lubtur xo'yi,
Garchi yorur, lek borur yer quyi.

To reja chekmas yeriga bog'bon,
Bog' hamon zebda jangal hamon.

Molasiz ul tuxmki, dehqon sochar,
Suvni teng ichmas necha yakson sochar.

Necha musattah esa ko'zgu yuzi,
Tuz ko'runur shohidi mahro' yuzi.

Xud yuzi garchi musayqal durur,
Girdi uzor anda mutavval durur.

Tuz ko‘runur mehr chu turg‘on suda,
Egri bo‘lur ishtarak urg‘on suda.

Sahv ila yolg‘on demak ermas hisob,
Bilgach ani chunki qilur ijtinob.

Ulki shior ayladi yolg‘on demak,
Bo‘lmas ani er-u musulmon demak.

Nechaki jahd aylasa kozib kishi,
Bir-ikki dast ilgari borg‘ay ishi.

G‘ofil esa xalq bu ahvoldin,
Voqif erur Tengri xud ul holdin.

Elga necha maxfi esa bu sifat,
Zohir etar yolg‘on o‘zin oqibat.

Kizb qilur burnog‘i subh oshkor,
Nurini ko‘rkim, nechadur poydor...

Har kishi ont ichti sharorat bila,
Kizb esa daf’ o‘ldi kaforat bila.

Kimki o‘zi ayladi yolg‘on so‘zin,
Kizb, der el, chin desa, qolg‘on so‘zin.

Ranjg‘a solg‘on bu xasorat oni,
Aylamas ozod kaforat oni.

Kimsaga yolg‘onchi debon qolsa ot,
Bu ot ila chorlasalar o‘z-u yot.

Sidq xitobi yana yonmas anga,
Chin desa ham, xalq inonmas anga.

Kimki chini el aro yolg‘on durur,
Yolg‘oni chinlikka ne imkon durur?

Necha zarurat aro qolg‘on chog‘i,
Chin demas ersang, dema yolg‘on dog‘i.

Bor edi bir beshada bir tund sher,
Vahshat aro ko‘k asadidek daler.

Chun bo‘lur erdi bolalab zavqnok,
Mo‘r bolasin qilur erdi halok.

Tishlabon ul moyayi payvandini,
Og‘zida asrar edi farzandini.

Bor edi durroje o‘shul beshada,
Sheri jayon vahmidin andeshada.

Sherki tishlab bolasin dam-badam,
Beshada har yon qo‘yar erdi qadam.

Yetgach aning boshi uza nogahon,
Fir eta uchsa edi ul notavon.

Vahm ila seskanmak o‘lub sher ishi,
O‘lturur erdi bolasig‘a tishi.

Tish bila aylab bolasi yorasin,
Yora etib o‘z jigari porasin.

Doyim anga bu g‘am aro g‘am edi,
G‘am neki, motam uza motam edi.

Ko‘ngli bu ishdin bo‘lub ozorliq,
Boshladi durroj bila yorliq.

Dediki: mendin sanga yo‘q qasd-u kin,
Emin o‘l-u bil meni dog‘i amin.

Vahmni qo‘y, hamdam-u hamrozim o‘l,
Aysh-u tarab vaqti navosozim o‘l.

Men dog‘i lahning eshitib shod o‘lay,
Nag‘mang ila qayg‘udin ozod o‘lay.

Shart bukim, yetsa gazande sanga,
Solsa falak hiylasi bande sanga.

Lutf qo‘lin holinga hamdast etay,
Xasmni bir panja bila past etay.

Ko‘rguzub ixlos ishida ixtisos,
Seni aduv domidin aylay xalos.

Sher ko‘p afsun bila chun qildi jahd,
Sidq ila durroj dog‘i qildi ahd.

Andoq aro yerda ayon bo‘ldi mehr,
Kim hasad eltur edi andin sipehr.

Qaydaki orom tutub sharza sher,
Girdida durroj uchubon daler,

Boshig‘a parvoz ila gardishnamoy,
O‘ylaki sulton boshi uzra humoy.

Sher eshitib aning ilhonini,
Fahm qilib savtida yolg‘onini,

Der edi, yolg‘on demakim shum erur,
Kizb tuz el ollida mazmum erur.

Pand eshitmas edi durroji mast,
Kizbdin etmas edi afg‘onni past.

Bir kun aning qasdig‘a bir saydgar,
Hodisa domin yoyib erdi magar.

Dona bila suv sari qilg‘och xirom,
Tortti sayyod aning ustiga dom.

Qichqiribon dom aro ul muftalo,
Necha dedi: «Dod! Meni tuttilo!»

Sher qulog‘ig‘a yetib ul maqol,
Savtini doying‘idek etti xayol.

Ko‘p eshitib erdi bu yolg‘onini,
O‘yla gumon etti chin afg‘onini.

Har nechakim rost fig‘on ayladi,
Sidqini ham kizb gumon ayladi.

Maxlasig‘a aylamadi iltifot,
Toki anga munqati’ o‘ldi hayot.

Har kishikim rostni bexost der,
Aytsa yolg‘on dog‘i el rost der.

So‘zda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nag‘mag‘a tahsin degil.

O‘NINCHI MAQOLAT

(Nasriy bayoni¹)

Har kim o‘ziga to‘g‘rilikni odat qilgandan keyin charxning teskari aylangani bilan uning nima ishi bor?! O‘qning² uchishi to‘g‘ri bo‘lgandan so‘ng yerning egriligining unga nima ziyoni bor?!

Yo‘l qancha to‘g‘ri bo‘lsa, maqsad shuncha yaqin, yo‘l egri bo‘lsa, maqsad uzoqlashganiga ajablanish o‘rinsiz. Nay to‘g‘ri bo‘lgani uchun so‘fiylar uni yaxshi ko‘rishadi; to‘g‘ri bo‘lmasdan egri bo‘lsa, tanbeh uchun qulog‘i buraladi. Nayza to‘g‘ri bo‘lganidan doim boshi yuqori; arqon esa chirmash bo‘lgani uchun bog‘lashga ishlatiladi.

Ayvonda yonayotgan shamning bo‘yi to‘g‘ri bo‘lgani sababli u kechasi qorong‘ida bazmning shohidiga aylandi. Egri uchish qilib parvona ko‘p aylangani uchun oxiri sham o‘tiga urilib yonib ketdi. Sarvning qomati to‘g‘ri bo‘lgani uchun xazon kulfatidan ofat ko‘rmay, doim ko‘m-ko‘k. Bog‘dagi toza sunbul har narsaga chirmashib o‘sgani uchun egrilik uning yuzini qora qildi. Sozlangan torning qili to‘g‘ri bo‘ladi; egri bo‘ldimi, sozlanmagani.

¹ Nasriy bayon muallifi professor Abduqodir Hayitmetov.

² Yoyning o‘qi ko‘zda tutiladi.

Mistarning¹ chizig‘iga yozuv to‘g‘ri kela bergach, qalam boshini ko‘tarmasdan yozgani yozgan. Uning bitta chizig‘i egri bo‘lsa, xatga bitta dog‘ tushadi; ko‘chirilayotgan nusxada esa har sahifada qiyshiq xat bo‘ladi.

Xatni to‘g‘ri yozadigan kishilar haqiqiy sog‘lom kishilardir; xat agar egri yozilgan bo‘lsa, demak, yozgan odam ham to‘g‘ri emas. Kimning qarashi to‘g‘ri bo‘lsa, o‘sha haq. Kimning qo‘li egri bo‘lsa, o‘zi ham o‘g‘ri bo‘ladi. Kimki qo‘li egrilik bilan foyda topgan bo‘lsa, xalq uning qo‘lini kesib to‘g‘ri qiladi.

Ko‘z tug‘ilishidan egri bo‘lsa, uning odati bittani ikkita qilib ko‘rsatishdir.

Kimki to‘g‘rilik yo‘lini bilmoqchi bo‘lsa, bilsinki, bu ikki xil bo‘ladi. Biri shuki, kishining so‘zi to‘g‘ri bo‘lsa, uning so‘zi bilan birga o‘zi ham to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Yana biri shuki, yolg‘on gapni ba‘zilar taassuf bilan, uyalganidan to‘g‘ri deydi. Oldingisi, hech shubhasiz, yaxshi, lekin ikkinchisi ham yomon emas. Kishi yolg‘onni gapirsa ham kam gapirsa! Qani endi shunday odam bizning zamonda ham topilsa.

Lekin odamlarga Xudoning o‘zi ato qilgan bu to‘g‘rilik, qara, ularning oldida xato bo‘lib ko‘rinadi. So‘zlashda xato gapirishga o‘rgangan odam noto‘g‘ri fikrni to‘g‘ri deb gumon qiladi. Kimki bu davrda to‘g‘ri gapirishga odatlangan bo‘lsa, u kambag‘allik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi. Bu davr istagi egrilik bo‘lgani uchun sen haqiqatni talab qilsang, unga yoqmayсан.

Egrilikning ham, to‘g‘rilikning ham o‘z haqiqiy ta‘rifi bor: yolg‘on – egrilikdan, to‘g‘rilik – haqiqatdan iborat. Sham o‘z to‘g‘riligi bilan xursand; boshdan oyoq kuysa ham, u nurga aylanadi. Yashin egrilikni odat qilgan bo‘lib, hamma yoqni yoritsa-da, yerning ostiga kiradi. Bog‘bon o‘z yeriga reja tortmas ekan, bog‘ning ko‘rinishi changalzorning ko‘rinishiga o‘xshab qoladi. Dehqon agar mola bosmasdan urug‘ sochsa, qancha bir xil sochmasin, ekini baribir suvni tekis ichmaydi. Oynaning

¹ **Mistar** – chizg‘ich, lineyka.

yuzi qancha tekis bo‘lsa, oy yuzlining yuzi ham shuncha to‘g‘ri ko‘rinadi. Temir qalpoqning yuzi qancha sayqallangan bo‘lmasin, yuzning tasviri unda cho‘zilgan holda aks etadi. Sokin turgan suvda quyosh to‘g‘ri aks etadi, chayqalgan suvda esa egri ko‘rinadi. Xato bilan yolg‘on gapirish hisobga kirmaydi, chunki uning yolg‘onligi bilingach, undan qochiladi.

Kimki yolg‘on gapirishni odat qilgan bo‘lsa, uni er kishi-yu musulmon deb bo‘lmaydi. Yolg‘onchi o‘z gapini o‘tkazish uchun qancha urinmasin, u o‘z gapini bir-ikki marta o‘tkaza oladi, xolos. Uning bu ishidan xalq g‘ofil bo‘lsa ham, lekin Tangri o‘zi bu holdan voqif. Bu xususiyat elga qancha maxfiy bo‘lmasin, yolg‘on baribir o‘zini oxirida ma‘lum qiladi. Yolg‘on tong o‘zini qancha oshkor qilsa ham uning nurlari, kuzat, baribir uzoq turmaydi... Kimki qizishib turib ont ichgan bo‘lsa, onti yolg‘on bo‘lsa, aybi yuvilib ketadi. Kimki o‘zini yolg‘onchi sifatida tanitgan bo‘lsa, rost gapirsa ham xalq uning hamma gapini yolg‘on hisoblaydi. Bu xususiyat uni doim qiynoqda saqlaydi. Hech narsa bilan u bu qiynoqdan qutula olmaydi. Kimki yolg‘onchi deb nom chiqargan bo‘lsa, o‘zinikilar ham, begonalar ham uni shu ot bilan chaqirar ekanlar, to‘g‘rilik nomi unga hech qaytib kelmaydi. Rost gapirsa ham xalq unga inonmaydi. Kimning chin gapi el orasida yolg‘on deb topilar ekan, yolg‘onni chinga aylantirish imkoni bormi?!

Qanday bir majburiy sharoitda qolganingda ham, chin so‘zni gapirishning iloji bo‘lmasa, yolg‘onni ham gapirma.

SHER BILAN DURROJ

(Nasriy bayoni)

To‘qayda bir yirtqich sher bor edi. Vahshatda osmon sheridek qo‘rqmas edi. U har safar bolalaganda zavqqa to‘lar, biroq chumolilar uning bolasini talab o‘ldirishardi. Shuning uchun u o‘zining ajralmas bu boyligi – farzandini og‘zida tishlab asrar edi.

O'sha to'qayda bir durroj¹ ham bo'lib, bu yirtqich sherning vahmidan doim qo'rquvda edi. Sher bo'lsa bolasini og'zida tishlab, dam-badam to'qayning goh u yog'iga borardi, goh bu yog'iga. Sher durroj pisib yotgan joyga borib qolsa, bu notavon pIRR etib uchar, sher qo'rqanidan seskanib ketar, bolasiga ham tishi botib ketardi. Tishi bilan o'z bolasini, o'z jigarporasini yarador qilardi.

Doim unga shu g'am ichida g'am, g'am emas, motam ustiga motam edi. Bu tashvishdan ko'ngli ozor topib, u durroj bilan o'rtoq bo'la boshladi. U dedi:

– Mening senga hech qasdim, dushmanligim yo'q. Xotirjam bo'lib, meni o'zingga ishonchli do'st deb bil. Qo'rqishni yig'ishtir, hamdamim, sirdoshim bo'l; aysh va xursandlik vaqtida birga kuylashadiganim bo'l. Men ham sening kuylaringni eshitib, shod bo'lay; nag'malaring bilan qayg'udan ozod bo'lay. Shart shuki, senga bir ziyon yetsa, falak seni hiyla bilan bandga solsa, marhamat qo'lini senga yordam uchun cho'zay, bitta panjam bilan dushmani yerga barobar qilay. Sadoqat masalasida o'zimni ko'rsatib, seni dushman tuzog'idan xalos aylay.

Sher ko'p sehr bilan (o'z fikrini tushuntirishga) tirishdi, ham sadoqatli bo'lishga ahd qildi. Oralarida bir-birlariga shunday muhabbat paydo bo'ldiki, bunga osmonning o'zi ham hasad qilardi. Qayerda yirtqich sher dam olib yotsa, atrofida durroj bemalol uchib yurardi. Sultonning tepasida humo qushi aylanganday, sher boshida durroj aylanib parvoz qilardi. Sher uning sayrashini eshitib, kuyida yolg'on borligini fahm qilib, der edi:

– Yolg'on gapirma, yomon bo'ladi. To'g'rilar oldida yolg'on qoralanadi.

Durroj pandni eshitmas, o'zi bilan o'zi mast, ataylab fig'onini hech pasaytirmas edi.

Bir kun bir ovchi uni tutish uchun o'z tuzog'ini yoygan edi, u don bilan suvni ko'rib, uning oldiga borgach, ovchi uning ustiga

¹ **Durroj** – kaptarning bir turi, qirg'ovul.

tuzoqni tortdi. Tuzoqda u qichqirib, bir necha bor: «Dod, meni tutdilar!» – dedi.

Bu soʻz sher qulogʻiga eshitildi, lekin uning bu ashulasini har galgidek yolgʻon deb oʻyladi. Bunaqa yolgʻonlarini koʻp eshitgani uchun chin afgʻonini ham yolgʻon deb gumon qildi. Qancha u rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolgʻon deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot koʻrsatmadi; natijada uning hayoti qirgildi. Kimki xohlamasa ham rost gapirsa, yolgʻon gapirganida ham xalq uni rost deydi.

Soʻzda, Navoiy, nima desang ham rostni gapir; rostni kuylagan ohanglarga tahsin ayt.

«HAYRAT UL-ABROR» DOSTONIDA TOʻGʻRILIK VA EGRILIK TOʻGʻRISIDA

Alisher Navoiyning «Xamsa» asariga kirgan birinchi doston «Hayrat ul-abror», yaʼni «Yaxshi kishilarning hayratlanishi» deb nomlanadi. Mazkur doston 63 bob, 20 ta maqolatdan tashkil topgan. Har bir maqolat bir mavzuga bagʻishlangan boʻlib, shoir, avvalo, oʻquvchini bu mavzu bilan tanishtiradi. Soʻngra oʻsha mavzuga munosabat bildirib, uni har jihatdan tasvirlaydi. Oʻquvchining tasavvurlari aniq boʻlishi uchun juda koʻp qiyoslar, obrazli oʻxshatmalar keltiradi va eng soʻngida mavzuga mutanosib ibratli hikoyat bayon qiladi.

Biz koʻrib oʻtmoqchi boʻlgan oʻninchi maqolat ham xuddi shunday qurilishga ega. Dostonning bu maqolati rostlik, toʻgʻrilik tushunchalariga bagʻishlangan.

Bobomiz har bir inson oʻziga toʻgʻrilikni odat qilmogʻi haqida soʻz yuritarkan, turli narsa va hodisalarning, kundalik turmushda ishlatiladigan juda koʻp buyum va jihozlarning toʻgʻri va egri xususiyatlarini solishtiradi. Masalan, biron manzilga bormoqchi boʻlsangiz, oʻsha yerga eltuvchi toʻgʻri yoʻl boʻlsa-yu, siz aylanma yoʻldan yursangiz, albatta, manzilga kechroq yetasiz. Sham oʻzi

to‘g‘ri bo‘lgani holda, uni tikka qo‘yib yondirasiz. Atrofga shu‘la sohib, kishilarga uzoq vaqt yorug‘lik beradi. Shuning uchun ham u kerakli narsa sifatida e‘zozlanadi, ehtiyot qilinadi. Shu‘laga intilgan parvona – maydagina kapalak uning atrofida aylanib, egri harakatlar qilgani uchun o‘sha shu‘laga urilib yonib ketadi. Yoki rubob, dutor, tor kabi cholg‘ularga e‘tibor qilsangiz, cholg‘uchilar ulardan yoqimli kuylar chiqarish uchun sozlab olishadi. Ya‘ni torni tarang tortishadi. Tor egri holatda tursa, cholg‘u sozlanmagan bo‘ladi, demak, unda kuyni yaxshi ijro etib bo‘lmaydi. Shoir bu qiyos orqali odamlar to‘g‘ri yurib, to‘g‘ri ish tutsalar, o‘zgalarga ham, o‘zlariga ham foyda keltiradilar; ulardan manfaat ko‘rgan kishilarning hurmatini qozonadilar; qayerda bo‘lmasin, izzat ko‘radilar, deydi. Aksincha, to‘g‘ri ish yuritmay, biror yomon g‘araz bilan har xil aylanma, egri harakatlar qilsalar, ularning holi voy, xuddi parvonadek kuyib-yonib qoladilar. Egrilik borib-borib har xil yomon illatlarga yetaklaydi. Fikri egri bo‘lgan, Xudodan, qonundan qo‘rqmaydigan odam hamma ishni o‘zim xohlaganimcha qilaverishim mumkin, deb hisoblaydi. Birovlarning narsasiga, mol-mulkiga ko‘z tikadi, o‘g‘rilikdan hayiqmaydi.

Islom dini aqidalari bilan yashagan davlatlarda qadim zamonlardan o‘q qo‘li egri, o‘g‘ri odamlarning qo‘lini kesib, jazolashgan. Navoiy bobomiz yashagan davrda ham shunday tartib hukmron bo‘lgan. Shoir dostonida ana shu jazo usulini nazarda tutib, xalq qo‘li egri odamlarning qo‘lini kesib «to‘g‘rilaydi», deydi. Kimki to‘g‘rilik yo‘li qanday ekanligini bilmoqchi bo‘lsa, bu yo‘l ikki xil bo‘ladi, deb aytadi. Birinchisi, to‘g‘riso‘z odam. Agar u to‘g‘ri so‘zli bo‘lsa, uning ishi, o‘zi ham to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Ikkinchi toifa kishilar andisha bilan, betgachoparlik qila olmay, «to‘g‘ri» deguvchilardir. Navoiy birinchi toifani to‘liq ma‘qullagan holda, ikkinchisi ham «yomon emas» deya inkor qilmaydi. Chunki bunday kishilar asli egri maqsadlilar emas. Ular yaxshilik ko‘zlab, murosamadora ma‘nosida, azbaroyi ezgu niyatda yolg‘onni

«to‘g‘ri» deydilar. Albatta, iloji boricha yolg‘onni gapirmagan ma‘qul. Ammo sharoit majbur etsa, toza ko‘ngilda ish bitmog‘i uchun yolg‘onni tasdiqlash ayb emas. Shu o‘rinda shoir o‘z zamonasidan biroz noliydi. Odamlar rostgo‘ylikdan chekinayotgani, yolg‘on-yashiq kuchayib ketayotganidan xavfsiraydi. Xudoning buyurgan amallari to‘g‘ri, deb bandalariga ko‘rsatgan yo‘riqlarini noto‘g‘ri tushunuvchilar bor. Xato gapirishga o‘rgangan odam noto‘g‘ri fikrni to‘g‘ri deb qabul qiladi. Shundanmi, shoir o‘z atrofini qamragan odamlardan to‘g‘ri, rost gapirgani qashshoqlik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi, deydi. Barcha jamoa istagi egrilik bo‘lsa, sen o‘z haqligingni isbotlashga har qancha urinma, baribir hech narsa qilolmaysan hamda ularga yoqmaysan. Zero, egrilikning ham, to‘g‘rilikning ham o‘z ta‘rifi bor. Egrilik yolg‘ondan paydo bo‘ladi, to‘g‘rilik haqiqatdan. Demak, muallif, yolg‘on so‘zlash, yolg‘on harakat qilish egrilikka olib keladi, deb hisoblaydi. So‘zining isboti uchun bog‘bon va dehqonning ishini misol keltiradi. Bog‘bon yaratajak bog‘ini reja bo‘yicha, ya‘ni daraxtlarni bir tartibda ekib, parvarish qilmasa, har yerda tarvaqaylab, qiyshiq-qing‘ir o‘sgan daraxtlar bog‘ni changalzorga aylantiradi. Dehqon esa urug‘ sochadigan yerini shudgor qilib, so‘ng mola bosmasa, ya‘ni tekis qilib olmasa, sochgan urug‘i bir xilda unib chiqmaydi. Chunki notekis yerda ekinlar bir xil sug‘orilmaydi. Ba‘zi joylarga suv ko‘proq tushadi, ba‘zi joylarga esa kamroq. Xuddi quyosh ham sokin turgan suvda to‘g‘ri va to‘la aks etsa, chayqalgan suvda nurlar sinib egri ko‘ringandek. Demak, hamma tirik jonzot batartiblikdan, reja va to‘g‘ri parvarishdan quvvat olsa, nega insonlar shulardan o‘rnak olmaydi?! Yolg‘on gapiradi va egri yuradi. Agar bilmagan holda yolg‘on so‘zlansa, so‘ng bilgach, undan qochilsa, buni ayb deb bo‘lmaydi. Chunki o‘sha odam baribir to‘g‘ri yo‘lga tushib oladi-da. Bu bilan hazrat Navoiy inson hayotda adashishi, chalg‘ib qolishi mumkin, lekin vaqti bilan o‘z xatosini anglasa va bundan afsuslanib, uni tuzatishga urinsa, u holat kechiriladi, deb tushuntiradi.

Ammo yolgʻon gapirish odatga aylangan boʻlsa, mana bu yomon, kechirilmaydigan gunoh. Agar majbur boʻlib qolganingda ham rost gapni aytishning iloji boʻlmasa, yolgʻonni ham gapirma, deydi. Shu tariqa yolgʻonning kishilar tabiatidagi yaramas va badbin illatligini, uning oqibatlarini qator qiyos-u oʻxshatishlar bilan qoralab kelib, muallif asar badiiy qurilmasiga koʻra bu oʻrinda ham majoziy bir hikoyatga murojaat qiladi. Yaʼni «Sher bilan durroj» haqidagi ramziy rivoyatni keltirib, oʻz fikrlarining yanada taʼsirliroq boʻlishiga erishadi.

Savol va topshiriqlar

1. Alisherning bolalik yillari toʻgʻrisida nimalarni bilasiz?
2. Alisher Navoiyning oʻrta yoshlik yillari hayoti va ijodi haqida soʻzlang.
3. «Hayrat ul-abror» hozirgi tilimizda qanday tarjima qilinadi va bu asarning asosiy xususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?
4. Oʻninchi maqolatdagi «Rost soʻz taʼrifida» qismida shoir qanday fikrlarni ilgari suradi?
5. Sham bilan parvona, sozlangan va sozlanmagan cholgʻuning toʻgʻrilik va egrilikka qanday aloqasi bor?
6. Qoʻli egri odamni qayerda, qachon va qanday jazolaganlar?
7. «Sher bilan durroj» hikoyatining gʻoyaviy mazmuni haqida soʻzlang.
8. Ahil yashash, qoʻshnichilik munosabatlari haqida oʻz tushunchalaringizni soʻzlang.
9. Qanday illatlar durrojni fojiaga olib keldi va nima uchun doʻsti yordamga kelmadi?
10. Rostgoʻylik, toʻgʻrilik fazilatlarining insonlar uchun ahamiyatini qanday tushunasiz?

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Navoiy. Mukammal asarlar toʻplami. 7-jild. – T.: «Fan», 1991.

Zahiriddin Muhammad BOBUR

(1483–1530)

Bobur ham shoh, ham shoirdir. «Bobur» arab tilida «sher» degani. Chindan ham u bu nomga munosib shaxs edi. U tariximizning murakkab bir davrida yashadi. Qudratli temuriylar saltanati yemirilib, oʻrniga shayboniylar kelayotgan davr edi. Yurt jang-u jadallar ichida qolgandi. Shunday bir paytda oʻz yurtiga sigʻmagan temuriyzoda Bobur Hindistonga bosh olib ketdi. U yerda buyuk saltanatga asos soldi. Oʻz jasorati va adolati bilan olis hind xalqi qalbidan joy oldi, uning mehrini qozondi. Boburning avlodlari hind diyorida uch yuz yildan ortiqroq hukmronlik qildilar.

Bobur didi va zavqi baland shoir edi. U goʻzal gʻazallar yozdi. Ruboiyning tengsiz namunalarini yaratdi. Koʻrgan-kechirgan voqealari haqida «Boburnoma» asarini yozib qoldirdi. Uning qalbi musiqaga oshno edi. U sozni goʻzal chalgan, ajoyib kuylar yaratgan, musiqa haqida ilmiy kitob yozgan shohlardan edi.

Bobur 1483-yilning 14-fevralida Andijonda tugʻildi. Otasi temuriyzoda Umarshayx Fargʻona viloyati hukmdori edi. Onasi Qutlugʻnigorxonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi.

Otasi bevaqt vafot etgach, Fargʻona hokimligi 12 yoshdagi Boburning zimmasiga tushdi. 15 yoshida bobomeros Samarqandni zabt etadi. 16 yoshida bu azim shaharni tashlab chiqishga majbur boʻladi. Keyin ham ikki marotaba bu shaharni egallashga muvaffaq boʻldi. Lekin saqlab qolish nasib etmadi. Samarqandni ham,

Andijonni ham qo‘ldan berib, tog‘- u toshlarda besh-o‘n yigiti bilan goh otliq, goh yayov yurgan paytlari ham bo‘ldi. Nihoyat, 1503-yilda Jayhun (Amu)ni kechib, Xurosonga o‘tdi. Kobul va G‘aznani qo‘lga kiritdi. So‘ng 1526-yilda Hindistonni zabt etib, boburiylar saltanatiga asos soldi.

Bobur 1530-yilning 26-dekabrida Agrada vafot etdi. Keyinroq uning xoki, vasiyatiga muvofiq, Kobulga ko‘chiriladi.

Bobur ikki she‘riy to‘plam – devon tuzgan. Bizgacha shulardan bittasi yetib kelgan. Ikkinchisining taqdiri noma‘lum. Hozirda bizning qo‘limizda uning to‘rt yuzdan ortiq she‘ri bor. Shundan ikki yuzdan ortig‘i ruboiydir.

Ruboiy sharq she‘riyatida keng tarqalgan she‘r turlaridan, to‘rtlik. Aruzning ma‘lum vaznidagina yozilgan. Bobur ruboiylari har jihatdan to‘kis, mukammal she‘riy asarlardir. Ularda Bobur hayotining manzaralari aks etadi. Shoir o‘z umrining achchiq-chuchuk kunlaridan so‘z ochadi. Mana, ayrim namunalar:

*Ko‘ngli tilagan murodig‘a yetsa kishi
Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki ish muyassar bo‘lmasa olamda,
Boshini olib bir sorig‘a ketsa kishi.*

Keling, Boburning ushbu ruboiyni yozgan holatini ko‘z oldimizga keltiraylik. U 19–20 yoshlarda, g‘ayrati dunyoga sig‘magan paytlari. Lekin Samarqandni ikki marta olib, ikki marta ham tashlab chiqishga majbur bo‘ldi. Andijon xiyonatchilar qo‘liga o‘tgan. Ikki-uch yil tog‘- u toshlarda sarson-sargardon yurdi. Nihoyat, hammasi joniga tegdi. Va yuqoridagi satrlar qog‘ozga tushdi.

Mana, yana bir holati: nihoyat u bir qarorga keldi. Amudar-yodan o‘tdi-yu bir hamla bilan Kobul va G‘azna shaharlarini jangsiz egalladi. Lekin butun ko‘ngli Amudaryoning bu tomonida, ona-Vatanida. U tirik yursa, qaytadi. Shu umid bilan yashaydi. Bobur yozadi:

*Beqaydmen-u, xarobi siym ermasmen,
Ham mol yig‘ishtirur laim ermasmen.
Kobulda iqomat etti Bobur, dersiz,
Andoq demangizlarkim, muqim ermasmen.*

Qayd – kishan. Beqayd – kishansiz, erkin. Siym – oltin, kumush. Laim – gado. Demak, garchi erkin bo‘lsam-da, oltin-kumush ilinjida yurgan pastkashlardan emasman. Uyma-uy mol yig‘ishtirib yuradigan gadolardan ham emasman. Bobur endi Kobulda qolib ketdi dersiz, yo‘q, unday demang, men uzoq qolmayman, albatta, ona yurtimga qaytaman, demoqchi bo‘ladi shoir.

Mana, yana bir ruboiysi. Bu ruboiy ham Bobur fojijalaridan so‘z ochadi, ya’ni Bobur o‘z yurtiga qaytishga qanchalik urinmasin, unga erisha olmaydi. Minglab odamlarning behuda nobud bo‘lishini istamaydi. Ko‘nglida ming bir andisha bilan Hindiston sari yuzlanadi. O‘zini dunyoda eng baxtsiz odam hisoblaydi. Chunki u ona yurtini tashlab chiqdi. Endi begona ellarda yurt so‘ramoqchi, podshohlik qilmoqchi. Bularning hammasi, uningcha, «xatolik» – xato ishlar edi:

*Tole’ yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi,
Har ishniki ayladim, xatolig‘ bo‘ldi.
O‘z yerni qo‘yib, Hind sori yuzlandim,
Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi.*

Shoir ruboiylarida Vatan sog‘inchi, ona diyorni qo‘msash mavzusi yetakchilik qiladi. Uning uchun Vatan – sevimli yor, vasl – Vatanga yetishmoq, hajr – Vatandan uzoqda bo‘lmoqdir.

*Hajringda bu tun ko‘ngulda qayg‘u erdi,
Vaslingg‘a yetishmadim, jihat bu erdi:
Ohim tutuni birla ko‘zumning yoshidin
Yo‘l balchiq edi, kecha qorong‘u erdi.*

Shoir fikriga va uning ifodasiga e’tibor qiling:

Bu kecha juda xafa edim – ko‘nglim qayg‘uli edi. Nega? Chunki senga yetisha olmadim. Nega yetisha olmadi? Keyingi ikki satrda

shoir hazil-mutoyibaga o'tadi. Fojia hazil bilan beriladi, ya'ni uning yor – Vatan vasliga yetolmagani sababi shuki, kecha qorong'i, yo'l balchiq edi. O'z navbatida «yo'l»ning «balchiq»ligi, «kecha»ning «qorong'u»ligi ham izohlangan. Yo'lning balchiqligi shoirning «ko'z yoshi»dan, kechaning qorong'iligi «ohi», «tutuni»dan edi. U shu qadar ko'p ko'z yosh to'kkanki, hamma yoq ivib, balchiq bo'lib ketgan. U shu qadar ko'p oh tortganki, og'zidan chiqqan tutun hamma yoqni qorong'i qilib yuborgan edi.

Shoirning quyidagi ruboiysida yaxshilikning sharofati, yomonlikning kasofati, vafoga vafoning, jafoga jafoning qaytajagi haqida so'z ketadi:

*Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki jafoga qilsa, jafoga topqusidur.
Yaxshi kishi ko'rmagay yomonlik hargiz,
Har kimki yomon bo'lsa, jazo topqusidur.*

Chindan ham bu uning hayotdagi shiori edi. Zamon haqsizliklari ichida yurgan shoir o'z hukmdorligi davrida yaxshiga – yaxshi, yomonga – yomon bo'lishga harakat qildi. Vafoga – vafo, jafoga jafoga qaytardi.

Bobur bugun xalqimizning sevimli farzandlaridan biridir. U haqda dostonlar, romanlar yozilgan, kinofilmlar ishlangan. Andijon va Toshkentda ulkan bog'lar barpo etilib, u joylarga Bobur nomi berilgan va haykali o'rnatilgan.

Quyida Bobur ruboiylaridan namunalari bilan tanishasiz.

RUBOIYLAR

Yod etmas emish kishini g'urbatda¹ kishi,
Shod etmas emish ko'ngulni mehnatda² kishi.
Ko'nglum bu g'ariblikda shod o'lmadi, oh,
G'urbatda sevinmas emish, albatta, kishi.

¹ **G'urbat** – g'ariblik, vatandan uzoqda bo'lish.

² **Mehnat** – azob, mashaqqat.

* * *

Ko‘pdin berikim yor-u diyorim yo‘qtur,
 Bir lahza-yu bir nafas qarorim yo‘qtur.
 Keldim bu sori¹ o‘z ixtiyorim birla,
 Lekin borurimda ixtiyorim yo‘qtur.

* * *

Ishlar bori ko‘nguldagidek bo‘lg‘usidur!
 In‘om-u vazifa – bori buyrulg‘usidur!
 Ul g‘alla-yu mahmilki², deb erding, bildim,
 Mahmilg‘a bo‘yu g‘alladin uy to‘lg‘usidur!

* * *

Jismimda isitma kunda mahkam bo‘ladur,
 Ko‘zdin uchadur uyqu chu oqshom bo‘ladur.
 Har ikkalasi g‘amim bila sabrimdek,
 Borg‘on sori bu ortadur, ul kam bo‘ladur.

* * *

Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,
 Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!
 Sarrishtayi ayshdin³ ko‘ngulni zinhor
 Uz, oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!

* * *

Ey bodi sabo⁴, ayla Xurosong‘a guzar⁵,
 Mendin degil ul yori parishong‘a xabar.
 Necha safar o‘z ko‘nglung uchun qilg‘aysen,
 Emdi bizing uchun ayla bu yong‘a safar.

¹ **Sori** – sari, tomon.

² **Mahmil** – 1. Tuya va boshqa ulov ustiga o‘rnatilgan, odam o‘tiradigan, usti yopiq kajava. 2. Kajavadagi yuk.

³ **Sarrishtayi aysh** – maishat; turmush tutumi.

⁴ **Bodi sabo** – tong shamoli, mayin shabada.

⁵ **Guzar** – o‘tish, kechish.

* * *

Ahbob¹, yig‘ilmoqni farog‘at tutungiz!
Jam‘iyatingiz borini davlat tutungiz!
Chun gardishi charx bu durur, Tangri uchun
Bir-birni necha kun g‘animat tutungiz!

* * *

Kim bor anga ilm tolibi – ilm kerak.
O‘rgangani ilm tolibi ilm kerak!
Men tolibi ilm-u tolibi ilme yo‘q,
Men bormen ilm tolibi – ilm kerak.

* * *

Har yerda gul bo‘lsa – tikan bo‘lsa, ne tong?!
Har qandaki may durdidan bo‘lsa, ne tong?!
She‘rimda agar hazil, agar jid, kechurung,
Yaxshi borida agar yomon bo‘lsa, ne tong?!

* * *

Yo qahr-u g‘azab birla meni tufroq qil!
Yo bahri inoyatingda mustag‘roq² qil!
Yo Rab, sengadur yuzum qaro gar oq qil,
Har nav’ sening rizong erur, andoq qil!

* * *

Ey yel, borib ahbobqa nomimni degil!
Har kim meni bilsa, bu payomimni³ degil!
Mendin demagil gar unutulg‘on bo‘lsam,
Har kimki, meni so‘rsa, salomimni degil!

¹ **Ahbob** – do‘stlar, yorlar.

² **Mustag‘roq** – g‘arq bo‘lgan, cho‘mgan, cho‘kkan.

³ **Payom** – xabar, darak.

* * *

Sen gulsen-u men haqir bulbuldurmen,
Sen shu'lasen, ul shu'lag'a kuldurmen.
Nisbat yo'qdur, deb ijtinob¹ aylamakim,
Shohmen elga, vale senga quldurmen!

* * *

Jonimda mening hayoti jonim sensen,
Jismimda mening ruhi ravonim sensen.
Boburni seningdek o'zga yo'q yori azizi,
Alqissaki, umri jovidonim² sensen.

* * *

Davron meni o'tkardi sar-u somondin,
Oyirdi meni bir yo'li xonumondin.
Gah boshima toj, gah baloyi ta'na,
Nelarki boshimg'a kelmadi davrondin.

* * *

Ey, oy yuzung olida quyosh sharmanda,
Shirin so'z-u yaxshi xulqungga men banda,
Hijronda necha noma bila so'zlashaling,
Yo sen beri kel, yo men borayin anda.

Savol va topshiriqlar

1. Bobur kim? Uning ota-bobolari, avlodlari, tariximiz, madaniyatimizdagi xizmatlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Boburning tarjimaiy holi haqida so'zlab bering.
3. Ruboiy haqida ma'lumot bering. Bobur ruboiylari haqida nimalar deya olasiz?

¹ **Ijtinob** – yiroqlashish, saqlanish, tortinish, chekinish.

² **Umri jovidon** – abadiy yashash, boqiy umr.

4. Bobur Mirzo katta bir saltanatning egasi, istagan narsasiga erishish imkoniyati bor shaxs bo‘lmasin, uning «G‘urbatda sevinmas emish, albatta, kishi» deb aziyat chekishini qanday izohlash mumkin?
5. «Beqaydmen-u, xarobi siym ermasmen» ruboiysida qanday fikr ilgari surilmoqda? Shoir nima demoqchi?
6. «Tole’ yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi» deb boshlanuvchi ruboiysida nega shoir o‘zini «tole’siz» (baxtsiz) hisoblaydi? Uning nazaridagi baxtli odam kim?
7. «Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur» deb boshlanuvchi ruboiysi mazmunidan kelib chiqib, shoirning adolat haqidagi qarashlari to‘g‘risida nima deya olasiz?
8. Mustaqillik yillari Zahiriddin Muhammad Bobur merosini targ‘ib etish va ulug‘ vatandoshimiz xotirasini e’zozlash borasida qanday ishlar amalga oshirilganini gapirib bering.
9. «Bobur – shoh va shoir» mavzusida yozma ishga tayyorlaning.

Foydalanilgan asosiy manba:

Bobur. Devon. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.

Muhammad Aminxo‘ja MUQIMIY

(1850–1903)

O‘n to‘qqizinchi asrning ikkinchi yarmi va yigirmanchi asrning boshlarida ravnaq topgan milliy uyg‘onish adabiyotining zabardast vakillaridan biri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiydir.

Muhammad Aminxo‘ja Mirzaxo‘ja o‘g‘li Muqimiy 1850-yilda Qo‘qon shahrida Bekvachcha mahallasida, novvoy oilasida tug‘ilgan.

Muqimiy dastlab o‘z mahallasidagi mulla Abduxalil maktabida tahsil oladi. Shoirning ilm o‘rganishi va badiiy ijodga erta qiziqishida uning validasi, qobiliyatli ayol Oyshabibi aytib bergan ko‘plab ertak va qo‘shiqning ta‘siri kuchli bo‘lgan.

Muqimiy dastlab Qo‘qondagi «Hokim oyim» madrasasida ta‘lim oladi. 1872–1873-yillarda Buxoroga borib, u yerdagi «Mehtar anbar» madrasasida o‘qishni davom ettiradi. 1876-yilda o‘qishni tamomlab, Qo‘qonga qaytadi. Uylanadi. Shoir dastlab yer qurilishi mahkamasida mirzalik, so‘ngra Sirdaryo yoqasida joylashgan Oqjardagi paromda pattachilik qiladi.

Moddiy muhtojlik Muqimiy oilasining buzilishiga olib keladi. Xotini o‘g‘lini onasiga tashlab, boshqa kishiga turmushga chiqadi. Shoir o‘z ota hovlisini tark etib, shu mahallada joylashgan Hazrat madrasasidan bir hujra oladi. Shu «hujrayi tang va torlikda bekaslik va g‘ariblik chirog‘ini yoqib» muhtojlikda umr o‘tkazadi.

Muqimiy hayotini mutolaa va ijod qilishga bag‘ishlaydi. Zamonasining yetuk xattotlaridan bo‘lgan Muhammad Yusuf

xattotdan ta'lim olib, xushxat kotib bo'lib yetishgan Muqimiyga xattotlik asosiy kasb va tirikchilik manbai bo'lib xizmat qiladi.

Bu davrga kelib Muqimiy o'zining jo'shqin lirikasi va davrning hukmron ijtimoiy guruhlarini achchiq tanqid ostiga oluvchi hajviy asarlari, yumorlari bilan shuhrat qozonadi. O'z davri adabiy harakatining yetakchilaridan biriga aylanadi. Muqimiy Qo'qonda Furqat, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir, G'aribiy, Nasimiy, Mavlaviy va boshqa shoirlardan tashkil topgan yirik adabiy guruhga boshchilik qiladi.

1885–1886-yillarda shoirning otasi Mirzaxo'ja vafot etadi. Oilani boqish shoir zimmasiga tushadi. Muqimiyning ahvoli yanada mushkullashadi. Shoir bu ahvoldan qutulish yo'llarini izlaydi. Shu sababdan bo'lsa kerak, 1887–1888-yillarda Qo'qonni tark etib, Toshkentga boradi. 1892-yilning boshlarida shoir ikkinchi marta Toshkentga yo'l oladi. Muqimiy Toshkent safari vaqtida ota yurtidagi qarindosh-urug'larini topadi, do'stlar orttiradi. Muqimiy Farg'ona vodiysining shahar va qishloqlariga ham bir necha marta sayohatga chiqadi.

Muttasil davom etgan moddiy muhtojlik, kamsitish va ta'qiblar shoir sog'lig'iga ta'sir qilgan edi. 1898–1899-yillarga kelib Muqimiy tez-tez kasalga chalinib, 4–5 oylab yotib qoladi va xastalik tufayli 1903-yilda 53 yoshida, ayni ijodiy kamolotga yetgan paytda vafot etadi.

Muqimiy lirikaning g'azal, muxammas, murabba', masnaviy, ruboiy, tuyuq, fard kabi janrlarida barakali ijod qildi. Bu adabiy shakllarning takomiliga ham jiddiy hissa qo'shdi.

O'z davri adabiyotida sayohatnoma janrining shakllanishi va takomilga erishuvida hassos shoirimiz Muqimiyning xizmati, ayniqsa, katta.

Muqimiy do'stlari taklifi bilan Farg'ona vodiysi bo'ylab tez-tez sayohatga chiqar, ko'rgan-kechirganlarini barchaga tushunarli, ravon shaklda qog'ozga tushirardi. Bizgacha uning Qo'qondan Shohimardonga; Qo'qondan Farg'onaga; Qo'qondan Isfaraga

tomon qilgan sayohatlari taassurotlari yetib kelgan. Ular shunchaki yo‘l taassurotlarining yozma hisoboti emas, albatta.

Avvalo, shoir sayohatnomalari muallifning zamondan, turmushdan shikoyat satrlari bilan boshlanadi. Muqimiy o‘zining sayohatga chiqish sababini bayon etadi. Bu bayon turmush muammolaridan charchagan va birpas bo‘lsa ham horigan ko‘ngilga taskin berishni orzu qilgan majruh qalbning nola-yu faryodidan iborat.

Muqimiy ko‘rgan-kechirganlarini ochiq-oydin, o‘quvchi oson tasavvur qila oladigan tarzda tasvirlaydi. Shu ma’nodan sayohatnomalardagi joylar, shaxslar tasviri rang-barang, jonli chiqqan:

*«Do‘rmancha»ga ketdim o‘tub,
Yoqamni har soat tutub.
Yotdum ul oqshom g‘am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.*

*Unda bo‘lus G‘ozi dedi,
Ham mufti, ham qozi dedi.
Yurt barcha norozi dedi,
Qilg‘on ishi ozor ekan.*

Shoir o‘zi ranjigan joy va odamlarni qanday achchiq til bilan tanqid qilgan bo‘lsa, Farg‘onaning go‘zal tabiati, ko‘m-ko‘k bog‘lari, o‘ynab oqib yotgan zilol suvlarini ko‘rib, ularni zavq-shavq bilan tasvirlaydi:

*Vodil maqomi dilfizo,
Ko‘chalaridur dilkusho,
Anhorida obi safo,
Sebarga obishor ekan.*

«Sayohatnoma»larning o‘qishligini ta’minlagan yana bir narsa – ularning kichik to‘rtlik shaklida, ravon qofiya tizimiga ega bo‘lgani hamdir. Ularni o‘qigan odam zerikmaydi, yo‘l manzaralari aks etgan shirali, o‘ynoqi satrlarni beixtiyor yodlab oladi. Ana shu ma’nodan hassos shoirimiz Muqimiyni o‘zbek adabiyotida mukammal ko‘rinish olgan, adabiy an’anaga aylangan sayohatnoma janrining asoschisi deya olamiz.

«SAYOHATNOMA»DAN

QO‘QONDAN SHOHIMARDONGA

Faryodkim, garduni dun¹
 Aylar yurak-bag‘rimni xun².
 Ko‘rdiki, bir ahli funun³ –
 Charx anga kajraftor⁴ ekan.

Qolmay shaharda toqatim,
 Qishloq chiqardim odatim.
 Xohi yayov, bo‘lsun otim,
 Goh sayr ham darkor ekan.

«O‘ltarma»ga qildim yurush,
 Yo‘ldosh edi bir chitfurush,
 Yetdim jadallab vaqti tush,
 Bir dam qiziq bozor ekan.

Bir ma‘raka ko‘rdim butun,
 Jami yopingan boshga to‘n,
 Boqsamki, besh yuzcha xotun
 Voiz⁵ so‘zin tinglor ekan.

Mingboshilik kimning ishi,
 Desam, dedi bedonishi,
 Bir «qo‘shtegirmonlik» kishi,
 Xo‘ja Iso badkor⁶ ekan.

Mag‘rur, xasis-u besh-u kam,
 Har gapda yuz ichgay qasam,

Tagjoy olur moxovdan ham,
 Hoji o‘zi murdor ekan.

«Do‘rmancha»ga ketdim o‘tub,
 Yoqamni har soat tutub,
 Yotdum ul oqshom g‘am yutub,
 Dashti qaroqchizor ekan.

Unda bo‘lus G‘ozi dedi,
 Ham mufti, ham qozi dedi.
 Yurt barcha norozi dedi,
 Qilg‘on ishi ozor ekan.

Boz izdihomi voizi,
 Badkayf-u ochilmas ko‘zi,
 Yuqori boshidin tizi,
 Ermaklari ko‘knor ekan.

So‘rsam, dedilar «Bo‘rbaliq»,
 Birmuncha echkilar ariq,
 Kelsa kishi, yeyar tariq,
 Shom-u sahar tayyor ekan.

«Oq yer»din o‘tdim, boylari –
 Oliy imorat joylari,
 Mehmonsiz o‘tkay oylari,
 Kelsa birov, nochor ekan.

¹ **Garduni dun** – bu yerda: teskari falak ma‘nosida.

² **Xun** – qon.

³ **Ahli funun** – hunar ahllari, bilimdonlar.

⁴ **Kajraftor** – teskari aylanuvchi.

⁵ **Voiz** – va‘z o‘quvchi.

⁶ **Badkor** – yomonlik qiluvchi.

Ammo nazarda «Roshidon»
 Firdavs bog‘idin¹ nishon,
 O‘ynab oqar obiravon,
 Sahni gul-u gulzor ekan.

Ma’yus bordim «Zohidon»,
 Bir ko‘cha ketguncha
 do‘kon,
 Sho‘x odami, ichmay piyon,
 Mast, otasi bezor ekan.

Suvlar sepilgan so‘rilar,
 Bo‘rlangan o‘choq-mo‘rilar,
 Tab‘ing mabodo choy tilar,
 Damlashlari ishqor ekan.

«Oltiariq» qursin o‘shal,
 Sellarda qoldim bir mahal,
 Bo‘ldim ivib yomg‘urda shal,
 To‘n shilta, ho‘l ezor ekan.

Mingboshisi so‘finamo,
 Tasbeh-u bo‘ynida rido²,
 Cho‘qub qochar zog‘i alo,
 Bir dog‘uli ayyor ekan.

Xayr-u saxo³ vajhiga kar,
 Bir pulni yuz yerdin tugar,
 Kelsa gadoy nogah agar,
 Bir non chiqish dushvor ekan.

Ko‘rdim chuqur
 «Chimyon» erur,
 Yer ostida zindon erur,
 Dushmanlari mehmon erur,
 Bog‘i uning tutzor ekan.

«Vodil» maqomi diltizo⁴,
 Ko‘chalaridur dilkusho⁵,
 Anhorida obi safo,
 Sebarga, obishor ekan.

QO‘QONDAN FARG‘ONAGA

Chun shahrdin chiqdim «Qudash»,
 Ko‘ngul bo‘lub mahzun-u g‘ash,
 Majnunsifat, devonavash,
 Serchashma-yu kam chang ekan.

«Yayfan» agarchi xushhavo,
 Odamlari yengilnamo,
 Bir-birlarila doimo
 Bo‘lar-bo‘lmasga jang ekan.

«Nursux» kabi bir joy kam,
 Tushmay o‘tib qildi alam,
 Olma, anor o‘rniga ham
 Bog‘ida tok-u zang ekan.

Ko‘p odamidin «Beshariq»,
 Bog‘larda ekmishlar tariq.
 Yetim haqi – go‘шти baliq,
 Qilmishlari nayrang ekan.

¹ **Firdavs bog‘i** – jannat bog‘i.

² **Rido** – ruhaniylar bo‘yniga solib yuradigan oq ro‘mol.

³ **Xayr-u saxo** – xayr-saxovat.

⁴ **Diltizo** – ko‘ngilni quvontiruvchi.

⁵ **Dilkusho** – ko‘ngil ochuvchi.

Charchashni bilmas yursalar,
Purzo‘r ketmon ursalar,
Vaqti namozga kelsalar,
Masjid soriga lang ekan.

«Rafqon» ajoyib joy ekan,
Bir ko‘cha ketgan soy ekan,
Salqin supa hoy-hoy ekan,
Kim ko‘rsa, hang-u mang
ekan.

Ozodadin to‘pori ko‘p,
Dukchisidin attori ko‘p,
Choyxo‘ridin ko‘knori ko‘p,
Bir rasta nos-u bang ekan.

Ayvonchalar misli katak,
Bir yo‘lki, odam siqqudak,

Chit birla bir yerda alak,
Bozori tor-u tang ekan.

Xuftonda kirdim bir do‘kon,
Qildi ashula bir juvon,
Eshak demang, undin yamon,
Hangrarda yaxshi hang ekan.

Qiyg‘ir ko‘targon uch yigit,
Uxlatmadilar bir minit,
Ham boshda tong otquncha it
G‘ingshib chiqib, vang-vang
ekan.

Aylay sayohat endi bas,
«Konibodom» qilmay havas,
Har yerda yotgan xor-u xas,
Ko‘zga tikan yakrang ekan.

QO‘QONDAN ISFARAGA

Aflok kajraftor uchun,
Har dam ko‘ngul afgor uchun,
Ho‘qand tang-u tor uchun,
Sahro chiqish darkor ekan.

Bordim shahardin «Yakkatut»,
Baqqoli duzdi badburut¹,
Bir tanga sotkay bir qurut,
Insofi yo‘q, tarror ekan.

Qishloq juvoni yig‘lishib,
Issig‘da o‘ynashgay pishib,

O‘tgan tamoshabin tushib,
Seshanba kun bozor ekan...

Mingboshi Eshdavlat akam,
Ammo quruq savlat akam,
Qilsa chiqim gar bir diram,
Uyqu qochib, bedor ekan.

«Yayfan» kabi tolzor kam,
Yo‘q soyasida zarra g‘am,
Zebo sanam, qoshi qalam
Jononlari bisyor² ekan.

¹ **Baqqoli duzdi badburut** – baqqoli shop mo‘ylovli o‘g‘ri kishi ekan, demoqchi.

² **Bisyor** – ko‘p.

Do‘g‘malari¹ ham xo‘b bajo,
Volosnoyi uhdaburo,
Yurt ishlarini doimo
Xayriyatini ko‘zlor ekan.

«Nursux» kabi ham yurt yo‘q,
Bog‘dor-u dehqon qorni to‘q,
Masjidlari ham ko‘p uluq,
Turfa farah osor ekan.

«Rafqon»ni bozor joyi tang,
Mullolari chaqqon, garang,
Omilari ham mullarang,
Ko‘ylak kiyib, dastor ekan.

Gar mevasi bir tup sotar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Bersa gadoga non agar,
Ming yilda ham dushvor ekan.

Ammo «Raboti» bachchag‘ar,
Yo‘q hech odamdin asar,
Bir podajoyi gov-u xar,
Chun og‘uli tayyor ekan.

Du bora yurdim dashtlab,
Bodom koniga qarab,
Mirza Umarni so‘rag‘lab,
Havlisida najjor² ekan.

Bo‘lg‘ay o‘shal Burhon omon,
Yaxshi yigitdur begumon,
Xursand qildi nogahon,
Mingboshi Xol sarkor ekan.

Armonki, ko‘prak yurmadim,
Bir-ikki hafta turmadim,
«Tikka Rabot»ni ko‘rmadim,
Purfayz buzrukvor ekan.

Ma‘yus chiqdim «Isfara»,
Dil xasta, majruh-u yara,
Issiqqa kuygan qop-qora,
Olti jihat ko‘hsor ekan.

Anhor-u soyu cho‘llari,
O‘ynab kelodur suvlari,
Shirinki zardolulari,
Qand-u asal bekor ekan.

Shersiz emasdur beshalar,
Bordur saxovatpeshalar,
Qilmang yomon andeshalar,
Yaxshilari ham bor ekan.

Hoji Zuhur ham o‘rdada,
Sarhavzalar, oliy sada,
Borsa agar bir g‘amzada,
Jonig‘acha esor ekan.

Boyvachchasidur badburush,
To‘g‘ri so‘zi achchig‘-turush,
Sil, eski bachcha, choyfurush,
Hofiz Umar, Qahhor ekan.

Alhamdulillo, bexatar,
Keldim, Muqim, aylab safar,
Muztar qolib, ko‘rmay zarar,
Haq bandasiga yor ekan.

¹ **Do‘g‘malari** – amaldorlari.

² **Najjor** – duradgor.

Nazariy ma'lumot

«SAYOHATNOMA» HAQIDA TUSHUNCHA

«Sayohatnoma» adabiy janr sifatida barcha xalqlar adabiyotida mavjud. Oʻzida sayohat xotiralari va ular bilan bogʻliq tafsilotlarni aks ettirgan nasriy va sheʼriy asarni **sayohatnoma** deb ataymiz.

«Sayohatnoma» janri sharq adabiyotida, jumladan, oʻzbek mumtoz adabiyotida oʻziga xos shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Oʻzbek adabiyotida alohida poetik shaklda tartib topgan, keyinchalik adabiy anʼana tusiga kirgan bu janrning asoschisi Muqimiydir. Darhaqiqat, Muqimiy «Sayohatnoma»lari maydonga kelib, xalq orasida mashhur boʻlganidan keyin, xuddi shu uslubda Zavqiy, Furqat, Tajalliy va shoirga zamondosh boshqa ijodkorlarning «Sayohatnoma»lari yaratildi. Bu davrdagi «Sayohatnoma»lar koʻpincha sheʼriy shaklda yaratilgan. Ularning ichki tuzilishi quyidagicha:

1. Kirish, yaʼni sayohatga chiqish ehtiyoji, sabablari aytiladi.
2. Yoʻl xotiralari batafsil bayon etiladi.
3. Sayohatlardan muayyan xulosalar chiqariladi.

Hozirgi davrimizda zamonaviy sayohatnomalar ham yaratilyapti. Ular koʻproq adib, shoirlarimiz, jurnalistlarimizning turli mamlakatlarga, shuningdek, yurtimizdagi shahar va qishloqlarga qilgan safarlari asosida bitilyapti.

Savol va topshiriqlar

1. Muqimiy hayoti va faoliyati haqida gapirib bering.
2. Sayohatnoma janrida koʻproq nimalar haqida hikoya qilinadi?
3. Muqimiy «Sayohatnoma»laridan tanqidiy fikrlar joy olgan holatlarga misollar keltiring.

Foydalanilgan asosiy manba:

Muqimiy. Asarlar. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1974.

Sa'diy SHEROZIY

(1189–1292)

U kishining ismi sharifi Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziydir. «Shayx» deb ko'proq so'fiylar boshlig'iga, din arboblari nisbatan aytilgan. Taxallusidan ma'lum bo'lganidek, sherozlik. Sheroz Eronning mashhur shaharlaridan.

Sa'diy nomini dunyoning juda ko'p mamlakatlarida biladilar. Sharqda u qanchalar hurmat bilan tilga olinsa, G'arbda ham bu shoirning e'tibori shuncha baland.

Sababi nimada? Sababi shundaki, u ajoyib g'azallar yozdi. Bu g'azallar hikmatli fikrlarga boy edi. Go'zal o'xshatishlarga, ta'sirli manzaralarga to'la edi. Masalan:

Ey sarbon, ohista ron k-oromi jonam meravad, –
deb boshlanar edi bir g'azali.

Tuya yetaklovchini, karvonboshini «sarbon» deydi. Oshiq shoir unga qarata iltijo etmoqda:

Ey sarbon, ohista yur, oromijonim boradur,...

Ko'z oldingizga keltiring. Bepoyon sahra, karvon ohista yo'lga tushmoqda. Ilojsiz oshiq uning atrofida parvonadek aylanadi, karvonni qo'yib yuborgisi kelmaydi. Chunki bu karvonda uning joni, jahoni ketib bormoqda. Forschadagi «sarbon – ohista ron, oromi jon» so'zlaridagi ohangdoshlik – ichki qofiya shu bir satrning o'zidayoq nolakor musiqa yaratadi. Ayni paytda, qalqib-qalqib

borayotgan tuyalar qatori, ular o'rkachi ustida bir maromda tebranayotgan mahofalar (odam o'tirib ketishga mo'ljallangan, avtomobil kabinasini esga tushiruvchi moslama uychalar). Bir satrda shuncha ma'no, shuncha ohang, shuncha dard bor edi. Shuning uchun ham shoirni Eronda qanchalar sevsalar, Turkistonda ham shuncha sevadilar. Eron-u Turkistonni qo'ying, fransuz Volter, nemis Gyotelar ham o'z asarlarida uning she'rlariga murojaat qilgan.

Ayniqsa, shoirning «Guliston» va «Bo'ston» nomli ikki asari uning nomini butun dunyoga tanitdi. Bu asarlar haqida gapirishdan oldin ikki og'iz muallifning hayoti haqida ma'lumot beraylik. Chunki bu ikki asar uning o'z ko'rgan-kechirgan, eshitgan-bilgan voqealari asosida maydonga kelgan.

U Sherozda o'ziga to'q va ma'rifatli bir xonadonda o'sib ulg'aygan. Uzoq umr ko'rgan. Tug'ilgan yilini har xil (1184, 1189, 1203, 1210) ko'rsatadilar. 1292-yilda vafot etgan. Umrining 20 yilidan ko'prog'i sayohatda o'tgan. Afrikadan Xitoygacha, Hindistondan Farangistongacha kezib chiqqan. Musofirlikning, hatto asirlikning azoblarini ko'rgan. Bu sayohatlari davomida ko'rgan-bilganlarini umumlashtirib, sayqallab «Bo'ston» (1257-yilda yozilgan) hamda «Guliston» (1258) asarlariga ixcham hikoyalar qilib kiritgan.

«Bo'ston»da shunday bir hikoyat keltiriladi: Shahar qozisi bir guruh olim-u fozillarni suhbatga chaqiradi. Qimmatbaho liboslarga burkangan kazo-kazolar «o'tsinlar-o'tsinlar» bilan to'rdan joy oladilar. Poygakda eski to'n kiygan bir darvesh qisibgina o'tirardi. Suhbat boshlanadi. Shariat va tariqatdan fiqh-u hadislariga o'tadilar. Bahs, muhokama, munozara avj oladi. Bir masala ustida qattiq talashib qoladilar. O'tirganlar baqir-chaqir qilishar, lekin hech biri ishonchli bir dalil bilan isbotlab bera olmasdi. Shunda o'sha eski to'n kiygan darvesh so'z olib, masalani burro til, oydin dalil bilan isbot qilib beradi. Hamma hang-u mang bo'lib qoladi. Qozi o'rnidan turib, salla-to'nini darveshga in'om etib, to'rga taklif qiladi. Darvesh to'nni ham, to'rni ham rad etadi. Gap insonning salla-to'nida emas, ilm-u donishda, agar kiyimda bo'lsa edi, salla ilingan qoziq yoki to'qim urilgan eshak eng e'tiborli bo'lardi, deb

qozining uyini tark etadi. «O‘sha darvesh men o‘zim edim», – deb tugatadi Sa‘diy hikoyasini.

«Guliston» asarida esa biz shoir boshiga tushgan ajab savdolarga duch kelamiz.

«GULISTON»dan

Hunar o‘rganmoq haqida

Bir hakim¹ o‘g‘ullariga mundoq pand² berur edikim: «Ey jon farzandlarim, hunar o‘rganinglar, negakim, mulk va molg‘a e‘timod³ yo‘qdurur. Siym⁴ va zar⁵ xatar mahallidadur – yo o‘g‘ri barchasini birdan olur va yo hakim oz-oz olib yo‘q etar. Ammo hunar chashmayi ravon⁶ va davlati bepoyondurkim, agar hunarmand odam davlatdin tushsa, hech g‘am va alami yo‘qdur. Nedinkim, hunar aning zotida ulug‘ davlatdur va har yergakim borsa, sohibi qadr bo‘lur va majlisning yuqorisida o‘lturur va hunarsiz kishi gadoylik qilur va har joygakim borsa, beqadr va bee‘tibor bo‘lur».

Bayt:

*Ota merosini gar istasang, o‘rgan ota ilmin,
Ki qolgan mol otadin sahl⁷ muddatda tamom o‘lg‘ay.*

DARYO KO‘RMAGAN QUL HIKOYATI

Bir podshoh bir ajamiy⁸ g‘ulom⁹ bila kemaga mindi. G‘ulom hargiz daryoni ko‘rmamish erdi va kemanding haybat va mehnat¹⁰in

¹ **Hakim** – donishmand.

² **Pand** – nasihat.

³ **E‘timod** – ishonch.

⁴ **Siym** – kumush.

⁵ **Zar** – oltin.

⁶ **Chashmayi ravon** – oqar chashma.

⁷ **Sahl** – oz.

⁸ **Ajamiy** – eronlik.

⁹ **G‘ulom** – qul.

¹⁰ **Mehnat** – azob.

bilmamish erdi. Vahm¹ bila ko‘p yig‘lab, zorlig‘ qilib, a‘zo va andom²ig‘a larza va beqarorlig‘ yetishti. Har nechakim mulotafat³ ko‘rguzub, tadorik⁴in qilur erdilar, aslo orom topmas erdi. Bu jihatdin, podshohning ayshi tiyra⁵ bo‘lur erdi. Hech chorasin topmas erdilar, ammo hamul kecha ichida bir hakim bor erdi. Podshohga dedi: «Agar ruxsat bersangiz, man bir ish etib, ani xomush qilurman». Podshoh dedi: «Agar mundoq qilsang, bizning haqimizda nihoyatsiz karam qilmish⁶ bo‘lg‘aysan». Ondin so‘ng hakim buyurdi, to g‘ulomni sochidan tutub, daryog‘a tashladilar. Uch navbat cho‘mg‘ondin so‘ng tortib, kemandig‘a yovuq⁷ kelturdilar. G‘ulom jon havl⁸idin ikki qo‘li bilan kemadagi kishilarning qo‘lig‘a yopushib, zo‘r bila o‘zini kema ichiga olib, bir go‘sha⁹da o‘lturub, orom tutdi. Podshohg‘a bu hol taajjub ko‘runub, so‘rdikim: «Munda ne hikmat bor erdi?» Hakim dedi: «G‘ulom burundin g‘arq bo‘lmoq mehnatin ko‘rmamish erdi, lojaram¹⁰, kema ichining salomatligi qadrin bilmas erdi, emdi bildi, andoqkim, ofiyat¹¹ qadrin bir musibatg‘a giriftor bo‘lg‘on kishi bilg‘usidur».

Qit‘a:

*Qorning to‘q esa, arpa noni yaxshi ko‘runmas,
Gar och ersang, oy qursi¹² kabi xo‘b erur va sof.
A‘rof¹³ behisht o‘lg‘usidur do‘zax eliga,
Jannat eliga bo‘lg‘usi do‘zax vale¹⁴ a‘rof.*

¹ **Vahm** – qo‘rquv.

² **Andom** – tana, gavda.

³ **Mulotafat** – iltifot.

⁴ **Tadorik** – iloj.

⁵ **Ayshi tiyra bo‘lmoq** – kayfiyati buzilmoq.

⁶ **Karam qilmoq** – marhamat ko‘rsatmoq.

⁷ **Yovuq** – yaqin.

⁸ **Havl** – qo‘rquv.

⁹ **Go‘sha** – burchak, chekka.

¹⁰ **Lojaram** – noiloj.

¹¹ **Ofiyat** – sog‘liq.

¹² **Oy qursi** – to‘lin oy.

¹³ **A‘rof** – jannat va do‘zax o‘rtasi.

¹⁴ **Vale** – va lekinning qisqa shakli.

Bir darveshni koʻrdumkim, butun umri davomida bitta ham farzand koʻrmagan edi. Soʻngroq koʻpdan koʻp duo va zorliqlar qilgʻonidan soʻng xotini homilador boʻldi.

Darvesh dedi:

– Agar Alloh taolo menga bir oʻgʻil bersa, egnimdagi xirqa¹dan boshqa barcha molimni darveshlarga nisor qilurman.

Ittifoqo, xotini oʻgʻil tugʻdi. Vaʼdaga muvofiq darveshlar oldiga dasturxon yozib, taom berib, bor-u yoʻgʻini sarf etdi.

Faqir² shu paytlar Shom safariga ketdim. Bir necha yildan soʻngra qaytib kelib, ul darveshning mahallasiga bordim va oni axtardim. Topmay, ul yerdagi hozir bor kishilardin soʻradim. Alar dedilar:

– Ul darvesh zindondadur.

Faqir oning zindongʻa tushganining sababini soʻradim.

Alar dedilar:

– Oʻgʻli araq ichib, mast holida bir kishini oʻldirib qochdi. Emdi oning uchun otasin tutub, zindonga solub, oyogʻin zanjir bilan band etmishlar.

Men dedim:

– Bu bolani Xudodan oʻzi tilagan edi.

Qitʼa³:

*Boʻgʻoz xotun, ayo⁴, donoyi hushyor,
Tugʻar vaqtida garchi mor⁵ tugʻgʻoy,
Base yaxshidur ul farzanddinkim,
Ani nodon va nohamvor⁶ tugʻgʻoy.*

¹ **Xirqa** – darveshlar kiyimi, janda.

² **Faqir** – oʻzini kamtarlik bilan aytish.

³ **Qitʼa** – sheʼrning bir turi.

⁴ **Ayo** – ey.

⁵ **Mor** – ilon.

⁶ **Nohamvor** – tentak deyilmoqchi.

HIKOYAT

Damashq (Shom)lik do‘stlar suhbatidan faqirga malolat yetib, Quddus sahosiga yuz burdim va hayvonot bilan do‘st tutinib, ular bilan qo‘shilib yurdim. To vaqtikim, farang xalqiga asir bo‘ldim va meni juhudlar bilan Taroblis qal‘asining xandaqini qazmoq ishiga soldilar. Halab ulug‘laridan birikim, burundin mening bila oshnolig‘i bor edi, ustumdin yo‘li tushub, kelib meni tanidi va dedi: «Bu na holdur?» Men dedim: «Xaloyiqdin qochib tog‘, dashtda manzil tutub, hayvonotg‘a qo‘shuldim. Tangri taqdiri bila emdi kofirlarning jafosi qaydiga giriftor bo‘ldum».

*Do‘stlar oldida poband o‘lsam erdi jovidon,
Yaxshi erdi ajnabiy birla kezardim bo‘ston.*

Mening bu holimga aning rahmi kelib, o‘n tilla berib, farang ulusining jafosi bandidan ozod qildi va o‘ziga hamroh qilib Halabga olib bordi va bir xunuk, badfe‘l qizi bor erdi, oni nikoh qilib menga berdi, yuz tillo mahriga soldi va biroz muddat o‘tgandan so‘ng qiz badfe‘lligi va adabsizligini boshlab, holimni xarobga, jonimni azobga yetkazdi. Ya‘niki: yaxshi odamning uyida yomon xotin davosiz dard, hayosiz dushman kabidir. Bunday xotin bilan yashamoqdan Yaratganning do‘zaxi olovida yonmoqni afzal bilaman.

Axiyri ta‘naga ko‘chdi: «Seni otam o‘n tillo berib farang asirligidan qutqazib olmaganmidi?!» Men dedim: «Ha, men o‘sha otang o‘n tillo berib, farang asirligidan qutqarib olgan, lekin yuz tillo bilan sening qo‘lingga tutqazib, jabr-u sitam zanjirini bo‘ynimga solgan kishiman!»

Masnaviy:

*Bir kishi bir qo‘y ustiga yetti
Ki, bo‘ri ilikidin xalos etti.
Kecha so‘ymoqqa qo‘yni bo‘ldi ravon,
Qo‘y ko‘rib oni ayladi afg‘on:*

«*Ki bo‘rini tutar edim dushman,
Emdi bildim, bo‘ri sen erkansan*».

«Guliston», «Bo‘ston» asarlarini Alisher Navoiy sevib o‘qigan. U o‘zining «Lison ut-tayr» («Qush tili») asarida buni alohida ta’kidlab aytadi. Haqiqatan ham, bu asarlar o‘tmishda sho‘rolar tuzumi o‘rnatilgunga qadar ham eski maktablarda darslik sifatida o‘qitilar edi. XX asr boshida yetishib chiqqan jadid ma’rifatchilarimiz bu kitoblardan ilhom olib yangi darsliklar yaratdilar. Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asari shundaylardan edi.

«Guliston» asari so‘nggi olti-yetti asr davomida o‘zbek tiliga bir necha bor tarjima qilingan. «Bo‘ston» 1960-yilda o‘zbekchaga o‘girildi.

Quyida ulardan ayrim namunalar o‘qiysiz.

«BO‘STON»dan

Ayb qidirmaslik haqida

Birov ilmdon-u bo‘lsa tadbirkor,
Nogoh toyib ketsa oyog‘i yakbor,
Kichik bir xatoga gapirma qo‘pol,
Ulug‘lar demishlar: «Yaxshilikni ol!»
Birga o‘sadi-ku tikan birla gul,
Ey odil, tikanmas, gulni dasta qil.
Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas,
Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas.
Tozalik axtargil, ey o‘zi xira,
Ne ko‘rsatar ko‘zgu gar yuzi xira!
Barcha aybin yuzga solma, ey g‘addor,
Sening ham aybingni ko‘rsatuvchi bor.
Gunohkorga darra, cho‘p buyurgani
O‘zini gunohsiz bilurmi, qani?
Yomonlik yoqmasa, o‘zing qilmagil,
Keyin boshqalarga «qilmagil», degil.
Yaxshi-yu yomoni o‘zining moli,

Har kim o‘z foyda-yu ziyon hammoli.
 Sa’diy she’rin ko‘rib ichi qoralar,
 Nafrat bilan so‘kib, uni qoralar.
 Yuzlab nuktasiga solishmas quloq,
 Bir aybni topsalar, ta’na besanoq.
 Bir illati bordir xudpisand so‘zin,
 Hasad ko‘r qilgandir haqiqat ko‘zin.
 Har ko‘z-u qosh yaxshi, demagil, do‘stim,
 Pista mag‘zini ye, tashlagil po‘stin.

Hayit kuni adashib qolganim va otamning sabog‘i

Yoshlik davronimdan esimda qolgan:
 Hayitda chiqardim men otam bilan.
 O‘yinga berilib yugurdim, shoshdim,
 Otamdan olomon ichra adashdim.
 Baqirdim, ovozim har yoqni buzdi,
 Otam yetib kelib, qulog‘im cho‘zdi.
 Ey ko‘zi o‘ynoqi, sho‘xi beqaror,
 Barimni mahkam tut, dedim necha bor.
 Bilmaysan yosh bola bo‘lgandan keyin –
 Tanho yo‘l yurmoqlik dunyoda qiyin.
 Sa’diydek dunyoni kezib ter boshoq,
 Ma’rifat xirmonin yig‘arsan shu choq.
 Dehqon hayajonda: o‘sarmi nihol,
 Ko‘chatidan meva berarmi iqbol?
 Ba’zi xomtamarlar sochmay urug‘, don,
 Ko‘tarmoqchi bo‘lar dehqonday xirmon.

Hikoyat

Eshitdim, adolatli bir podsho
 Kiyarkan astar-u avra bo‘z qabo.
 Biri debdi: «Shohim, to‘ning juda jo‘n,
 Xitoyi shohidan tiktir yaxshi to‘n!»

Debdi: «Bul kiyimda tanga osoyish,
Bundan ortigʻidir zeb-u oroyish...

Mening boshimda ham yuz-yuzlab havas,
Lekin gʻazna tanho meniki emas.

Qoʻshunlar haqidir boylig-u gavhar,
Shoh ziynati uchun emas siym-u zar.

Gar askar boʻlmasa shohidan rizo,
Vatan chegarasi qolur xavf aro.

Dehqon eshagini talab ketsa yov,
Nechuk soliq olar Sulton beayov.

Gʻanimlar talasa, shohi olsa boj,
Ne iqbol koʻradi unday taxt-u toj.

Yiqilganga zoʻrlik muruvvat emas,
Aʻlo qush chumoli donini yemas...

Kishvar olish mumkin soz xulqing bilan,
Qon toʻkma jang qilib oʻz xalqing bilan.

Qasam mardlik haqqi butun keng jahon,
Sira arzimaydi yerga tomsa qon.

Eshitdim, baxtiyor Jamshid podisho
Buloq boshga yozmish shunday bir maʼno:

«Koʻplar ham bu chashma boshiga yetdi,
Suv ichdi, dunyodan koʻz yumib ketdi.

Qanchasi zulm ila olamni oldi,
Goʻrga oʻzi ketdi, olgani qoldi».

Hikoyat

Bir itga duch keldi birov sahroda,
Tashnalikdan yotar jonsiz aftoda.

Dastorin arqondek quduqqa soldi,
Uchiga qalpogʻin boylab suv oldi.

Xizmatga belini mahkam bog‘lab u,
Majolsiz kuchukka qo‘ldan berdi suv.

Uning bu ishidan topibon xabar,
Qozidan gunohin so‘rar payg‘ambar.

Hushyor bo‘l, zulmdan qilgil andisha,
Vafo-yu karamni qilmag‘il pesha.

Yaxshilik mukofot topdi itdan ham,
Gar odamga qilsang, bo‘lmas undan kam.

Qo‘lingdan kelgancha karam qil, karam,
Karamli bo‘lmagay hech kimsadan kam.

Biyobonda quduq qazolmasang, boq,
Qabristonga kirib bitta chiroq yoq.

«MUFRADOT»dan

Arablarda bir so‘z bordir, yaxshi boq,
Odotsiz boladan yo‘g‘i yaxshiroq.

Yaxshilik yordamin yaxshilarga qil,
Yaxshiga yaxshilik yaxshi – buni bil.

Niholin o‘stirar daraxt ko‘p zamon,
Bir zumda qo‘porib tashlaydi bo‘ron.

Davlating borida ishing sol yo‘lga,
O‘tib ketajakdir u qo‘ldan qo‘lga.

HIKMATLAR

Chumoli yoz bo‘yi yig‘ar yemak – don,
Toki qishda uyi bo‘lsin farovon.

* * *

Erta kun arpaga zor bo‘lmay desang,
Bukun ek, shoyadki, bug‘doy non yesang.

* * *

Ustiga kitob ortilgan eshak,
Na olim va na donodir beshak.

* * *

Fildek zo‘r bo‘lsang-u sherdek urishqoq,
Nazdimda, jangdan sulh ming bor afzalroq.

* * *

Boshqalar moliga ko‘ngil qo‘ymagil,
So‘ngra ko‘ngil uzmoq juda ham mushkul.

Savol va topshiriqlar

1. Sa‘diy Sheroziy kim? Qayerda yashab ijod etgan? Qanday asarlarini bilasiz?
2. «Guliston» va «Bo‘ston» asarlari haqida qanday ma‘lumotlarga egasiz?
3. Sa‘diy hayotidagi voqealar aks etgan qaysi hikoyalarni bilasiz? Aytib bera olasizmi?
4. «Ayb qidirmaslik haqida»gi she‘riy hikoyatda shoir o‘quvchining qanday inson bo‘lishini xohlaydi?
5. «Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas, Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas» satrlari ma‘nosini tushuntirib bering.
6. «Hayit kuni adashib qolganim va otamning sabog‘i» hikoyatini so‘zlab bering. Ushbu she‘riy hikoyatdan qanday xulosa chiqardingiz?
7. «Hunar o‘rganmoq haqida» hikoyatida hunarli va hunarsiz qanday taqqoslab ko‘rsatiladi?

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. S. Sheroziy. Bo‘ston. – T.: O‘zbekiston Davlat nashriyoti, 1960.
2. S. Sheroziy. Guliston. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1968.

Abdulla AVLONIY

(1878–1934)

Aziz bolalar, milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida hunarmand-toʻquvchi oilasida tugʻildi. U yetti yoshida Oʻqchi mahallasidagi boshlangʻich maktabga oʻqishga bordi, uni 1890-yilda tugatgach, shu mahalladagi madrasada tahsil oldi. Keyinroq tahsilni Shayxontohurdagi madrasada davom ettirdi. Qish kunlarida oʻqib, yoz kunlarida mardikorlik bilan mashgʻul boʻldi. Yosh Abdullada sheʼr yozishga ishtiyoq oʻn besh-oʻn olti yoshlarida paydo boʻldi.

Abdulla Avloniyning ilk sheʼriy mashqlari 1894-yilda bitilgan. U 1905-yildan boshlab oʻz mashqlari bilan matbuot sahifalarida qatnasha boshladi. Abdulla Avloniy biroz muddat – 1905–1908-yillarda gazetchilik bilan shugʻullandi. 1906-yilda chiqa boshlagan «Taraqqiy», «Xurshid» gazetalarida ishladi, ular yopilgach, «Shuhrat» gazetasini chiqarishda bosh-qosh boʻldi. 1907-yil 4-dekabrda Avloniy muharrirligida bu gazetaning birinchi soni bosmadan chiqdi. Maʼrifatparvar shoir uni oʻz uyida – hozirgi Mirobod tumanida tayyorlab, chop etdi. Bu juda mashaqqatli ish edi. Oʻzingizga maʼlum, oʻsha vaqtda gazetalar hozirgidek avtomat

dastgohlarda emas, qo‘lda bosilardi, sahifalar kompyuterda terilmas, balki yog‘ochdan ishlangan qo‘lbola harflar yordamida shakllantirilardi. Gazetaning har bir soni ana shunday zahmat bilan tayyorlanar edi. Abdulla Avloniy ma‘rifat yo‘lida har qanday mehnat va mashaqqatni yengib o‘tgan bobolarimizdan biri edi. Keyinchalik «Shuhrat», 1908-yildan nashr etila boshlagan «Osiyo» gazetasi ham yopilgach, Abdulla Avloniy Mirobod mahallasida maktabdorlik bilan shug‘ullana boshladi. Abdulla Avloniy ochgan maktab o‘z davrining yangi usuldagi ilg‘or maktablaridan biri edi.

Abdulla Avloniy o‘z hayoti davomida ham ijodiy, ham amaliy ish bilan shug‘ullandi. 1909-yilda «Jamiyati xayriya» tashkilotini ochdi va mahalliy xalq bolalarining o‘qib, bilim olishiga ko‘maklashish maqsadida pul yig‘ib, maktablarga tarqatdi. 1913-yilda «Turon» jamiyatini ochdi. Uning vazifasi aholi o‘rtasida sahna ishlariga qiziqish uyg‘otish, xalq uchun spektakllar qo‘yib berish va ular orqali ommaga ma‘naviy oziq berish; klub, musiqa kurslari, kutubxona va qiroatxonalar ochish; o‘quvchilarga moddiy yordam ko‘rsatish va hokazolardan iborat edi.

A. Avloniy jamiyat qoshida «Turon» nomli teatrni ham tashkil etdi. O‘zining e‘tiroficha, o‘ntaga yaqin pyesani ozarbayjon tilidan o‘zbekchaga tarjima qildi, 3 ta yangi pyesa yozdi va ularni sahnalashtirdi.

Abdulla Avloniy xalqni ma‘rifatga undashning o‘zi kifoya emasligini yaxshi bilgan, shuning uchun ham u yuqorida eslatib o‘tganimizdek, yangi uslub maktabini ochib, bu maktabda o‘zi bolalarni o‘qitadi. Shu maktab uchun «Birinchi muallim» (1909), «Ikkinchi muallim» (1912), «Turkiy Guliston yoxud axloq» (1913), «Maktab gulistoni» (1916), shuningdek, olti qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she‘rlar» (1909–1916) singari darsliklar, alifbo va o‘qish kitoblarini yozdi.

Ushbu kitoblar bolalar yoshi va saviyasiga mosligi, o‘quvchilarni tezroq savodxon qilishga yo‘naltirilganligi bilan zamonasining boshqa ta‘limiy kitoblaridan ajralib turadi. Keyinchalik ushbu

kitoblar Toshkentdagi barcha yangi usul maktablari uchun qayta-qayta nashr qilindi. Bundan tashqari, u oʻtgan asrning 30-yillarida 7-sinf oʻqish xrestomatiyasini tuzib, nashr ettirdi. Unda oʻz davridagi koʻplab oʻzbek adiblari hamda rus, jahon adabiyotining qator vakillari haqida biografik maʼlumotlar keltirilgan, ularning mashhur asarlaridan namunalar berilgan edi.

A. Avloniy 1919–1920-yillarda diplomatik vazifalarda ishladi. Soʻng umrining oxirigacha Oʻrta Osiyo davlat universitetida dars berdi.

Abdulla Avloniy 1927-yilda «Mehnat qahramoni» unvoni bilan taqdirlandi. 1930-yilda «Oʻzbekiston xalq maorifi zarbdori» unvoni berildi.

Abdulla Avloniy 1934-yil 25-avgustda vafot etdi.

VATANNI SUYMAK

Vatan. Har bir kishining tugʻulub oʻskan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tugʻulgan, oʻsgan yerini jonidan ortuq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuygʻusi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon oʻz vatanidan – uyuridan ayirilsa, oʻz yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx boʻlub, har vaqt dilining bir goʻshasida oʻz vatanining muhabbati turar.

Biz turkistonlilar oʻz vatanimizni jonimizdan ortuq suydigʻimiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issigʻ choʻllarini, eskimoʻlar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga oʻz vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton boʻlguncha, oʻz yurtingda choʻpon boʻl», – demishlar.

*Men ayblik emas, ey vatanim, togʻlarim,
Bevaqt tashlab ketdim ayo, bogʻlarim.
Hijron qilodur meni judoligʻ,
Doʻndi gʻama roʻz-u shab chogʻlarim.*

Hammaga ma'lumdurki, eng muqaddas diniy yerimiz o'lan Arabistonga bog'larini, hovlilarini sotub hijrat qilgan hojilarimizning aksari yana o'z vatanlariga qaytub kelurlar. Buning sababi, ya'ni ularni tortib kelturgan quvvat o'z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u muhabbatidir. Rasuli akram nabiiyi muhtaram solallohu alayhi vasallam afandimiz: «Hubbul-vatani minal-imoni» – «Vatanni suymak imondandur», – demishlar.

*Vatan, vatan, deya jonim tanimdan o'lsa ravon,
Bango¹ na g'am qolur, avlodima o'yu vatanim.
G'ubor(g)a do'nsa tanim, yo'q vujud zeri vahm,
Charoki, o'z vatanim xokidur go'r-u kafanim.
Tug'ilib o'sgan yerim ushbu vatan, vujudim xok,
O'lursa aslina roje', bo'lurmi man g'amnok.*

VATAN

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur.
Sening tuyg'ung yuraklarga savdo solur,
Sening darding boshqa dardni tortib olur.
Yering, suving bizni boqub to'ydiradur,
Semiz-semiz qo'ylaringni so'ydiradur.
Olma-anor, anjir, uzum – mevalaring,
Ot-u ho'kuz, echki, taka, tevalaring.
Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne'mat parchalari.
Sendan tug'ub, katta bo'lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag'ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o'zing o'yla,
Tiling bo'lsa, hasratlaring tuzik so'yla!
Bizlar sotmas burun qilur erding faryod,

¹ **Bango** – menga degan ma'noda, o'sha davr adabiy tili.

Biz sotgan so‘ng nega dersan bizlardan dod.
 Ayb bizlarda, seni sog‘ub emolmaduk,
 Yemush berib, yem o‘rniga yem olmaduk.
 Bilolmaduk ko‘ksingdagi xazinani,
 Biz bilmasmiz tosh-taroz-u, mazinani,
 Sotib-sotib qoladurmiz g‘amga botub,
 Boyqush kabi vayronada yotib-yotib.
 Seni sotub pul qilurmiz – ketur-qolur,
 Bir yildan so‘ng bahong iki bo‘lub olur.
 Tarbiyatsiz, ilmsizlik jazosidur,
 Jaholatning boshga solgan azosidur.
 Selobi g‘am kelmas burun jadal birlan,
 Tu(v)g‘onini to‘xtatmagan bo‘lur Hijron¹.

«Vatanni suymak» lavhasi va «Vatan» she’ri haqida

Shoir va adib, fidoyi ma’rifatparvar Abdulla Avloniy axloqiy-ta’limiy, ma’rifiy-tarbiyaviy asarlari bilan o‘zidan keyingi avlodni ezgulik, yuksak axloqiylik, ziyolilik ruhida tarbiyalashga xizmat qilib kelyapti. Ma’rifatparvar adib tarbiya masalasini hayotda birinchi o‘ringa qo‘yadi. Barcha ishlarning muvaffaqiyatini tarbiyalanganlikda ko‘radi; bilimsizlik, johillik, jinoyatlarning sababini tarbiyasizlik bilan bog‘laydi. Uning e’tiroficha, «har bir millatning saodati, davlatning tinchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir». Xullas, jamiyat va davlat taraqqiyoti, insonlarning kelajagi uchun tarbiya muhim o‘rin tutishini alohida ta’kidlab, shunday deydi: «... tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir».

Adib «Vatanni suymak» asarida Vatan tushunchasining ma’nosi, inson o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtining qadr-qimmatini nimalardan iborat ekanligini sodda, ta’sirchan, teran uslubda tushuntiradi. Mana bu satrlarga e’tibor beraylik: «Biz turkistonlilar o‘z vatanimizni

¹ Lirik she’rlariga Hijron taxallusini qo‘ygan.

jonimizdan ortuq suydig‘imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issig‘ cho‘llarini, eskimo‘lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo‘lguncha, o‘z yurtida cho‘pon bo‘l», – demishlar».

Adib Vatan tuyg‘usini eng insoniy, eng mo‘tabar tuyg‘ulardan biri sifatida ta’riflaydi. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas. Uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan onadek muqaddas. Uni qadrlash, e‘zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo‘lish, g‘amhasratini baham ko‘rish farzandning burchi. Vatanni tanlamaydilar. Vatanni u qanday bo‘lmasin, sevish kerak.

Avloniy Vatan haqidagi o‘z fikrini xilma-xil misollar bilan asoslaydi. Masalan, ayrim kishilar o‘z uy-joylarini sotib Makkaga borishadi. Ammo shularning aksariyati yana o‘z vatanlariga qaytib keladilar. Adib Vatanga intilishning sababini bunday izohlaydi: «Buning sababi, ya’ni bularni tortub kelturgan quvvat o‘z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u muhabbatidur...» – deydi va lavha so‘ngida Payg‘ambarimizning: «Hubbul-vatani minal-imoni» – «Vatanni suymak imondandur», – degan so‘zlarini keltiradi.

Abdulla Avloniy Vatan haqidagi fikrlarini o‘zining 1916-yilda chop etilgan «Maktab gulistoni» kitobidagi she’rlarida ham davom ettiradi. Ayniqsa, ushbu kitobdagi «Vatan» she’ri diqqatga sazovor. Ushbu asarni Vatan sha’niga bitilgan madhiya deb atash mumkin. U quyidagi otashin satrlar bilan boshlanadi:

*Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur...
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!*

Ushbu she’rda ona yurtning ko‘rkam, ulug‘vor manzarasi chiziladi. Uning tuyg‘usi yuraklarga g‘ulg‘ula soladi, kishini dardlar-

dan xalos etadi. Uni sevmaslik, e'zozlamaslik, qadriga yetmaslik kishini tubanlashtiradi.

Shoir fikricha, farzandlar ham har xil bo'ladi. Onaning baxtiga sherik bo'lib, baxtsizligida yolg'iz tashlab ketadigan farzandlar ham topiladi. Vatanning ham go'zal tabiatini, ko'rkam bog'rog'larini xush ko'radigan, lekin tashvish-g'amlarini o'ylamaydigan farzandlari yo'q emas.

*Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne'mat parchalari.
Sendan tug'ub, katta bo'lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag'ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o'zing o'yla,
Tiling bo'lsa, hasratlaring tuzuk so'yla!*

Xullas, axloqiy-ta'limiy asarlar, darsliklar yozib, milliy uyg'inish adabiyotining maydonga kelishi va rivojiga katta hissa qo'shgan Abdulla Avloniy ijodi bugun ham ma'naviyatimizni boyitishga xizmat qilib kelmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Avloniy hayoti va ijodini gapirib bering.
2. Avloniyning matbuot va gazetchilik faoliyati haqida nimalarni bilasiz?
3. «Vatanni suymak» lavhasida adib bizni nimaga da'vat etadi?
4. «Vatanni suymak» lavhasidagi «Hubbul-vatani minal-imoni» – Vatanni suymak imondandur hadisining mazmunini sharhlang.
5. «Vatan» she'rida shoir vatanning qadri bilmaganlarni nimaga o'xshatadi? She'rdan ana shu mulohazalar aks etgan satrlarni toping.
6. «Vatan» she'rini yod oling.

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Avloniy. Tanlangan asarlar. 1–2-jildlar. – T.: «Ma'naviyat», 2006.

Erkin VOHIDOV

(1936-yilda tugʻilgan)

Oʻzbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov 1936-yil 28-dekabrda Fargʻona viloyatining Oltiariq tumanida muallim oilasida tugʻilgan. Uning otasi Ikkinchi jahon urushidan ogʻir jarohat olib qaytadi va 1945-yilda vafot etadi. Oradan bir yil oʻtgach, onasi ham dunyodan oʻtadi. Oʻn yoshga yetar-yetmas ham ota, ham onadan ajrab qolgan yosh Erkinni togʻasi oʻz tarbiyasiga oladi. Toshkentga – togʻasining kelgan shoir qunt bilan oʻqishlarini davom ettiradi. Unda kitobga, adabiyotga havas juda erta uygʻondi.

E. Vohidov Toshkent davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti)ning filologiya fakultetiga oʻqishga kiradi. Endilikda u adabiyotni tom maʼnoda chuqur oʻrganishga kirishadi. Buyuk ijodkorlarning asarlarini berilib oʻqir ekan, ulardan badiiy mahorat sirlarini, soʻzga masʼuliyat hissini, soddalik va ravonlikni oʻzlashtirishga intiladi. Shuning uchun ham uning «Tong lavhasi», «Buloq», «Sevgi», «Ona tuproq» kabi qator sheʼrlaridagi chuqur maʼno, goʻzal ifodalar, ajoyib tasvirlar bilan uygʻunlashib ketgan.

Erkin Vohidov universitetni tugatgach, uzoq yillar nashriyotlarda ishladi, oʻzbek va jahon adabiyotining eng sara asarlarini chop etishda faol ishtirok etdi. 1964-yilda yaratilgan «Nido» dostonidan soʻng birin-ketin «Orzu chashmasi», «Palatkada yozilgan doston», «Quyosh maskani», «Ruhlar isyoni» kabi ajoyib dostonlar yozdi.

U ko‘plab mashhur jahon shoirlarining asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. Xususan, E. Vohidov tarjima qilgan rus shoiri Sergey Yesenin she‘rlari, nemis shoiri Gyotening «Faust» asari o‘zbek adabiy muhitida katta hodisa bo‘ldi. Shoir yangidan tashkil etilgan «Yoshlik» jurnalining bosh muharriri sifatida yoshlarning adabiyotga kirib kelishi uchun jonbozlik ko‘rsatdi.

E. Vohidovning ilk to‘plami 1961-yilda «Tong nafasi» nomi bilan chop etilgan edi. Shundan so‘ng birin-ketin «Qo‘shiqqlarim sizga», «Yurak va aql», «Mening yulduzim», «Nido», «Lirika», «Palatkada yozilgan doston», «Yoshlik devoni», «Charog‘bon», «Dostonlar», «Muhabbat», «Hozirgi yoshlar», «Tirik sayyoralar», «Iztirob» kabi asarlari nashr etildi.

E. Vohidov faqat she‘r va dostonlar yozibgina qolmay, boshqa janrlarda ham barakali ijod qildi. U dramaturgiya sohasida ham o‘z qalamini sinab, «Oltin devor», «Istanbul fojiasi» kabi dramalar yaratdi. Ayniqsa, «Oltin devor» komediyasi uzoq yillar o‘zbek teatri sahnasidan tushmay keldi.

E. Vohidov ellik yildan ko‘proq davr mobaynida ijod etgan asarlarini to‘plab, «Ishq savdosi», «She‘r dunyosi», «Umr daryosi» va «Ko‘ngil nidosi» nomli to‘rt jildlik saylanmasini o‘quvchilarga taqdim etdi. Bu asarlar faqat shoir qalbining, kechinmalarininggina emas, balki xalq hayotining ham ko‘zgidir.

Shoir asarlarida hayotga, go‘zallikka muhabbat, yovuzlikka, tubanlikka nafrat yaqqol sezilib turadi. Uning ilk dostoni – «Nido»da insoniyatga og‘ir judoliklar, bitmas jarohatlar keltiradigan urush qattiq qoralansa, keyinroq bitilgan «Ruhlar isyoni» dostonida xalqlar, millatlar, dinlar o‘rtasidagi nizolar bashariyatga naqadar katta falokatlar olib kelishi teran tasvirlangan. Bu esa shoir ijodida insonparvarlik hamisha bosh mavzu bo‘lib kelganligini ko‘rsatadi.

Erkin Vohidovning el-yurt va adabiyot oldidagi xizmatlari inobatga olinib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni va «O‘zbekiston Qahramoni» unvoni bilan taqdirlangan.

Savol va topshiriqlar

1. Erkin Vohidovning bolaligi haqida nimalarni bilasiz?
2. Shoirning qanday to'plamlari chop etilgan?
3. Shoir she'riyatdan boshqa yana qaysi janrlarda qalam tebratgan?

«NIDO» DOSTONIDAN

(Bag'ishlov)

Hayqiraman,
 Tog'lar bag'ridan
 Gumburlagan sado keladi,
 Ona Yerning otash qa'ridan
 «O'g'lim!» – degan nido keladi.
 «O'g'lim!»
 Vujudimni chulg'ar alanga,
 Bo'g'zinga tiqilar hayajon.
 – Mana men, o'g'lingiz,
 Dardli olamga
 Sizdan tanho yodgor,
 So'ylang, otajon!
 So'ylang, bir daqiqa quloq
 solayin,
 Ovozingiz tinglab
 to'yolmaganman.
 Bir marta yo'qotib
 topolmaganman,
 Xayolimda tiklab olayin.
 Otajon!
 Men axir qutlug' bu so'zni

Yigirma yil olmadim tilga,
 Yigirma yil saqladim dilda.
 Armonli o'g'lingiz tinglaydi
 sizni,
 So'ylang, eshitaman.
 Vujudim tilka,
 Yuragimni yoqar o'tli iztirob,
 Ammo ko'zlarimda bir tomchi
 yosh yo'q.
 Bag'rim o'yib,
 Bu kun menga bermoqda azob
 Sizning ko'ksingizni teshgan
 qora o'q...
 Silqib oqayotir
 Ko'kragimdan qon.
 Qalbim o'rtamoqda so'ngsiz
 armonim...
 Yurak qonim bilan bitgan
 dostonim
 Sizga bag'ishladim,
 Otajon!

Xayolning tumanli pardasi aro
 Yillar ko‘z oldimda charx
 urayotir.
 Qishloq ko‘chasidan zanjiday
 qaro
 Olov bolaligim yugurayotir.
 Dunyo qayg‘usiga bo‘lmagan
 oshno,
 Qah-qah urayotir,
 Barq urayotir.
 Bilmas, boshi uzra bulutli samo
 Chaqmoq chaqayotir,
 Guldurayotir.
 Bilmas, yaralangan bu majruh
 dunyo
 Qasos so‘rayotir,
 Bong urayotir...
 Qadamlar,
 Qadamlar,
 Og‘ir qadamlar...
 Etiklar zarbidan titraydi tuproq.
 Qayerga ketmoqda shuncha
 odamlar?
 Nahotki yo‘llari shunchalar yiroq!
 – Ana, ko‘ryapsanmi?
 Mening dadamlar!
 Dada!!!
 Ovozim hech chiqmaydi biroq –
 Yuguraman – ortga ketar
 qadamlar,

Yig‘layman – ko‘zimga
 kelmaydi
 namlar,
 Murg‘ak vujudimda faqat
 zo‘r titroq!
 Bo‘g‘zimda alamlar,
 Achchiq alamlar,
 Yo‘lning o‘rtasida
 turibman,
 Shu chog‘ –
 Poyezd qichqiradi,
 To‘xtang, odamlar!
 Qayga ketmoqdasiz?
 Qani dadamlar?!
 Tepamda yonadi
 zangori chiroq...
 Cho‘chib uyg‘onaman,
 Onam qoshimda.
 Mehribon qo‘llari
 Otash boshimda:
 – Nega yig‘layapsan,
 Yolg‘izim, qo‘zim?
 Tun uzoq, uxlay qol,
 Ko‘zlaringni yum.
 Orom ol, men senga
 Allalar aytay.
 Tongda peshonangdan
 O‘pib uyg‘otay.
 Ana, derazangga
 Qo‘nibdi hilol.

Boshingga egilib
 So‘rmoqchi savol.
 Sening kiprigingga
 Sochmoq bo‘lib zar,
 Hilol tegrasida
 O‘ynar yulduzlar.
 «Men sening baxtingman», –
 Deganday go‘yo,
 Imlab chorlamoqda
 Yoqut Surayyo.
 Senikidir bular,
 Seniki bari.
 Seniki osmonning
 Zar qandillari.
 Somonchining yo‘li –
 Sening yo‘llaring,
 Uzatsang Zuhroga
 Yetar qo‘llaring
 Ulg‘ay, bolajonim,
 Ulg‘aygin tezroq.
 Sening yo‘llaringga
 Yulduzlar mushtoq.
 Hozircha orom ol,
 Yolg‘izim, qo‘zim.
 Tun uzoq, uxlay qol,
 Ko‘zlaringni yum.
 Olis sohillarda,
 Ufqdan nari
 O‘lim sochmoqdadir
 Yov quzg‘unlari.
 O‘lim sochmoqdadir

Elga beayov.
 Shahar, qishloqlarni
 Yutmoqda olov.
 O‘sha olis yurtida
 Qon kechib hozir
 Otang hayot uchun
 Jang qilayotir.
 Ellarning erk degan
 Sof tilagi deb,
 Jahonning nurafshon
 Kelajagi deb,
 Ofat solmasin deb
 Olamga qotil,
 Otang uzoq yurtida
 Jang qilayotir.
 Sen uchun, men uchun,
 O‘z uchun emas,
 Faqat o‘zbek va yo
 Rus uchun emas,
 Butun Yer – undagi
 Bor avlod uchun,
 Dunyoda eng qutlug‘
 E’tiqod uchun!
 Uzoq o‘lkalarda
 Qon kechib hozir
 Otang hayot uchun
 Jang qilayotir.
 Sen uxla, yolg‘izim,
 Sen uxla, qo‘zim.
 Bir nafas orom ol,
 Ko‘zlaringni yum.

Tengdoshim,
Asrdosh birodar!
Kel, bir on jim o‘yga cho‘maylik.
Bu yerda yotibdi fidolar,
Kel, uni gullarga ko‘maylik.
Bu yerda baxt bo‘lsin, nur bo‘lsin,
Bo‘lmasin, qora tun zulmati.
Bu yerda yuraklar hur bo‘lsin.
Qaytmasin, u kunlar dahshati.
Tengdoshim, asrdosh birodar!
Uyg‘oq bo‘l, hushyor boq olamga.
Bu yerni quchmasin alanga,
Qabrida tinch yotsin fidolar.
Eshit, ingrayapti Ona Yer
Qo‘ltiqtayoqlarning zahmidan,
Bu tuproq yuragi poradir
Atom zontlarining vahmidan.
Eshit, chorlayapti Ona Yer,
Ko‘ksida olovli oh-faryod.
Asrdosh birodar, qo‘lni ber,
Kel, Yerga qilaylik qasamyod:
Bo‘lurmiz gal kelsa har birimizga
Tinchlik jangohining fidosi.
Bu senga, bu menga, bu bizga
Yigirmanchi asr nidosi.

Urushlar qadim-qadimdan insoniyat boshiga faqat kulfat keltirgan. Urush tufayli qanchadan qancha odamlar qurbon boʻlgan, ayollar tul, bolalar yetim qolgan, gullab-yashnab yotgan shahar-u qishloqlar kultepaga aylangan. Shuning uchun ham yuragida odamzodga mehr-muhabbat boʻlgan har qanday inson urushni qattiq qoralagan, hamisha unga qarshi chiqqan. Tinchlik uchun kurashda, ayniqsa, olimlar, sanʼatkorlar, shoir-u yozuvchilarning xizmati katta. Chunki ular yaratgan asarlardan, ilgari surgan gʻoyalardan millionlab kishilar bahramand boʻladi.

Afsuski, fan-texnika rivojlanib, qurol-yarogʻlar takomillashib borgani sayin urush qurbonlarining ham soni ortib, u keltirgan vayronliklarning koʻlami kengayib bordi. Eng oxirgi – Ikkinchi jahon urushida ellik milliondan ortiq odam halok boʻldi.

Erkin Vohidovning «Nido» dostoni ham xuddi ana shu urush va u olib kelgan kulfatlar, u yetkazgan jarohatlar haqida. Bu doston qisman avtobiografik xarakterga ega, yaʼni shoirning tarjimayi holi bilan bogʻliq. Chunki uning ayni qalam ushlab, savod chiqarish davri ana shu urush yillariga toʻgʻri kelgan.

Doston yigirma yil avval urushda halok boʻlgan otasini xotirlayotgan farzandning xayollari, iztiroblari bilan boshlanadi. Oradan yigirma yil oʻtib ketgan boʻlsa-da, hamon uning jarohatlari bitgani yoʻq. Hamon yer qaʼridan «Oʻgʻlim!» degan nido yangrab turadi. Bu nidoning maʼnosi nima? Shu oʻrinda shoir olis bolalik yillarini eslab ketadi. Koʻz oldidan toʻp-toʻp boʻlib jangga ketayotgan odamlar oʻta boshlaydi. Yoshgina bolakay hali urush nima ekanligini toʻliq tasavvur qila olmaydi. Biroq koʻp oʻtmay bu bolakay koʻcha changitib yurgan olis, sokin qishloqda ham urush oʻzining fojiali qiyofasini namoyon eta boshlaydi:

*Rustamning akasi urushdan qaytdi,
Qoʻltiqtayogʻi bor,
Bir oyogʻi yoʻq.*

Rustam aytib berdi:

Ataka payti

Tizzasidan olib ketgan emish o‘q...

Yoki urushning ana shu qishloq boshiga solgan yana bir dahshati:

Xol aka qaytganda uyga to‘satdan,

O‘g‘li: «Dadajon», – deb chopib kelibdi.

Ota quchay desa qo‘li yo‘q ekan,

Tik turgan joyida yig‘layveribdi.

Rustamning akasi bilan Xol aka-ku nogiron bo‘lishsa ham qaytib kelishibdi. Ammo el-yurtning tinchligi, farzandlarning baxtiyor kelajagi deb jon bergan insonlar qancha!

Darsga kelmay qoldi tunov kun Tal‘at,

Muallim urishsa, turaverdi jim.

Dadasidan kelgan ekan qoraxat,

Hammamiz yig‘ladik, hatto muallim...

Bu urush har bir xonadonga kulfat olib kelgan, har bir qallda bitmas jarohat qoldirgan. Lekin urush degan balo hali Yer yuzidan butunlay supurib tashlangani yo‘q. U goh terrorchilik shaklida, goh milliy va diniy adovatlar shaklida o‘z sharpasini ko‘rsatib turibdi. Agar odamzod ogoh bo‘lmasa, ona zamindagi barcha tinchliksevar kuchlar birlashib, urushga qarshi chiqmasa, bu fojia avvalgilaridan ham dahshatliroq bo‘lib takrorlanishi mumkin. Dostonda tinchlik uchun kurashib jon berganlar nidosi, ularning ortida qolgan farzandlar, onalar, chol-u kampirlar nidosi umumlashib davr nidosiga – tinchlik uchun kurash nidosiga aylanib ketadi:

Bo‘lurmiz gal kelsa har birimizga

Tinchlik janggohining fidosi.

Bu senga, bu menga, bu bizga

Yigirmanchi asr nidosi.

Ana endi doston nomidan – «Nido»dan anglashilgan ma’no ma’lum bo’ldi. Demak, tinchlik uchun, insoniyatning baxtli kelajagi uchun kurash nidosi XXI asrda ham, undan keyin ham, to Yer yuzida abadiy tinchlik o’rnatilgunga qadar har bir insonning qalbida jaranglab turmog’i kerak.

Savol va topshiriqlar

1. «Nido» dostonida qaysi urush tasvirlangan va bu urush insoniyat boshiga qanday falokatlar olib kelgan?
2. Urush tugaganidan so’ng oradan yigirma yil o’tgan bo’lsa ham shoir nega u yillarni alam bilan eslayapti?
3. Urushning oddiy bir qishloq boshiga solgan fojialari qaysi misralarda tasvirlangan?
4. Urush jangda halok bo’lgan qurbonlardan tashqari yana qanday kulfatlar olib kelgan?
5. Doston orqali shoir aytmoqchi bo’lgan eng asosiy muddao nima?
6. O’zingiz o’qigan urushga qarshi asarlar, ko’rgan film va spektakllaringiz haqida hikoya qilib bering.
7. Dostondan o’zingizga ma’qul bo’lgan parchani yod oling.

Foydalanilgan asosiy manba:

E. Vohidov. Saylanma. 1-jild. – T.: «Sharq», 2000.

Abdulla ORIPOV

(1941-yilda tugʻilgan)

Davlatimiz madhiyasini bilasiz, albatta. Tantanali marosimlarda aytilganini koʻp koʻrgansiz. Oʻzingiz ham yod olgansiz. Xalqaro musobaqalarda sportchilarimiz gʻalabaga erishganda, har safar bayrogʻimiz koʻtarilganida, madhiyamiz yangraganini gʻurur va iftixor bilan kuzatgansiz. Faqat tantanalarda emas, u bizga doim hamroh. Radio va televideniye har bir kunini mana shu madhiyamiz bilan boshlaydi va u bilan tugatadi. Chunki u – bizning davlatimiz, mustaqilligimiz ramzidir. U – dunyodagi qanchadan qancha mamlakatlar orasida tengma-teng yashab kelayotganimiz ramzidir. Mana shu madhiyaning soʻzlari muallifini bilasizmi? Uni atoqli shoirimiz Abdulla Oripov yozgan.

Abdulla Oripov – bugungi oʻzbek adabiyotining zabardast va-killaridan. Mashhur shoir, tarjimon, Oʻzbekiston Qahramoni.

Shoir 1941-yilning 21-martida Qashqadaryo viloyati Koson tumanining Nekoʻz qishlogʻida tugʻilgan. Otasi Orif bobo koʻpni koʻrgan, donishmand kishilardan edi. Elda eʼtiborli, koʻp yillar rahbar boʻlib kelgan, soʻzni topib soʻzlaydiganlardan edi. Mustaqillik kunlariga yetishib, oʻgʻlining shon-shuhratini koʻrib vafot etdi. Onasi Turdi Karvon qizi shoirtabiat, xalq adabiyotini nozik his qiluvchi fozila ayollardan edi. Erta vafot etdi. Lekin suyukli oʻgʻlining birinchi kitobini koʻrib ketdi. Ehtimolki, Abdullaning kelajagini bashorat qilib ketdi. Bu tuygʻular uning

«Onajon» sheʼrida juda samimiy ifodalangan. Soʻngroq shoir shu nomda butun bir kitob ham yozdi.

Boʻlajak shoir Nekoʻzdagi oʻrta maktabda oʻqidi. Taʼlim-tarbiyasida oila muhitining taʼsiri katta boʻldi. Toʻrt aka-ukaning hammasi adabiyot muxlisi edi. Kattasi institutni bitirib, maktabda dars berar, ikkitasi oliy oʻquv yurtlarida oʻqishar, uyida yaxshi kitoblar koʻp boʻlar edi. Sheʼrga, kitobga mehr Abdullada maktab yoshida paydo boʻldi. Dastlabki sheʼrlari oʻquvchiligida bosildi. Birinchi maslahatchilari akalari va muallimlari boʻlishdi.

Abdulla Oripov 1958-yilda oʻrta maktabni bitirib, Toshkentga keladi va hozirgi Oʻzbekiston Milliy universitetining filologiya fakultetiga oʻqishga kiradi. 1963-yilda ushbu fakultetning jurnalistika boʻlimini tamomlaydi va nashriyotlarda ishlaydi. Birinchi kitobi 1965-yilda «Mitti yulduz» nomi bilan bosilib chiqadi. Bu mitti kitobcha adabiyotimizga katta isteʼdod kirib kelayotganini maʼlum qiladi. Yosh shoir sheʼrlaridagi hech kimnikiga oʻxshamagan dard va ohanglar, kutilmagan oʻxshatish – manzaralar, dadil xulosalar birdan hammaning diqqatini oʻziga jalb etadi. Unga oʻz davrining eng mashhur adiblari, masalan, Abdulla Qahhor eʼtibor bilan qaragan va salohiyatiga yuksak baho bergan edi.

Soʻng Abdulla Oripovning oʻnlab kitoblari nashr etildi. Buyuk italyan shoiri Dantening «Ilohiy komediya» asarini juda katta mahorat bilan oʻzbek tiliga tarjima qildi. Amir Temur haqida «Sohibqiron» nomli drama yozdi. Oʻz asarlari bilan xalqimizning atoqli va ardoqli shoiriga aylandi. Ayni paytda qanchadan qancha sheʼrlari xorijiy tillarga tarjima qilindi. Yurtimizdagina emas, chet mamlakatlarda ham dovruq qozondi. Uni XX asr jahon adabiyotining koʻpgina vakillari tan oldilar.

Bugun Abdulla Oripov davrimizning eng mashhur ijodkorlaridan: «Oʻzbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasi» matni muallifi, Oʻzbekiston xalq shoiri. Alisher Navoiy nomidagi respublika davlat mukofotiga sazovor boʻlgan. 1998-yilda shoir va yozuvchilarimiz orasida birinchi boʻlib «Oʻzbekiston Qahramoni» faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

(Qasida)

Yurtim, senga she’r bitdim bu kun,
 Qiyosingni topmadim aslo.
 Shoirlar bor, o‘z yurtin butun
 Olam aro atagan tanho.
 Ular she’ri uchdi ko‘p yiroq,
 Qanotida kumush diyori.
 Bir o‘lka bor dunyoda, biroq
 Bitilmagan dostonidir bori:
 Faqat ojiz qalamim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Yurmasman hech behishtni izlab,
 Topolmasam, chekmasman alam.
 O‘tirmasman ertaklar so‘zlab,
 «Musallo», – deb yo‘nmasman qalam.
 Ko‘klamindan olib sururni,
 Dovruq soldi ustoz Olimjon.
 G‘afur G‘ulom tuygan g‘ururni
 Qilmoq mumkin dunyoga doston.
 Olis tarix – qadamim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Kechmishing bor chindan ham uzoq,
 Ilg‘ay olmas barchasin ko‘zim.
 Maqtamasman moziyni, biroq
 O‘tmishingni o‘ylayman bir zum.
 Zabtga olib keng Osiyoni
 Bir zot chiqdi mag‘rur, davangir.
 Ikki asr yarim dunyoni
 Zir qaqshatdi ulug‘ jahongir.
 Deyman bu kun, u manim, manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Bobolardan so‘z ketsa zinhor,
Bir kalom bor gap avvalida.
Osmon ilmi tug‘ilgan ilk bor
Ko‘ragoniy jadvallarida.
Qotil qo‘li qilich soldi mast,
Quyosh bo‘lib uchdi tilla bosh.
Do‘stlar, ko‘kda yulduzlar emas,
U Ulug‘bek ko‘zidagi yosh.
Yerda qolgan, o, tanim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Ko‘z oldimdan kechar asrlar,
Ko‘z-ko‘z etib nuqs-u chiroyin.
Sarson o‘tgan necha nasllar
Topolmasdan tug‘ilgan joyin.
Amerika – sehrli diyor,
Uxlar edi Kolumb ham hali.
Dengiz ortin yoritdi ilk bor
Beruniyning aql mash’ali.
Kolumbda bor alamim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Ko‘p jahongir ko‘rgan bu dunyo,
Hammasiga guvoh – yer osti.
Lekin, do‘stlar, she‘r ahli aro
Jahongiri kam bo‘lar, rosti.
Besh asrkim, nazmiy saroyini
Titratadi zanjirband bir sher.
Temur tig‘i yetmagan joyini
Qalam bilan oldi Alisher.
Dunyo bo‘ldi chamanim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Bobolardan so‘zladim, ammo
Bir zot borkim, baridan suyuk:

Buyuklarga baxsh etgan daho,
 Ona xalqim, o‘zingsan buyuk.
 Sen o‘zingsan eng so‘nggi nonin
 O‘zi yemay o‘g‘liga tutgan.
 Sen o‘zingsan farzandlar shonin
 Asrlardan opichlab o‘tgan.
 Ona xalqim, jon-tanim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Bosh ustingdan o‘tdi ko‘p zamon,
 O‘tdi budda, o‘tdi zardushti.
 Har uchragan nokas-u nodon,
 Ona xalqim, yoqangdan tutdi.
 Seni Chingiz g‘azabga to‘lib,
 Yo‘qotmoqchi bo‘ldi dunyodan.
 Jaloliddin samani bo‘lib
 Sakrab o‘tding Amudaryodan.
 Sensan o‘shal samanim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Toleyingda bor ekan yashash,
 Goh qon ichding, gohida sharob.
 Bo‘lmay turib, yurtim, xomtalash,
 Bosh ustingga keldi inqilob.
 Chora istab jang maydonidan
 Samolarga uchdi unlaring.
 Shahidlarning qirmiz qonidan
 Alvon bo‘ldi qora tunlaring.
 Qonga to‘ldi kafanim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Tinch turarmi bu ko‘hna olam,
 Tinch turarmi dog‘uli zamon.
 Oromingni buzdi sening ham
 Fashist degan vahshiy olomon.

Qonim oqdi Dansigda manim,
Sobir Rahim yiqilgan chog‘da.
Lekin, yurtim, kezolmas g‘anim
O‘zbekiston atalgan bog‘da.
Sen-ku nomus va sha‘nim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Kech kuz edi, men seni ko‘rdim,
Derazamdan boqardi bиров.
U sen eding, o, dehqon yurtim,
Turar eding yalangto‘sh, yayov.
– Tashqarida izillar yomg‘ir,
Kir, bobojon, yayragil biroz.
Deding: – Paxtam qoldi-ku axir,
Yig‘ishtiray kelmasdan ayozi.
Ketding, umri maxzanim manim...
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Sen ketarsan balki yiroqqa,
Farg‘onada balki balqarsan.
Balki chiqib oqargan tog‘ga,
Cho‘pon bo‘lib gulxan yoqarsan.
Balki ustoz Oybekdek to‘lib
Yozajaksan yangi bir doston.
Balki Habib Abdulla bo‘lib,
Sahrolarda ochajaksan kon.
Tuprog‘i zar, ma‘danim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Mayli, yurtim, kezsang ham dunyo,
Fazolarga qo‘ysang ham qadam,
O‘zligingni unutma aslo,
Unutma hech, onajon o‘lkam.
Bir o‘g‘lingdek men ham shu zamon
Kechmishingni qildim tomosha.

Iqbolingni ko‘roldim ayon
 Yillar osha, kengliklar osha.
 Iqboli hur, sho‘x-sha’nim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

Zavol ko‘rma hech qachon, o‘lkam,
 Zavol bilmas shu yoshing bilan.
 Muzaffar bo‘l, g‘olib bo‘l, o‘ktam
 Do‘st-u yoring, qardoshing bilan.
 Asrlarning silsilasida
 Boqiy turgay koshonang sening.
 Hur xalqlarning oilasida
 Mangu yorug‘ peshonang sening.
 Mangu yorug‘ maskanim manim,
 O‘zbekiston – Vatanim manim!

«O‘ZBEKISTON» QASIDASI HAQIDA

Qasida hajman salmoqli, har biri 10 satrlik 14 banddan iborat. Jami – 140 satr. Banddagi toq va juft satrlar o‘zaro qofiyalanib kelgan. Har bandning so‘nggi bayti bir-biri bilan qofiyalanadi. She‘r g‘oyat muhim mavzuga – ona-Vatanimiz sha’niga bag‘ishlangan. Xo‘sh, shoir Vatandek muqaddas mavzuni qanday yoritadi? Uning bu haqda aytadigan yangi gapi bormi?

Birgalikda ko‘raylik.

Mana, shoir yurti haqida she‘r bitmoqchi. Uni dunyoning eng go‘zal maskanlariga qiyoslab ko‘rsatmoqchi. Yo‘q, unday joy yo‘q ekan. Hatto behishtni ham unga o‘xshatib bo‘lmaydi. Bu yurt – beqiyos. U – bitilmagan doston. Uni ta‘rif qilmoqqa qalam ojizlik qiladi. Qasidaning har bir bandi «O‘zbekiston – Vatanim manim!» degan g‘ururbaxsh satr bilan yakunlanadi. Shuni aytish kerakki, bu fikrlar 1968-yilda aytilgan edi. U paytlari «SSSR – bizning yagona Vatanimiz!» degan soxta shior million-million insonlar ongiga singdirilgan edi. Abdulla Oripov shunday bir sharoitda: «O‘zbekiston – Vatanim manim!» – deb chiqdi. Bu jasorat edi.

She'rnii tahlil qilishda davom etamiz. Ha, bu yurtning o'xshashi yo'q. Ustoz Hamid Olimjon bu yurtning ko'klamini qalamga olgan edi – dovrug'i olamga yoyildi. Uning yurti shunchalar go'zal, shunchalar sehrli.

Tarixi-chi?! Tarixi ham sharaflarga burkangan tarix. Shoir yurtining kechmishiga nazar tashlaydi. Olis tarix qa'ridagi buyuk ajdodlarni ko'radi. Ana, yarim dunyoni zabt etib, ulug' saltanat o'rnatgan sohibqiron. Beriroqda, 1018 ta yulduzni aniqlab bergan, «osmon ilmi»ni yaratib ketgan nabirasi – Ulug'bek.

Shoir xayolidan asrlar «nuqs-u chiroyini ko'z-ko'z etib» o'tadilar. Ana, muallif bir zot ustida to'xtab qoldi. U – Beruniy! Ming yil oldingi kashfiyotlari bilan hali-hanuz dunyoni hayratga solib kelayotgan buyuk ajdodimiz. U Xristofor Kolumbdan salkam besh yuz yil oldin Amerika qit'asini bashorat qilgan edi. Hind okeani sohillarida uzoq tekshirishlar olib borib, bu suvlarning olis bir materikdan qaytishini taxmin etgan edi. Va bu Amerika bo'lib chiqdi. Uning kashf etilishi shuhrati esa Kolumbga o'tib ketdi. Shoirning Kolumbda alami borligi shundan.

Vatan tarixida yana bir porloq siymo borki, uni aslo chetlab o'tib bo'lmaydi. Bu – Navoiy. Bu ko'hna dunyo juda ko'p jahongirlarni ko'rdi. Lekin so'z mulking jahongirlari kam keldilar. Alisher Navoiy – dunyoni o'z qalami bilan zabt etgan va dunyoni chaman-zorga aylantirgan siymo. Bular bilan faxrlanmaslik mumkinmi?!

Bu buyuk shaxsiyatlarining yaratuvchisi «baridan buyuk», «baridan suyuk» xalqdir. Shoir keyingi bandlarda mana shu buyuk va suyuk ona xalqining timsolini yaratadi. Bunday buyuk farzandlarni jahonga yetkazib bergan, ularning shon-sharafini asrlardan asrlarga olib o'tgan mana shu xalqdir. Uning birinchi fazilati farzandlariga bo'lgan cheksiz mehridir. Shoir xalq tarixiga shu jihatdan bir nazar tashlaydi. Ko'z oldimizda xalqimizning o'tda kuymas, suvda cho'kmas timsoli paydo bo'ladi. Kimlar uning tepasiga ot o'ynatib kelmadilar. Dovrug'ingga hasad qilib Chingiz keldi. Seni dunyodan yo'qotmoq qasdi bilan keldi. Jaloliddin samani bo'lib, daryodan sakrab o'tding, omon qolding. So'ng inqilob keldi. U ham

ofat edi. Chora istab faryod qilding. Shahidlarning qirmiz qonidan qora tunlaring alvon bo‘ldi. So‘ng fashist keldi. Yana qonlaring oqdi. Lekin sen o‘lmading, o‘chmading. Seni hech qanday dushman yo‘qota olmadi. Yondirib kultepaga aylantirilgan Vatan xarobalari ostidan har gal afsonaviy samandardek chiqib kelaverding... Shu tariqa Vatan va Millat tushunchasi bir-biriga o‘tib, bir-birini to‘ldirib boraveradi. Darhaqiqat, o‘zbek degani bu O‘zbekistondir, O‘zbekiston deganda esa o‘zbek ko‘z oldimizga keladi.

Bu she‘r yana bir mashhur shoirimiz Erkin Vohidovning «O‘z-begim» qasidasi bilan deyarli bir vaqtda yozildi va ikkala asar xalqimizning o‘zligini anglashida sezilarli rol o‘ynadi.

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Oripovning hayot yo‘li haqida so‘zlab bering.
2. Shoirning qanday asarlarini bilasiz?
3. «O‘zbekiston» qasidasida nima haqda gap ketadi? Sizda u qanday taassurot qoldirdi?
4. «O‘zbekiston – Vatanim manim!» satrining asar yozilgan davr uchun bo‘lgan ahamiyatini qanday tushunasiz?
5. Shoir ona-Vatan tarixi haqida so‘z yuritganida qaysi siymolar haqida to‘xtab o‘tishni lozim ko‘radi va nima uchun?
6. Qasidadagi Ulug‘bekka bag‘ishlangan bandni qanday sharhlaysiz?
7. Qasidada xalq va Vatan tarixi bir-birini qay darajada to‘ldirib boradi, bu haqda nimalar deya olasiz?
8. XX asrning 60-yillarida o‘zbek adabiyotida yaratilgan hamda mazkur qasidani esga soladigan yana qanday asarni bilasiz? Ularning o‘xshash va farqli tomonlari haqida nimalar deya olasiz?
9. Qasidaning o‘zingizga yoqqan bandlarini yod oling va «O‘zbekiston – Vatanim manim!» mavzusida uyda insho yozib keling.

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Oripov. Yillar armoni. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1984.

Nodar DUMBADZE

(1928 –1984)

Gruzin xalqining ardoqli adibi Nodar Dumbadze asarlarida ifoda etilgan ezgulik, insonparvarlik, adolatsevarlik, xalqqa muhabbat tuygʻulari uni boshqa xalqlar oʻquvchilari uchun ham suyakli yozuvchiga aylantirgan. Jumladan, Nodar Dumbadzening oʻnlab hikoyalari, «Kukaracha» qissasi, «Oq bayroqlar», «Abadiyat qonuni» singari romanlari mohir tarjimon Nizom Komil tomonidan ona tilimizga oʻgirilgan. «Abadiyat qonuni» asari asosida oʻzbek sanʼatkorlari tomonidan yaratilgan koʻp qismli videofilm namoyish etilgach, adib ijodiga qiziqish bizning yurtimizda yanada kuchaygan.

Nodar Vladimirovich Dumbadze 1928-yilning 14-iyulida Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida tugʻilgan. Yozuvchining ilk hikoyalar toʻplami «Qishloq bolalari» nomi bilan 1958-yilda chop etilgan. Uning dastlabki yirik asarlari «Men, buvim, Iliko va Illarion» qissasi 1960-yilda, «Quyoshni koʻryapman» nomli romani esa 1962-yilda yaratilgan. Yozuvchining bu asarlarida Ikkinchi jahon urushi yillaridagi gruzin qishloqlaridagi ogʻir va mashaqqatli hayot manzaralari, bir-biriga oʻxshamaydigan taqdir egalari obrazi yorqin aks ettirilgan.

Adib zamonaviy mavzulardagi asarlarida insonlarning bir-biriga munosabatidagi odamiylik, oqibat singari fazilatlarni ulugʻlaydi. Uning 1967-yilda yozilgan «Quyosh kechasi», 1972-yilda chop etilgan «Oq bayroqlar» romanlari bunga misol boʻla oladi.

Nodar Dumbadzening 1978-yilda yaratilgan «Abadiyat qonuni» asari nafaqat Gruziyaning oʻzida, balki koʻplab boshqa yurtlarda ham izlab topib oʻqiladigan asarlar qatoridan joy oldi. Bu romanda insonning hayotdagi oʻrni, undan talab etiladigan fidoyilik, halollik, vijdonlilik, adolatparvarlik xususiyatlari toʻgʻrisida keng mushohada yuritilgan. Adibning aksariyat asarlaridagi voqea-hodisalar, insonlar taqdiri oʻzining oʻtkir drammatizmi bilan birga samimiy yumori bilan ham oʻquvchi yodida uzoq saqlanib qoladi.

Nodar Dumbadze asarlaridagi gʻoya va maʼnolar bizning koʻnglimizdan joy olishining yana qator sabablari bor, albatta. Avvalo, gruzinlar ham xuddi oʻzbek xalqidek oʻz ona diyorlarini behad sevadilar. Qadim anʼanalarga sodiqlik, har qanday qiyin ahvolda ham Vatanni tashlab ketmaslik, yoshi ulugʻlarni eʼzozlash singari insoniy koʻnikmalar har ikki xalqqa birdek xos.

Endi yozuvchining mashhur hikoyalaridan birini biroz qisqartirilgan holda oʻqib chiqaylik.

«HELLADOS»

(Hikoya)

Yanguli – suxumilik grek Xrista Aleksandridining oʻgʻli. Choʻpday ozgʻin, yelkalari turtib chiqqan, qirraburun, koʻzlari charosdek qop-qora, qoʻllari uzunligidan tizzasiga tushib turadigan oʻn toʻrt yoshli bu bola yon-atrofdagi tengqurlari uchun naqd Azroilning oʻzi edi.

Yanguli otasi bilan Venetsian koʻchasida, Chalbash daryosining boʻyida yashardi. Onasini eslolmaydi – chaqaloqligidayoq yetim qolgan. Ota-bolaning bor-yoʻq davlati bir parcha tomorqa, bittagina sigir va eshakdan iborat. Oshkoʻk, sut-qatiq sotib kun koʻrishadi.

Yanguli hech qayerda oʻqimasdi. Otasining yumushlariga qarashar, ahyon-ahyon eshakda qoʻshnilarga sut-qatiq tarqatar edi...

Oʻn toʻrt yoshli bu zolim Venetsian koʻchasida istiqomat qiluvchi barchaning ustidan, jumladan, xolavachcham Koka ustidan ham tanho hukmronlik qilardi.

...Bizning tanishuvimiz o‘ttiz sakkizinchi yilning kuzlarida boshlangan.

...Temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda, odatdagidek, Yangulining to‘dasi uymalanardi. Beixtiyor boshim o‘sha tomon og‘di – hozir uyga borishdan nima foyda! Bolalarga yaqin qolganda qadamimni sekinlatdim-da, atayin engashib, botinkamning iplarini titkilay boshladim.

– He-ey, skripka!

Yangulining ovozi darrov tanidim.

– Nima deysan?

– Bu yoqqa kel!

– Ishing bo‘lsa, o‘zing kel!

Yanguli o‘zidan ham battar taajjublangan o‘rtoqlariga bir qarab qo‘ydi-da, asta men tomonga yura boshladi.

– Kimligimni bilmaysanmi hali? – deb so‘radi u kishining g‘ashiga tegadigan bir ohangda.

– Bilaman, – dedim ko‘zlariga tik qarab.

– Bo‘lmasa, nega chaqirganda kelmaysan?

– Kim bo‘psan meni chaqiradigan? – dedim yana bepisandlik bilan, ammo har ehtimolga qarshi skripka solingan g‘ilofni yerga qo‘ydim.

Yanguli o‘yinni ham unutib, bizni qurshab olgan bolalarga bir-bir qarab chiqdi.

– Yanguli, kimligingni bir ko‘rsatib qo‘y! – dedi bolalardan biri.

– Sol, Yanguli! – deya qo‘shimcha qildi ikkinchisi.

– Bir shapaloqqina! – deb maslahat berdi uchinchi bola.

– Oldin zo‘rligini bir ko‘raylik-chi! – Yanguli shunday deb, yuzimni bir siypalab qo‘ydi.

– Qo‘lingni tort! – baqirdim unga.

– Ol-a! – deya hayron bo‘ldi Yanguli.

– Uni qaranglar-a!

– Papirosni chiqaz! – dedi Yanguli birdan qo‘lini cho‘zib.

- Chekmayman!
- Pulni ol!
- Pulim yo‘q.
- Cho‘ntaklaringni ag‘dar!
- O‘zing ag‘dar!

Bolalar pichirlasha boshlashdi. Yanguli dovdirab qoldi, ammo darrov o‘zini bosib, skripkaga qo‘l cho‘zdi.

– Tort panshaxangni! – deb baqirdim skripka ustiga engashib. Lekin Yanguli o‘zg‘irlik qildi – g‘ilofni ochib, asbobni menga uzatdi.

- Qani, birorta kuy chalib bolalarni xursand qilgin-chi!
- Chalmayman!
- Nega bo‘lmasa bu daxmazani ko‘tarib yuribsan? Esi yo‘q eshakmisan?

– Ber skripkani!

Yanguli asbobni orqasiga yashirib, bir qadam tisarildi.

– Petya, Fema, Kurlik, Pancho, Tena! Umrlaringizda skripka ovozini eshitganmisizlar? – dedi u bolalarga murojaat qilib. Ular baravariga chuldirashdi.

– Radiodan eshitganman! – dedi Petya.

– Bo‘laqol, Yanguli, bir ko‘rsatib qo‘y!

Skripkanning ovozini hammadan oldin o‘zim eshitdim: Yanguli qulochkashlab turib skripka bilan boshimga tushirdi.

«Zi-i-ng... qars...» etgan tovushdan so‘ng asbob ikkiga bo‘lindi. Uning qorni, xuddi shartta chopib tashlangan qo‘lday, nozik simlarga osilganча lapanglab turardi.

Bolalar xaxolab yerga dumalashdi.

Yuragim go‘yo to‘xtab qolganday bo‘ldi, miyamga qon urildi, quloqlarim bitib qoldi. Men hech narsani eshitmas, sezmas edim, faqat qornini changallab kulayotgan bolalarni, pachoq bo‘lgan skripkani va Yangulining turtib chiqqan ozg‘in iyagini ilg‘ardim, xolos. Birdan bor kuchim bilan ana shu iyak ostiga musht soldim.

Es-hushimni yig‘ib olganimda Yanguli ko‘prik ustida o‘tirar, menga hayratomuz tikilgancha o‘ng qo‘li bilan iyagini ishqalar edi. Bolalar churq etishmasdi.

Shartta burilib, uyga jo‘nadim.

O‘sha kuni kechqurunoq qo‘shnimiz va Yangulining o‘ng qo‘li hisoblanmish Petya majaqlangan skripka bilan g‘ilofni uyimizga olib kelib, ostonaga tashladi-da, quyonna survordi.

Fig‘oni falakka chiqqan xolam avval Petyani, so‘ng Yanguli Aleksandridini, oxirida o‘zimni bisotida bor yomon so‘zlar bilan qarg‘ashga tushdi:

– Ha-a, yer yutsin seni, Petya kasofat!.. Iloyim, bo‘yginang go‘rda chirisin!.. Sen ham bir, ko‘katfurush otang ham bir! Senlar skripkaning qadriga yetasanlarmi? Paganinimi, Stradivarimi, arrakashmi – senlarga baribir!.. Eng avval sening go‘shtingni qiy-malash kerak edi, Yanguli Aleksandridi! Hayf senga musiqa! Eshakning hangrashini eshitib katta bo‘lgan bola musiqani tushunarmidi?! Hammasiga uyimdagi yangi bezori aybdor! Mana shuni oyog‘idan osish kerak! O, opajonim Aniko! O‘zimning tashvishim yetmayotuvmidiki, yana manavi g‘urbatni boshimga balo qilib tashlab ketding-a! Nima gunoh qildim, ey Parvardigor!..

O‘sha kuni musiqa olamidagi sarguzashtlarimga nuqta qo‘yildi. Hayotimda yangi davr – yashash uchun kurash davri boshlandi...

Ertasi kuni Yanguli bilan Petya bizni maktab darvozasi oldida qarshi olishdi...

Yanguli qora satin ko‘ylagini yechdi. Keng, tarang ko‘kragini ko‘rib, seskanib ketdim. Bu ham mayli, chap to‘shining ustiga ko‘kish rangda naqshlangan lotin harflaridagi yozuv meni negadir butkul dovdiratib qo‘ydi: «Hellados».

Yanguli Petyaga grekchalab bir nimalar dedi. Petya miq etmadi.

Yanguli yana takrorladi. Petya istamaygina ikkala cho‘ntagidan ikkita kattakon toshni chiqarib, bir chetga uloqtirdi. Yanguli Koka-ga qaradi. Koka shosha-pisha qoq-quruq cho‘ntaklarini ag‘darib ko‘rsatdi.

– Boshladik! – dedi Yanguli.

– Boshladik! – dedim men ham.

Olishuv ikki-uch minutgina davom etdi.

Men mushtlarimni tugib, Yanguli esa besh panjasi bilan urardi. Men urganda ovoz chiqmas, ammo Yanguli har tushirganda atrofdan qarsillagan aks sado kelardi. Petya Yanguliga grekchalab dalda berar, Koka esa menga gruzinchalab bidirlar edi:

– Kalla qil, Jamol, kalla qil!

Mushtlashganda kalla qilish nimaligini o‘zim ham bilaman, biroq Yanguliga yaqinlashib bo‘lmayotgan edi: uning chayir, terlagan gavdasi har gal sirg‘alib qo‘limdan chiqib ketaverardi.

Yana bir qarsillagan tovush eshitildi-yu, burnimdan tizillab qon otildi. Qonni artgunimcha Yanguli tag‘in bir marta tushirdi; natijasi shu bo‘ldiki, kecha xuddi Yanguli ag‘darilganday gup etib yerga quladim, faqat bitta farqi bor: hozir men turadigan holdaman, ammo Yanguli kecha o‘rnidan turolmagan edi.

Nima bo‘lganda ham bugungi olishuvning yakuni ma‘lum: men yutqazdim. Yanguli biroz kutib turdi, mushtlashishni davom ettirish niyatim yo‘qligiga ishonch hosil qilgach, shoshmasdan ko‘ylagini kiya boshladi. Nigohim yana ko‘ksidagi g‘alati so‘zga tushdi: «Hellados»...

Ertasiga maktabga bormadim – yuzimdagi shish va momataloqlarni davoladim. Uchinchi kuni temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda Yangulidan boshqa deyarli butun mahallaning bolalari to‘planib turganini ko‘rdik. Ular bizni hushtak va tahqirlar bilan kutib olishdi.

Yanguli amirona ishora bilan hammaning ovozini o‘chirdi, so‘ng bamisoli qabila oqsoqoliday o‘z qavmiga yuzlanib, tarixiy nutq irod etdi:

– Bolalar! Men, Yanguli Aleksandriddi, sizlar saylagan sardor, sizlarga, Venetsian ko‘chasining hur farzandlariga murojaat qilaman! Ro‘parangizda tibililik rangpar laqma bilan uning jiyani – vatan va qabila xoini, mishiqli Koka turibdi. Mana bu rangpar kelgindi bizning mehmondo‘stligimiz va muruvvatimizdan bahra-

mand bo‘lish o‘rniga, Xudo siylagan yerimizni, dengizimizni, jamiki daryolarimiz, oltin va kumushlarimiz, o‘tloqlarimizni o‘zini qilib olmoqchi...

– Bas qil maynabozchilikni! – dedim uning gapini bo‘lib. – Mushtlashamiz!..

... Bugungi olishuvimizga faqat eshak shohid bo‘ldi. Mushtlashish uzoq davom etdi. Har qancha urinmayin, Yanguli o‘zg‘irlik qildi – birinchi zarbani u berdi. Men yiqilmadim, faqat chayqaldim, xolos. Ikkinchi marta hamla qilganida chaqqonlik bilan gavdamni orqaga tashladim, qo‘li burnim yonidan shuvullab o‘tib ketdi. Ammo u shu qadar shiddat bilan quloch otgan ediki, muvozanatini yo‘qotib, munkaygancha bir qadam oldinga tashladi. Shunda... Ho‘ o‘sha birinchi bor mushtlashganimizda bo‘lganiday, ozg‘in iyagi o‘ngimga kelib qoldi. Men ham o‘sha iyak ostiga qattiq musht soldim. Yanguli yiqildi, bir muddat qimir etmadi.

Biz bir-birimizga uzoq tikilib qoldik. Pishillab nafas olayotganimizni har ikkalamiz ham eshitib turardik. Men Yangulining yana hamla qilishini kutardim, ammo, taajjubki, mushtlashishga menda na xohish, na kayfiyat qolgan edi. Biroq endi hech qachon Yanguli menga zo‘ravonlik qilolmasligini ham bilib turardim.

– Bas! – dedi Yanguli kutilmaganda.

– Bo‘pti! – Men ham rozi bo‘ldim. – Lekin ertaga bolalarning oldida mushtlashamiz! – deya qo‘shib qo‘ydim har ehtimolga qarshi.

– Keragi yo‘q. Zo‘r bola ekaningni bolalarga o‘zim aytaman. Lekin bilib qo‘y, birinchilikni senga bermayman!

– Keragi ham yo‘q!

– Xohlasang, ikkinchi bo‘laqol.

– Menga hech narsa kerak emas! Sening yo‘ling boshqa, mening yo‘lim boshqa! – Men ketishga chog‘landim.

– To‘xta! Bunaqasi ketmaydi. Har kuni mushtlashavermaymiz-ku, axir. Ke, kelishvolaylik: ertadan boshlab faqat so‘kishamiz. Kim qoyillatsa – o‘sha g‘olib!

– Mayli, roziman.

Mana, yana bolalar qurshovidamiz. Bu gal o‘rtamizda dahanaki jang avjga chiqqan.

– Jamol – eshakmiya!

– Yanguli – ko‘katfurush grek!

– Tbilisilik mishiqli!

– Eshakboqar!

– To‘ng‘iz!

– Chirigan bodring!

– Toshbaqa!

– Itbaliq!

– Meduza!

– Ovsar!

– Paganini!

Bisotimdagi haqoratbop so‘zlar tugadi. Yanguli kutib turardi – navbat meniki edi.

– Bo‘laqol, yutqazasan! – deb turtkiladi Koka.

– Menda boshqa yo‘q!

– Onasiga o‘t!

– Yo‘q, onani aralashtirib bo‘lmaydi!

– Shenideda vatire, degin! Uyat joyi yo‘q buni!

– O‘rischasiga nima degani?

– Sen gruzinchasiga aytaver! U baribir tushunmaydi! – Koka hol-jonimga qo‘ymasdi.

– Yanguli, sheni deda vatire! – gruzinchalab shunday dedim-u javobini jon hovuchlab kutib turdim.

– Imana su ine prostikasa ineka, Jamol!

Bu hol yarim yilcha davom etdi. So‘ng ehtiroslarımız asta-sekin so‘ndi. Ikkalamizning ham haqorat repertuarimizda bittayu bitta jumla qoldi, har uchrashganimizda men: “Sheni deda vatire, Yanguli!” – derdim, u bo‘lsa: “Imana su ine prostikasa ineka, Jamol!” – derdi.

Oftob charaqlab turardi. Koka ikkalamiz maktabdan qaytardik. Temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda, odatdagidek, Yanguli

o'rtog'larini bilan ivirsib o'tirardi. Meni ko'rdi-yu shartta o'rnidan turib istiqbolimga yura boshladi.

– Yanguli, sheni deda vatire! – deya o'zg'irlik qildim men.

U to'xtab, ma'yus nigoh bilan uzoq tikilib turdi.

– Sheni deda vatire, Yanguli! – deb takrorladim yana.

Yanguli boshini egdi, keyin burilib, asta... uyi tomon keta boshladi. Men dong qotib qoldim.

– Ko'rdingmi quyon bo'lganini?! Endi xo'jayinlik qilolmaydi! – dedim Kokaga.

– Yo'q, endi boshlandi! – Koka miyig'ida kulib qo'ydi.

– Qanaqasiga?

– Shunaqasiga-da. U seni yengdi, Jamol!

– Nega so'kinmadi bo'lmasa!?

– Kecha oyingni surishtirgan edi: kim, qayerda... Men nima deyin... Shunaqa, shunaqa... Haligi... Yo'q... O'lgan, dedim. Shuning uchun ham so'kmadi-da seni...

G'alati bo'lib ketdim.

– Ahmoq, ovsar! Nega kecha shuni menga aytmading?

– Qaydam...

– Yanguli! – deb qichqirdim orqasidan. Ammo u ancha uzoqlashib ketgan, ovozimni eshitmasdi. Yo eshitsu ham eshitmaganga oldimi...

Shu ondan boshlab Yanguli o'n baravar ulg'ayganday bo'ldi mening nazarimda. Oramizda g'animlik bo'lmaganidek, yaqin do'st ham bo'lolmadik u bilan. Uchrashib qolganimizda bir-birimizga jilmayib, qo'l silkib qo'yardik, xolos. Ahyon-ahyon, otasining o'rniga uyimizga sut yoki qatiq olib kelganida uch-to'rt og'iz gaplashardik. Shunda ham suhbatimiz sut-qatiqning bahosi-yu eshakdan nariga o'tmasdi.

O'sha kuni Yanguli sut opkeldi. Hovlida unga ko'zim tushdi-yu... taniyolmay qoldim. Basharasi momataloq bo'lib ketgan edi.

– Nima bo'ldi? – deb so'radim ajablanib.

Aql bovar qilmasdi – bu atrofda Yanguliga kim qo'l ko'tarishi mumkin?! Yoki birorta kattaroq yoshdagi odamning ishimikan bu?

- Hech narsa! – dedi u chetga qarab.
- Aftingni bir qaragin...
- Hechqisi yo‘q! – deya jilmaydi u.
- Kim ekan u mushtumzo‘r?!
- Otam!
- Otang?
- Otam.
- Nima gunoh qiluvding? – deya uning shishib ketgan chakkasiga avaylab qo‘limni tekkazdim.
- Sababi bor-da...
- Nima ish qilib qo‘yding?
- Uch kundan keyin Suxumiga Gretsiyadan paroxod keladi. Bu yerlik greklar Elladaga qaytishyapti. Otam ham...
- Xo‘sh, nima qipti?
- Ketmoqchi emasman... Otamning gapiga qaraganda, bizning vatanimiz, ona tuprog‘imiz o‘sha yerda... Bizni ajdodlar ruhi chaqirayotganmish, bu nidoga quloq solish shart emish...
- Nega birga ketmoqchimassan? – deb so‘radim astoydil taajjublanib.

Yangulidan ancha vaqtgacha sado chiqmadi.

- Qandoq tushuntirsamikin... – deya gap boshladi u nihoyat. – Onam yo‘q, hatto eslolmayman ham. Otam uzzukun tomorqada yoki tirikchilik tashvishida... Men ko‘chada, Venetsian ko‘chasida katta bo‘ldim... Mening vatanim, mening Elladam bu – Suxumi, ko‘cha, Chalbash; bu – Koka, Petya, Kurlika, Fema, Qora dengiz, ko‘prik... – U bir yutinib olib, davom etdi: – Bu – Mida... Qolaversa, sen...

Midaning ismini mening oldimda Yanguli birinchi marta tilga olayotgan edi. Ammo men Mida – bir abxaz kishiga turmushga chiqqan grek ayolining qizi ekanini, Suxumida undan go‘zal qiz yo‘qligini, Yanguli uni yaxshi ko‘rishini bilardim.

– Tushundingmi endi?

A‘zoyi badanim jimirlashib ketdi. Bunaqa so‘zlarni umrimda birinchi marta eshitayotgan edim.

– Bu nima bo‘lmasa? – Men Yangulining ko‘kragini ochib, baland ovozda o‘qidim: – Hellados.

– Bu – naqsh, Jamol. Vatan – ichkariroqda, naq yurakning o‘zi-da! – Yanguli qo‘lini ko‘ksiga qo‘ydi.

O‘pkam to‘lib, tomog‘imga achchiq bir narsa qadaldi, unga yana bir nimalar demoqchi edim-u, ammo Yanguli eshagini no‘xtasidan yetaklab hovlidan chiqib ketdi...

Suxumiliklar o‘zlari bilan et-tirnoq bo‘lib ketgan qadrdonlari – greklar bilan xayrlashishardi. Greklar allaqachon nuqraday oppoq «Poseydon» kemasiga chiqib olishgan, o‘sha yerdan turib qo‘l silkishar, grekcha, ruscha, gruzincha, armancha lafzda bir nimalar deb qichqirishar edi.

Men bolalarga qo‘shilib, sohildagi panjara devorga qapishgan-cha, nigohim bilan Yangulini izlay boshladim. Va uni topdim. Egnida o‘sha o‘zi yoqtiradigan oldi ochiq qora satin ko‘ylak.

– Yanguli, Yanguli! – deya qichqirishga tushdim qo‘l silkitib. Yanguli kuzatuvchilarga uzoq, juda uzoq razm soldi va birdan meni ko‘rib qoldi. Ikkala qo‘lini baland ko‘tarib, nido berdi:

– Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!

U grekcha nimadir deb baqirdi-yu, ammo menga qo‘shiq aytganday tuyuldi. Tag‘in shu narsani sezdimki, nazarimda, kemadan qochib ketmasin debmi, otasi uni bilagidan mahkam ushlab turardi. Yana uning qo‘shig‘ini eshitishga, yana unga mo‘ltirab turishga bardoshim yetmadi. Kemaga ters o‘girildim-da, yig‘lagancha uyga jo‘nadim.

Oradan bir kun o‘tib, Kelasuri daryosining quyilish joyida dengiz to‘lqinlari bir bolaning jasadini sohilga chiqarib tashlabdi. To‘g‘rirog‘i, uni keksa baliqchilar suvdan tortib olib, qumga yotqizishibdi. So‘ng murdaning kimligini aniqlash uchun shu atrofda o‘ynab yurgan bolalarni chaqirishibdi.

Marhumning basharasi shu qadar dabdala bo‘lib ketgan ekanki, uni hech kim tanimabdi.

Uni men tanidim. Chap to‘shining ustidagi «Hellados» degan sehrli yozuvni ko‘rgandan keyin tanidim.

Nafasimni ichimga yutgancha sohildan, so‘ng temiryo‘l bo‘ylab, keyin Venetsian ko‘chasidan to‘xtovsiz yugurib, telbalarcha uyga otilib kirdim.

– Ha, nima bo‘ldi?! – Xolamning kapalagi uchib ketdi.

– Nina xola... Yanguli qaytib keldi...

So‘ng xolamning oldida cho‘kkalab, oyoqlarini quchoqlagancha ho‘ngrab yig‘lab yubordim...

«HELLADOS» HIKOYASI HAQIDA

Mana, aziz o‘quvchi, Nodar Dumbadze tomonidan yaratilgan bu nodir hikoyaning naqadar ta’sirli ekaniga o‘zingiz amin bo‘ldingiz.

E’tibor bering – Yanguli hech qayerda o‘qimagan, onasidan go‘dakligidayoq yetim qolgan, otasi bo‘lsa uzzukun tirikchilik tashvishlari bilan band. Bir qaraganda u – ko‘cha bolasi. «O‘tganning o‘rog‘ini, ketganning ketmonini olish» uning kasbiga aylanib qolgandek. Yanguli, garchi maktab, ustoz ko‘rmagan, otana mehridan to‘la bahramand bo‘lolmagan esa-da, uning tabiatan nozik ko‘ngli, mushohadaga moyil aql-u farosati bor!

Qarang, Jamol Yangulining onasi yo‘qligini bilardi, biroq Kokaning qistovi bilan (qolaversa, bolaligiga borib) uni onasini qo‘shib so‘kishdan o‘zini tutib turolmaydi. Yanguli esa Jamolning onasi o‘lganini eshitiboq, o‘z raqibini quchoqlab, undan uzr so‘rashga chog‘lanadi. Bugina emas, Yanguli otasining zo‘rligi bilan Vatanini tark etyapti-yu, shu og‘ir holatda ham Jamolning ko‘nglini ko‘tarishni o‘ylaydi: «Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!»

Jamolning nazarida, Yangulining o‘z to‘dasi oldida so‘zlagan «tarixiy nutqi» maynabozchilikdan boshqa narsa emas. Lekin Yangulining birorta gapi yo‘liga aytilgan emas. U chindan-da o‘zi va to‘dasidagi bolalarni vatanning «hur farzandlari» deb biladi. U

rostdan ham Gruziya yerini, dengizini, jamiki daryolarini, oltin-kumushlari-yu o‘tloqlarini o‘ziniki deb hisoblaydi!

Yanguli fojiasida uning otasini ayblashga ham shoshilmaslik kerak. Otani ham tushunish lozim. U ham o‘z Vatani Yangulidan kam sevmaydi. Faqat uning vatani boshqa – Gretsiya – Ellada! Uni chindan ham o‘zi voyaga yetgan yurtda ajdodlar ruhi chaqirmoqda. U ham bolalikdagi do‘stlariga, xotiralariga, ilk muhabbatiga guvoh bo‘lgan go‘shalarga talpinadi. Uning ham bu sog‘inch-u talpinishlarga haqqi bor!

Hikoyachi Jamol ham, garchi hali yosh, o‘yinqaroq bolaligi o‘tib ketmagan bo‘lsa-da, o‘ziga xos xarakterga ega obraz. Uning o‘rnida boshqa bola bo‘lganida, balki Yangulidan ikki marta kaltak yeganidan keyin bu to‘daga bo‘ysunib ketardi.

Jamol esa bu «zo‘ravonlar»ga bo‘sh kelishni xohlamadi. Uning shu qat‘iyligi, jasurligi, o‘zini xor qildirib qo‘ymasligi, oxir-oqibatda «dushmanlari»ning do‘st bo‘lishiga, Yangulidek «zo‘ravon» e’tirofini qozonishga olib keladi. Jamolning hozirga qadar o‘tkazgan hayotidagi eng fojiali kun – qadrdoni Yangulining o‘limiga shohid bo‘lgan kun bo‘lsa, ajab emas.

Asarda Jamolni asrab olgan Nina xola unchalik ko‘p ishtirok etmaydi. Biroq bu zahmatkash ayolning kuyinib gapirishlari, asablari ancha tarang tortib qolganidan sezamizki, uning boshidan ham anchagina issiq-sovuqlar o‘tgan. Jamolning do‘sti Koka, Yanguli to‘dasining bir qancha a‘zolari obrazi haqida ham shu fikrni aytish mumkin. Bularning bari «Hellados» hikoyasida qator betakror inson xarakterlari yaratilganidan darak beradi.

Nodar Dumbadzening «Hellados» asarini sinchiklab o‘qib, undan yana talay ma’nolar topishingiz, ruhingiz va dunyoqarashingizni boyitishingiz mumkin. Ishonamizki, siz faqat bu asar yoki faqat qo‘lingizdagi «Adabiyot» darsligiga kirgan asarlar mutolaasi bilan cheklanib qolmay, mustaqil o‘qishga zo‘r berasiz, yangi-yangi kitoblardan olam-olam taassurotlar olasiz. Bu maroqli mashg‘ulot sizning kelajakda chin INSON bo‘lib yetishuvingiz, o‘zingizdek inson bolasini tushunishingiz va go‘zal hayot kechirishingizda, albatta, asqatadi!

Savol va topshiriqlar

1. Nodar Dumbadzening ijodi to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
2. «Hellados» hikoyasida ilgari surilgan asosiy fikr – haqiqat nimadan iborat deb o‘ylaysiz?
3. Sizning ko‘proq kimga o‘xshagingiz keladi – Yanguligami, Jamolgami, Petyagami yoki Kokaga?
4. Sizningcha, Yanguli bilan Jamol nimani talashishib bunchalik ko‘p urishishdi?
5. Yanguliga o‘xshagan bolalar sizning qishlog‘ingiz, mahallangizda ham uchraydimi? Ular rostdan ham Yanguliga to‘liq o‘xshasharmikin, buni yaxshilab o‘ylab ko‘ring.
6. Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida Nodar Dumbadze tashabbusi bilan «Mziuri» – «Quyoshjon» nomli bolalar bog‘i barpo etilgan. Bu nimadan dalolat beradi?
7. Gretsiyaga yo‘l olgan «Poseydon» kemasida qanday voqea ro‘y bergan bo‘lishi mumkin?
8. Nodar Dumbadzening «Hellados» hikoyasidan olgan taassurotlaringiz asosida uyda insho yozib keling va sinfdoshlaringizga o‘qib bering.

Foydalanilgan asosiy manba:

N. Dumbadze. Abadiyat qonuni. – T.: «Sharq», 2004.

MUNDARIJA

Bolalikning begʻubor olami

Oybek (<i>R. Qoʻchqorov</i>)	3
Fanorchi ota (<i>Hikoya</i>)	4
Bolaning koʻngli poshsho (« <i>Bolalik</i> » qissasidan)	9
Usmon Nosir (<i>R. Qoʻchqorov</i>)	14
Bolaligimga	15
Yurganmisiz birga oy bilan	17
Yur, togʻlarga chiqaylik... ..	18
Yoʻlchi	19
Yoshlik	21
Gulzor – chaman... ..	22
<i>Nazariy maʼlumot. Sheʼr haqida tushuncha</i>	24
Mirtemir (<i>Sh. Rizayev</i>)	25
Bulut	27
Baliq ovi	28
Toʻrgʻay	29
Shudring	30
Qishlogʻim	30
Mirtemir sheʼrlari haqida	31
Asqad Muxtor (<i>Sh. Rizayev</i>)	38
Hafta	39
«Hafta» sheʼri haqida	43
Poʻlatjon yuz tup koʻchat ekmoqchi	47
«Poʻlatjon yuz tup koʻchat ekmoqchi» sheʼri haqida	48
Oʻtkir Hoshimov (<i>S. Ahmedov</i>)	51
Dunyoning ishlari (<i>Qissadan boblar</i>)	54
Antuan de Sent-Ekzyuperi (<i>S. Ahmedov</i>)	65
Kichkina shahzoda (<i>Asardan boblar</i>)	69

Mumtoz adabiyot boʻstoni

Alisher Navoiy (<i>Sh. Rizayev</i>)	91
«Hayrat ul-abror» dostonidan	93
«Hayrat ul-abror» dostonida toʻgʻrilik va egrilik toʻgʻrisida	103
Zahiriddin Muhammad Bobur (<i>B. Qosimov</i>)	107
Ruboiylar	110

<i>Nazariy ma'lumot. Ruboiy haqida tushuncha</i>	113
Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (<i>S. Ahmedov</i>)	115
«Sayohatnoma»dan	118
<i>Nazariy ma'lumot. «Sayohatnoma» haqida tushuncha</i>	122
Sa'diy Sheroziy (<i>B. Qosimov</i>)	123
«Guliston»dan	125
«Bo'ston»dan	129
«Mufradot»dan	132
Hikmatlar	132

Vatanni sevmok imondandir

Abdulla Avloniy (<i>B. Qosimov</i>)	134
«Vatanni suymak»	136
«Vatan»	137
«Vatanni suymak» lavhasi va «Vatan» she'ri haqida	138
Erkin Vohidov (<i>Sh. Rizayev</i>)	141
«Nido» dostonidan	143
«Nido» dostoni haqida	147
Abdulla Oripov	150
«O'zbekiston» (<i>Qasida</i>)	152
«O'zbekiston» qasidasi haqida	156
Nodar Dumbadze (<i>R. Qo'chqorov</i>)	159
«Hellados» (<i>Hikoya</i>)	160
«Hellados» hikoyasi haqida	170

O'quv nashri

AHMEDOV SUNNAT, QOSIMOV BEGALI,
QO'CHQOROV RAHMON,
RIZAYEV SHUHRATILLA

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik

II qism

Uchinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2015

Muharrirlar: *Nigora O'rolova, Eldor Bozorov*

Badiiy muharrir *Umid Sulaymonov*

Texnik muharrir *Bezkod Karimov*

Sahifalovchi *Asal Nisanbayeva*

Musahhihlar: *Ma'mura Ziyamuhamedova, Sharofat Xurramova*

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011.

Bosishga ruxsat etildi 05.05.2015. Bichimi 70x90^{1/16}. «Times New Roman» garniturası.
Ofset bosma. Kegli 13,7; 11,7. Shartli bosma tabog'i 12,76. Nashriyot-hisob tabog'i 8,97.
Adadi 444049. Buyurtma № 3854.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41-uy.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.